ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

DIN ISTORIA AGRICULTURII ROMÂNEȘTI

AGRICULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN ULTIMELE PATRU DECENII
VASILE BOZGA

CARACTERUL ȘI CONSECINȚELE SOCIAL-ECONOMICE ALE APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1945
TRAIAN UDREA

COMERȚUL CEREALIER ȘI PIAȚA DE CEREALE DIN ROMÂNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA
MIRCEA IOSA

CLIMĂ, AGRICULTURĂ ȘI SOCIETATE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA SUB FANARIOȚI
IOANA CONSTANTINESCU

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EVOLUȚIEI PRINCIPALELOR UNELTE AGRICOLE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN EPOCA MARILOR MIGRAȚII (SECOLELE IV—XI e.n.)
ȘTEFAN OLTEANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

3

TOMUL 42 1989

MARTIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU *(redactor șef)*, ION APOSTOL *(redactor șef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*

Prețul unui abonament este de 180 lei.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ROMPRESFILATELIA, Departamentul Export-Import-Presă P.O. Box 12—201 Telex 10376 prsfi r — București, Calea Griviței nr 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247—București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 42, Nr. 3
Martie 1989

SUMAR

DIN ISTORIA AGRICULTURII ROMÂNEȘTI

VASILE BOZGA, Agricultura românească în ultimele patru decenii 217
TRAIAN UDREA, Caracterul și consecințele social-economice ale aplicării reformei agrare din 1945 233
MIRCEA IOSA, Comerțul cerealier și piața de cereale din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea 247
IOANA CONSTANTINESCU, Climă, agricultură și societate în Țara Românească și Moldova sub fanarioți 259
ȘTEFAN OLTEANU, Contribuții la cunoașterea evoluției principalelor unelte agricole pe teritoriul României în epoca marilor migrații (secolele IV—XI e.n.) 273

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Țărănimea. Relațiile agrare în Transilvania secolului al XVIII-lea în viziunea acad. D. Prodan *(Damian Hurezeanu)* 289

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Laboratorul de studii otomane în anul 1988 *(Dorin Matei)*: Simpozion pe teme de istorie la „Atenecle cărții" *(Constantin Șerban)*; Cronică 295

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

N. ADĂNILOAIE, *Răscoala țăranilor din 1888*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1988, 287 p. *(Mircea Iosa)* 303
TUDOR MATEESCU, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, D.G.A.S., București, 1986, 123 p. 8 ilustrații *(Filofteia Rinzis)* 306
RADU POPA, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1988, 324 p. *(Antal Lukacs)* 308
* * * *Paysans et Nations d'Europe centrale et balkanique. La réinvention du paysan par l'État en Europe centrale et balkanique aux XIXe et XXe siècles*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1985, 279 p. *(Eliza Campus)* 311

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 42, N° 3
Mars 1989

SOMMAIRE

L'HISTOIRE DE L'AGRICULTURE ROUMAINE

VASILE BOZGA, L'agriculture roumaine les dernières quatre décennies 217
TRAIAN UDREA, Le caractère et les conséquences socio-économiques de la réforme agraire de 1945 233
MIRCEA IOSA, Le commerce et le marché céréaliers en Roumanie à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle 247
IOANA CONSTANTINESCU, Climat, agriculture et société en Valachie et en Moldavie sous les Phanariotes 259
ŞTEFAN OLTEANU, Contributions concernant l'évolution des principaux outils agricoles sur le territoire de la Roumanie à l'époque des grandes migrations (IVe—XIe siècles) 273

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

La paysannerie. Les relations agraires en Transylvanie au XVIIe siècle selon les vues de l'acad. D. Prodan *(Damian Hurezeanu)* 289

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Le Laboratoire d'études ottomanes en 1988 *(Dorin Matei)*; Symposium d'histoire aux „Athénées du livre" *(Constantin Şerban)*; Chronique 295

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

N. ADĂNILOAIE, *Răscoala ţăranilor din 1888* (La révolte des paysans en 1888), Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1988, 287 p. *(Mircea Iosa)* 303
TUDOR MATEESCU, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră* (Les activités pastorales sur le territoire compris entre le Danube et la mer Noire), D.G.A.S., Bucureşti, 1985, 123 p. + 8 illustrations *(Filofteia Rinziş)* 306
RADU POPA, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului* (Au début du Moyen Âge roumain. Le pays du Haţeg), Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1988, 324 p. *(Antal Lukacs)* 308
* * * *Paysans et Nations d'Europe centrale et balkanique. La réinvention du paysan par l'État en Europe centrale et balkanique aux XIXe et XXe siècles*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1985, 279 p. *(Eliza Campus)* 311

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 215—316, 1989

www.dacoromanica.ro

AGRICULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN ULTIMELE PATRU DECENII

VASILE BOZGA

Marele act istoric de la 23 august 1944, a cărui importanță sub raportul istoriei naționale și, totodată, din punct de vedere internațional sînt tot mai amplu și nuanțat cunoscute [1], a deschis și perspectiva trecerii la o nouă orînduire socială, la orînduirea socialistă. Făurirea ei efectivă a putut începe însă numai după cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare și celelalte categorii de oameni ai muncii, la 30 decembrie 1947, și după naționalizarea, în iunie 1948, a principalelor mijloace de producție și crearea proprietății socialiste de stat, bun al întregului popor. „Anul 1948 — subliniază secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu — a marcat trecerea la înfăptuirea revoluției socialiste, a construcției socialismului în România" [2].

Punînd în centrul strategiei sale de transformare socialistă a societății politica de industrializare a țării — ca bază a tuturor celorlalte prefaceri revoluționare — partidul s-a preocupat, totodată, de dezvoltarea și reorganizarea pe baze socialiste a agriculturii, ca și a celorlalte sectoare de activitate.

În perspectiva celor patru decenii care au trecut de atunci ies și mai clar în evidență însemnătatea istorică a acestor transformări, bilanțul bogat în realizări al industrializării, alături de și împreună cu amploarea deosebită și rezultatele de mare anvergură ale procesului revoluționar de trecere a agriculturii românești pe temelii socialiste și de dezvoltare a ei pe aceste noi coordonate. Prezentarea, desigur succintă, a celor mai de seamă evoluții, rezultate și tendințe ale agriculturii noastre în anii socialismului face obiectul rîndurilor ce urmează. Considerăm însă că ele vor cîștiga în relief și semnificație dacă ne raportăm, în prealabil, fie și sumar, la unele aspecte ce caracterizează agricultura în lumea de azi, la circa un deceniu distanță de intrarea omenirii în mileniul al treilea. Natura acestor aspecte implică, totodată, acute preocupări pentru evoluția agriculturii în perspectivă mai apropiată sau mai îndepărtată.

Agricultura contemporană prezintă o situație caleidoscopică, extrem de contradictorie. În același timp ea are strînse și multiple corelații cu toate celelalte probleme globale ale omenirii. Ea este chemată să hrănească azi circa 5 miliarde de oameni, față de numai 2,486 miliarde în anul 1950 [3]. De remarcat însă că dacă în regiunile dezvoltate populația crește între 1970—1990 cu 17,8%, în regiunile în curs de dezvoltare, afectate în continuare de explozia demografică, populația crește, în același interval, cu 152,5% [4]. În aceleași două decenii producția (fizică)

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 217—232, 1989

www.dacoromanica.ro

de cereale a sporit cu 64,2% în țările dezvoltate și cu 123,6% în țările în curs de dezvoltare [5]. Compararea celor două grupe de date arată pentru primul grup de țări un devans al creșterii producției față de sporul populației, în timp ce pentru cel de al doilea, cel mult, o străduință ca creșterea — este drept, însemnată — a producției să țină pasul cu sporirea „gurilor de hrănit" [6]. În ultimul timp se relevă însă faptul că în țările în curs de dezvoltare „gradul de autoaprovizionare și independență alimentară a scăzut treptat" [7].

Se pune, deci, problema ca aceste țări să-și producă în mai mare măsură resursele de hrană de care au nevoie.

Contradicția dintre țările bogate și țările sărace — una din contradicțiile principale ale epocii contemporane — își pune și în alt fel amprenta asupra agriculturii mondiale. În timp ce țările dezvoltate, beneficiind de revoluția științifico-tehnică, dezvoltă o agricultură intensivă (iar unele din ele chiar superintensivă), țările în curs de dezvoltare practică o agricultură tradițională și, în cea mai mare parte, de tip extensiv. În aceste condiții — drept urmare a îndelungatei lor exploatări coloniale, ca și a unor practici neocolonialiste — o bună parte din aceste țări sînt bîntuite cronic de foamete și malnutriție, fapt ce afectează viața și sănătatea a sute de milioane de oameni [8]. Diversele crize și dereglări, conjuncturale sau de durată, parcurse de capitalism chiar și numai în ultimele două decenii — cum au fost criza petrolului din 1973 („ca să nu zicem războiul" [9]), inflația însoțită de perioade de stagnare, politica dobînzilor ridicate și altele — n-au făcut decît să agraveze situația alimentară, consecințele resimțindu-se cel mai tragic în cele mai defavorizate țări în curs de dezvoltare, în care populația crește de două ori mai repede decît în țările dezvoltate. Pentru acest grup de țări din lumea a treia problema se pune în termeni extremi : „Salvarea mai întîi, apoi dezvoltarea" [9 bis]. Agricultura trebuie să ocupe un loc de prim plan în „programele" elaborate de sau pentru aceste țări. Alături de populația din țările sărace, „detașamentul foamei" cuprinde însă și populația săracă din țările bogate. Foametea este, așadar, atît un rezultat, o expresie tragică a subdezvoltării, cît și un rezultat, paradoxal pentru epoca noastră, al profundelor inechități sociale ce împart populația unor țări capitaliste dezvoltate în „sătui" și „flămînzi".

De aceea, cum scrie profesorul M. Mesarovič, coautor (împreună cu Ed. Pestel) al celui de al doilea raport către Clubul de la Roma, în perspectivă istorică, „sărăcia globală în ultimul deceniu al secolului al XX-lea apare ca instituția sclaviei din erele timpurii : un anacronism, a cărui eliminare este un *sine qua non* pentru progres" [10].

Deși există, cum se apreciază unanim, destule terenuri cultivabile pentru a hrăni o populație mondială mult mai însemnată decît cele 6,2 miliarde prevăzute pentru sfîrșitul secolului, continuarea stărilor de lucruri actuale și a actualei încetineli relative în adoptarea soluțiilor — în special în ce privește eficiența și caracterul lor organizat, sistematic și de amploarea necesară — conturează pentru viitor perspectiva unor grave perturbări. Conform ipotezelor avansate de organismele specializate ale O.N.U, s-ar putea ajunge chiar la migrarea masivă a circa 0,5 miliarde de oameni din zonele care în anul 2000 ar fi deficitare spre regiuni ale lumii cu excedente alimentare [11].

www.dacoromanica.ro

Această eventuală nouă „migrație a popoarelor", de proporții nemaicunoscute în istoria omenirii, ar avea implicații „greu de imaginat sau evaluat în prezent" [12]. „Costurile" ei ar fi infinit mai mari decît ale oricărui program de ajutor și dezvoltare, oricît de abundent finanțat. Iată de ce, avertizează același profesor M. Mesarovič :, „este în însuși interesul comunității globale a națiunilor să-și îndrepte atenția spre reducerea costului sărăciei globale. Cu excepția holocaustului nuclear, creșterea sărăciei globale reprezintă cea mai mare amenințare pentru pace" [13].

Este limpede deci că agricultura este chemată să joace un rol de prim rang în toate proiectele de soluționare — ce se impune cu urgență maximă — a problemei alimentației mondiale [14]. Soluțiile nu pot fi însă autonome, ci numai globale, sistemice, date fiind multiplele interconexiuni în care alimentația și agricultura se află cu numeroase alte probleme. Pe prim loc se situează, indiscutabil, corelația cu problema dezarmării, a cărei efectuare ar elibera fonduri de peste 1.000 de miliarde dolari anual. Cu sumele eliberate în 3—4 ani s-ar putea face investiții de circa 175 miliarde dolari pe an timp de două decenii în 90 de țări în curs de dezvoltare, ceea ce ar conduce la dublarea producției agroalimentare și, astfel, la eradicarea foametei [15].

Producția agricolă are, de asemenea, o pondere de 13 14% în comerțul mondial. Mecanismele acestuia (sistemul de prețuri, reglementările vamale, creditele pentru export-import etc.) influențează, de aceea, puternic asupra agriculturii, determinînd, în mare măsură, și volumul intrărilor de devize destinate a servi la achiziționarea de tehnologii și produse industriale, la plata datoriei externe, precum și altor scopuri. Se știe ce frînă uriașă a devenit astăzi povara datoriei externe pentru un mare număr de țări, „săracii" ajungînd, de fapt, să-i finanțeze astfel pe „bogați". Alte implicații apar în legătură cu rolul agriculturii (și silviculturii) în conservarea mediului înconjurător, problemă extrem de preocupantă a zilelor noastre [16]. Nu mai puțin însemnate sînt și implicațiile de ordinul civilizației și culturii, de urmarea unui drum (sau model) propriu în dezvoltare, domeniu în care agricultura își pune, de asemenea, o pecete de mare pondere.

O condiție importantă a ieșirii din starea de lucruri actuală o constituie și înlăturarea a ceea ce W. Leoutief și colaboratorii săi au denumit „barierele netehnologice" din calea dezvoltării agriculturii, unde ar intra efectuarea de reforme agrare, realizarea echității în distribuție, democratizarea ca instrument de sporire a participării producătorului direct etc.

Soluționarea tuturor acestor probleme — strîns legate una de alta, cum s-a văzut —, înlăturarea stărilor de lucruri profund negative ce se manifestă, găsirea unor remedii pentru imensele nevoi nesatisfăcute și pentru reducerea și eliminarea strigătoarelor decalaje între state necesită în mod imperios înlocuirea vechilor relații nedrepte, ce încă mai persistă, cu relații noi, democratice și echitabile, cu o nouă ordine economică internațională. Pentru instaurarea acesteia Republica Socialistă România, președintele ei, tovarășul Nicolae Ceaușescu, militează de multă vreme în chip perseverent și consecvent [17]. Una dintre modalitățile însemnate ale instaurării ei o constituie și rezolvarea urgentă, prin

www.dacoromanica.ro

eforturi comune, a crizei alimentare mondiale prin dezvoltarea producției agricole în toate părțile, în special în cele în curs de dezvoltare. Referindu-se la această problemă, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea : „Noi considerăm că foametea care bîntuie pe întinse zone ale Pămîntului, subnutriția sînt rezultatul înapoierii forțelor de producție, al slabei productivități a muncii, al rămînerii în urmă a unor țări — urmare a îndelungatei dominații colonialiste, a vechilor relații de inechitate existente în lume. Rezolvarea alimentației depinde de lichidarea completă a acestor stări de lucruri, de respectarea dreptului suveran al fiecărui popor asupra bogățiilor naționale, de asigurarea condițiilor ca fiecare națiune să-și pună integral și cu randament maxim în valoare potențialul material și uman, să-și dezvolte forțele de producție, să poată avea acces neîngrădit la cuceririle revoluției tehnico-științifice contemporane" [18].

★

Evoluția agriculturii românești în ultimii patruzeci de ani constituie, în multe privințe, o vie și grăitoare replică la stările de lucruri și evoluțiile schițate mai sus.

O privire generală asupra agriculturii românești în acest interval arată, înainte de toate, că acest domeniu esențial al vieții noastre economice și sociale s-a dezvoltat pe coordonate noi, caracteristice orînduirii socialiste. Prin urmare, însuși modul de dezvoltare al agriculturii noastre a făcut ca ea să fie ferită de contradicțiile tipice dezvoltării ei antebelice, ca vechile ei probleme nerezolvate și care păreau de nerezolvat — dintre care unele îmbrăcau un aspect de cerc vicios — să-și găsească soluționarea într-un spirit nou.

Analiza obiectivă a acestui proces, în toate etapele și fazele pe care le-a parcurs, evidențiază clar faptul că — alături și împreună cu celelalte domenii ale vieții economice și sociale — agricultura a avut *o dezvoltare ascendentă călăuzită mereu de un proiect*, elaborat cu grijă, competență și realism pentru fiecare etapă de evoluție, aplicat cu luciditate politică și perseverentă organizatorică, supus „din mers" optimizărilor și corectărilor pe care însăși desfășurarea procesului, însăși viața le impuneau.

Meritul istoric pentru această vastă și complexă operă transformatoare, pentru rezultatele cu totul remarcabile care s-au obținut revine Partidului Comunist Român, forța conducătoare a națiunii noastre pe drumul făuririi unei noi orînduiri sociale, pe calea ridicării țării noastre, a întregului nostru popor pe noi trepte de civilizație și cultură. „Partidul Comunist Român a demonstrat că reprezintă singura forță politică din istoria îndelungată a patriei noastre care s-a identificat cu interesele întregii națiuni și a acționat, cu întreaga răspundere, pentru a asigura ridicarea continuă a României la un nou nivel, tot mai înalt, de dezvoltare economică și socială, de bunăstare și fericire a poporului" [19].

Pornind de la ideea programatică conform căreia socialismul trebuie construit nu numai la oraș, ci și la sat, „plenara Comitetului Central din martie 1949 a hotărît organizarea sectorului de stat în agricultură și trecerea la cooperativizarea agriculturii" [20].

Pe baza unei profunde analize a situației agriculturii și a compoziției sociale a populației sătești, plenara din 3—5 martie 1949 a arătat că în politica sa la sate partidul are ca obicetive : întărirea și dezvoltarea alian-

www.dacoromanica.ro

ţei muncitoreşti-ţărăneşti, sporirea producţiei agricole, ridicarea nivelului de trai al celor ce muncesc şi lichidarea relaţiilor de exploatare a omului de către om. Aceste ţeluri, strîns legate între ele, urmau a se înfăptui prin unirea treptată, pe măsura creerii condiţiilor materiale necesare şi pe baza liberului consimţămînt, a ţăranilor muncitori în cooperative de producţie agricolă [21].

O mare atenţie acorda rezoluţia plenarei şi premiselor menite să asigure succesul acestei epocale prefaceri, subliniind că dezvoltarea cooperativelor agricole de producţie, sporirea lor numerică putea şi trebuia să aibă loc numai pe măsura creşterii industriei socialiste, pe măsura formării cadrelor de specialişti capabili să le conducă şi pe măsura convingerii maselor largi ale ţărănimii asupra superiorităţii şi necesităţii marii gospodării agricole socialiste. În toate aceste direcţii partidul a întreprins măsurile necesare. În mod deosebit se impune atenţiei corelarea mersului transformării socialiste a agriculturii cu acela al procesului de industrializare socialistă a ţării, fără de care asigurarea maşinilor agricole necesare, a bazei energetice, îngrăşămintelor chimice, echipamentului pentru irigaţii etc. nu era cu putinţă. Desfăşurarea conjugată a celor două procese era deopotrivă menită să ducă la lichidarea înapoierii economice şi sociale a ţării. În genere, în ce priveşte principiile de înfăptuire a cooperativizării, partidul nostru le-a aplicat ţinînd seama de realităţile şi cerinţele specifice ale ţării noastre, teoria şi experienţa altor ţări neoferind în această privinţă decît un punct de referinţă, un cadru general [22].

Desfăşurată cu începere din 1949, cooperativizarea agriculturii s-a încheiat, în linii generale, în anul 1962 [23]. Echivalînd ca însemnătate şi urmări cu o adîncă revoluţie în viaţa satului, cu o profundă revoluţie agrară socialistă [24], încheierea cooperativizării „a marcat crearea economiei socialiste unitare, triumful relaţiilor noi, socialiste, atît la oraşe, cît şi la sate, izbîndă definitivă a socialismului în România, în toate sectoarele de activitate" [25].

Punînd accentul pe revoluţionarea *relaţiilor de producţie*, transformarea socialistă a agriculturii a avut, în acelaşi timp, efecte pozitive însemnate şi asupra creării şi dezvoltării *bazei tehnico-materiale*, înzestrarea tehnică a agriculturii noastre sporind în chip notabil [26]. Este grăitor, sub acest aspect, faptul că în perioada 1950—1962 s-au investit în total în agricultură 33.982 de miliarde de lei, din care 28.356 de miliarde (adică 83,4%) au fost investite de stat [27]. Acest fapt, împreună cu asigurarea crescîndă de cadre de specialitate, cu cointeresarea materială în forme adecvate a ţărănimii muncitoare şi, mai ales, în condiţiile reglării corespunzătoare a ritmului de cooperativizare de către partidul şi statul nostru, a făcut ca profunda reorganizare a producţiei şi a relaţiilor sociale la sate să fie însoţită de *creşterea continuă a producţiei agricole* [28].

Fără îndoială că în desfăşurarea unui proces social-economic şi politic de asemenea amploare „au fost comise şi o serie de greşeli, s-au manifestat o serie de lipsuri serioase, din păcate s-au comis chiar şi unele încălcări ale legalităţii socialiste, care au dăunat dezvoltării socialiste a patriei noastre", cum sublinia recent secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, dar „toate acestea nu au abătut ţara noastră, activul nostru, cadrele de bază ale partidului de la calea construcţiei socialiste" [29].

www.dacoromanica.ro

Asigurînd victoria deplină a socialismului în România, încheierea cooperativizării a transformat țărănimea într-o clasă nouă, omogenă, i-a conferit un loc și un rol nou în conducerea și organizarea producției agricole, în întreaga viață economică și politică a societății. Totodată, prin instaurarea proprietății cooperatiste — proprietate socialistă de același tip cu proprietatea întregului popor, — a fost creată premisa esențială pentru dezvoltarea încă și mai însemnată a forțelor de producție ale agriculturii românești în perioadele următoare.

Examinarea evoluției ulterioare scoate în relief *importanța excepțională pe care a avut-o Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, din iulie 1965, pentru dezvoltarea în continuare a agriculturii românești*, ca, dealtfel, a întregii vieți economice și social-politice a României. Analiza critică a drumului parcurs pînă atunci, elaborarea unor concepte teoretice noi au permis trasarea unui program de activitate a cărui aplicare consecventă a stat la baza mersului ascendent al agriculturii în întreaga epocă următoare.

Într-adevăr, după cum a subliniat și recent secretarul general al partidului, „îndeosebi după Congresul al IX-lea al partidului, s-a asigurat o mai bună înțelegere și s-a restabilit, într-un anumit sens, adevărul cu privire la rolul important pe care agricultura îl are în dezvoltarea economiei românești. S-a pus capăt unei anumite subaprecieri, pornind de la teza generală că industria trebuie să aibă rolul hotărîtor în dezvoltarea economiei naționale, fără să se neglijeze sau subaprecieze în vreun fel, rolul agriculturii — fără de care nu se poate vorbi de o dezvoltare echilibrată a economiei naționale, a construirii socialismului și comunismului" [30]. Înlăturarea oricărei urme de subapreciere a rolului agriculturii, manifestată nu atît în teorie, cît în practică [31], a avut o importanță determinantă pentru mersul înainte al întregii economii. Alături de acest principiu — cheie, programul de dezvoltare a agriculturii înfăptuit după Congresul al IX-lea a mai avut drept idei de bază și următoarele : (1) acordarea de către stat pentru această ramură a unui volum mult sporit de investiții, destinat să asigure realizarea unei agriculturi intensive, moderne, de înaltă productivitate ; (2) întărirea și dezvoltarea atît a proprietății de stat, cît și a celei cooperatiste, stimularea colaborării și conlucrării dintre ele ; (3) îmbunătățirea permanentă a organizării științifice a producției și a muncii ; (4) perfecționarea planificării și conducerii agriculturii, inclusiv zonarea producției agricole, cu rol important în ce privește repartizarea rațională a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării ; (5) dezvoltarea științei și aplicarea cuceririlor ei în producția vegetală și animală, o dată cu formarea cadrelor la toate nivelele agriculturii ; (6) dezvoltarea participării maselor de producători agricoli la conducerea producției, latură importantă a democratismului economic ; (7) dezvoltarea corespunzătoare a zonelor de deal și munte, unde există gospodării agricole individuale, necooperativizate, care au un rol important în zootehnie și pomicultură ; (8) ridicarea nivelului de trai al țărănimii, sub variatele și complexele lui aspecte, utilizîndu-se larg aportul industriei și al științei [32].

Întemeiată pe asemenea principii și orientări, deopotrivă raționale și mobilizatoare, agricultura socialistă românească a reușit să-și îndeplinească în condiții din ce în ce mai bune rolul de ramură de bază — alături de industrie — a economiei naționale. Dezvoltîndu-se ascendent, complex

www.dacoromanica.ro

și multilateral, agricultura și-a îndeplinit — în această calitate a ei — funcțiile ce-i revin ca sursă de alimente pentru populație, ca bază de materii prime pentru industria alimentară și ușoară, ca domeniu ce poate contribui la intensificarea schimburilor cu străinătatea, precum și ca izvor al fondului național de dezvoltare economico-socială. În acest fel, agricultura și-a afirmat în măsură sporită contribuția la dezvoltarea echilibrată a economiei naționale și la asigurarea independenței de stat [33].

Evoluînd pe aceste coordonate, agricultura își aducea contribuția specifică la îndeplinirea sarcinilor celei de a doua etape a construcției socialiste — 1965 — 1980 — , etapă de consolidare a economiei socialiste unitare, în cursul căreia „România a devenit o țară industrial-agrară în plină dezvoltare" [34]. Un aport substanțial pe această linie a avut faptul că, sub conducerea clarvăzătoare a Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cincinalul 1976—1980 a devenit primul cincinal al afirmării plenare a revoluției tehnico-științifice în țara noastră.

La începutul anilor '80 „România a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării sale economico-sociale — etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și creării condițiilor de trecere treptată spre comunism" [35]. Acest fapt punea și în fața agriculturii sarcina de a-și ridica întreaga activitate pe o nouă treaptă calitativă, de a trece, alături de industrie și de celelalte sectoare, la o dezvoltare de tip intensiv, pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii [36]. Cerința imperioasă de a se introduce larg în practica agriculturii cuceririle revoluției științifico-tehnice contemporane, pe baza perfecționării continue a relațiilor socialiste de producție, și-a găsit expresia într-un nou și original concept formulat de partid, de secretarul său general, conceptul de *nouă revoluție agrară* [37]. Astfel, încă în 1979, în Raportul la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că: „Un obiectiv esențial al cincinalului viitor este înfăptuirea unei profunde revoluții agrare cuprinzînd atît baza tehnico-materială, cît și organizarea producției" [38]. Conținutul noii revoluții agrare, obiectivele ei fundamentale, direcțiile și condițiile înfăptuirii acesteia au fost precizate cu claritate de partidul nostru, de secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Congresul al II-lea al țărănimii și cu alte prilejuri. La acest congres secretarul general al partidului sublinia: „Ne propunem, de fapt, să realizăm o adevărată revoluție agrară în ce privește producția, productivitatea muncii, nivelul tehnic, eficiența economică, activitatea socială generală din satele noastre" [39].

Definită astfel, noua revoluție agrară, prin amploarea și complexitatea obiectivelor pe care și le propune, prin saltul calitativ spre care tinde, constituie un obiectiv de durată, „obiectivul strategic al dezvoltării agriculturii" [40]. Elaborarea acestui concept a implicat nu numai luarea în considerare a tuturor factorilor interni care-l determină, ci și a unor factori internaționali caracteristici pentru lumea de azi. Între aceștia din urmă se situează adîncirea crizei economice mondiale și înrăutățirea factorilor climatici pe glob, conjugați și cu adîncirea crizei energetice mondiale [41]. Sinteza tuturor acestor elemente atestă din plin caracterul științific, realist al conceptului, capacitatea partidului nostru de a folosi materialismul istoric spre a stăpîni întreaga complexitate a procesului dezvoltării social-economice în interesul poporului, pentru

www.dacoromanica.ro

popor. Pe această bază au fost redefinite mai amplu, mai complex și funcțiile agriculturii în economia națională, în dezvoltarea societății. Astfel, pe măsura angajării ei tot mai adînci pe drumul dezvoltării intensive, agricultura își amplifică, pe de o parte, funcțiile, așa-zicînd, tradiționale : funcția de producătoare principală a bunurilor agroalimentare, destinate creșterii nivelului de trai al întregului popor ; funcția de mare producătoare de materii prime pentru industria alimentară și pentru unele industrii nealimentare, fapt ce stimulează schimbul între sat și oraș ; funcția de participantă activă la dezvoltarea relațiilor economice externe, prin care contribuie la constituirea fondului de resurse valutare necesar dezvoltării generale a societății noastre, ca și pentru achitarea datoriei externe ; funcția de ramură cu aport însemnat la crearea venitului național, inclusiv la creșterea fondului național de dezvoltare economică și socială. Prin toate aceste funcții agricultura are un aport substanțial la valorificarea prioritară a resurselor provenite din interior. Pe de altă parte, dobîndesc o nouă semnificație, alte două funcții pe care anterior agricultura le îndeplinise oarecum „latent", oarecum „implicit", și anume : funcția agriculturii de *producătoare de energie*, adusă într-o spectaculoasă actualitate de severele restricții energetice existente în lumea contemporană, funcție pe care această ramură — creatoare, să notăm, de resurse mereu regenerabile — și-o îndeplinește prin fixarea energiei solare pe calea fotosintezei, prin reciclarea deșeurilor, subproduselor ș.a. utilizabile, ca și prin energia animală pe care o poate furniza pentru o seamă întreagă de transporturi ; de asemenea, funcția de *păstrare și conservare* — alături de silvicultură — *a mediului ambiant*, de luptă împotriva poluării, cu un rol extrem de important în asigurarea echilibrului ecologic, funcție căreia partidul nostru, secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, îi acordă o atenție deosebită [42].

Toate componentele și conotațiile conceptului de *nouă revoluție agrară* se conjugă perfect cu necesitatea dezvoltării armonioase, echilibrate și în ritm susținut a economiei naționale, constituind, în același timp, o parte constitutivă esențială a procesului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și creere a condițiilor de trecere treptată spre comunism. Spunînd aceasta, afirmăm implicit și rolul foarte mare, de importanță deosebită pe care noua revoluție agrară — în calitate de concept global și, totodată, de program complex de activitate — îl are în trecerea țării noastre la un stadiu superior, de țară mediu dezvoltată, pe care îl va avea în deceniul următor — 1991—2000 — la capătul căruia România va deveni o țară socialistă multilateral dezvoltată, cu un nivel înalt de civilizație materială și spirituală [43].

La împlinirea a 40 de ani de la începerea transformărilor socialiste în agricultura României apare clar că cele trei faze mari ale acestei evoluții ascendente — cooperativizarea, trecerea spre dezvoltarea modernă, intensivă după Congresul al IX-lea și noua revoluție agrară, inaugurată spre sfîrșitul deceniului al optulea — constituie verigi consecutive ale unuia și aceluiași proces revoluționar, trepte succesive ale lichidării stării de înapoiere și slabă dezvoltare, ale ridicării agriculturii românești — odată cu întreaga economie, cu întreaga viață socială — spre nivele mereu mai înalte de progres și civilizație.

www.dacoromanica.ro

Concepția și realizarea obiectivelor propuse pentru fiecare fază, pentru fiecare etapă sînt opera istorică a poporului român, a forței sale conducătoare, Partidului Comunist Român. Unitatea dintre partid și popor stă la temelia marilor realizări pe care, alături de celelalte domenii, agricultura le-a obținut în acest răstimp și cu care astăzi ne mîndrim. La cîteva aspecte esențiale și definitorii ale acestor realizări ne vom referi succint în cele ce urmează [44]. Este evident, totodată, că ele se află într-o firească și strînsă legătură cu perspectivele de viitor ale dezvoltării agriculturii.

O importantă constatare, cu caracter sintetic, se referă la creșterea producției agricole în raport cu creșterea populației, populația fiind, precum se știe, destinatarul final al tuturor eforturilor și măsurilor ce se întreprind. Această evoluție comparativă se reflectă în tabelul nr. 1.

Tabel nr. 1

Creșterea populației și producției agricole în perioada 1950—1986 (1950 = 100) [45]

Anul	Populația totală (1)	Producția agricolă globală (2)	Coeficient de corelație (2 :1)
1960	112,8	171	1,51
1965	116,7	193	1,65
1970	124,2	212	1,70
1975	130,3	289	2,21
1980	136,1	349	2,56
1985	139,3	415	2,97
1986	139,9	468	3,34

Compararea celor două grupe de indicatori relevă clar faptul că producția agricolă globală a crescut mult mai mult față de populația totală. Aceasta înseamnă că producția agricolă a putut să asigure din ce în ce mai bine trebuințele alimentare ale unei populații în creștere, avînd și sporite disponibilități pentru acoperirea celorlalte necesități ale economiei naționale (materii prime, produse pentru export, contribuție la creșterea fondului de dezvoltare). Creșterea coeficientului de corelație dintre cei doi indicatori reflectă îmbunătățirea continuă a acestui raport. Confruntat cu unele evoluții postbelice de pe alte meridiane, acest fapt constituie un merit de primă importanță al politicii agrare a P.C.R. și a statului nostru socialist. Dacă ținem seama că după încheierea cooperativizării producția agricolă a crescut numai pe calea productivității muncii [46], constatarea de mai sus apare încă și mai evidentă.

Mari succese, practic fără termen de comparație cu trecutul, au fost obținute și în *făurirea unei baze tehnico-materiale avansate*, fără de care toate celelalte obiective ale agriculturii, ca și ale oricărui alt domeniu, nu pot fi duse la îndeplinire. Această orientare s-a reflectat, înainte de toate, în *politica de investiții*, așa cum se poate vedea în tabelul nr. 2.

Aceste date oglindesc, deopotrivă, creșterea forței investiționale a economiei noastre, sub influența decisivă a industrializării socialiste, precum și sporirea extrem de grăitoare atît a investiției totale, cît și

www.dacoromanica.ro

a celei anuale medii destinate agriculturii, în concordanță cu orientările politicii noastre agrare din fiecare etapă parcursă. Este ușor de observat, sub aspect cantitativ, că în cincinalul 1981—1985 s-au alocat agriculturii fonduri de investiții cu aproape 20 de miliarde mai mari decît în

Tabel nr. 2

Volumul investițiilor în agricultură între 1950—1986 și investiția anuală medie pe fiecare cincinal (în milioane lei) [47]

Anul sau perioada	Investiția totală	Investiția anuală medie	Creșterea investiției medii anuale	%
1950	668	—	—	—
1951 1955	6.436	1.287,2	100	—
1956 1960	16.430	3.286,0	255,3	—
1961 1965	37.462	7.492,4	582,1	100
1966—1970	51.555	10.311,0	801,0	137,6
1971 1975	76.966	15.393,2	1.195,8	205,4
1976 1980	124.899	21.979,8	1.940,6	333,4
1981—1985	185.215	37.043,0	2.877,8	194,4
1986	12.258	—	—	(547,2)

întreg intervalul 1961—1975 sau că investiția medie *anuală* din cincinalul 1981—1985 este la fel de mare cu cea din *întreg cincinalul* 1961—1965. Se constată, de asemenea, creșterea impresionantă a investiției medii anuale, fie că o comparăm cu nivelul ei din 1951—1955 (creștere de 29 de ori în 1981—1985), fie cu cel din 1961—1965 (creștere de 5 ori). Acești parametri se ridică la cote și mai înalte în cincinalul actual, care prevede pentru agricultură investiții totale de circa 205 miliarde lei [48], ceea ce înseamnă o investiție medie anuală, între 1986—1990, de 41 miliarde lei.

Aceste consideraabile resurse financiare se materializează în sporirea, an de an, a parcului de tractoare și mașini agricole, în îngrășăminte chimice și substanțe pentru combaterea dăunătorilor, în amenajări pentru irigații, îmbunătățiri funciare (desecări, combaterea eroziunii solului), în construcții cu destinație agro-zootehnică, etc. Ilustrativ este, în această privință, faptul că între 1950 și 1985 suprafața arabilă ce revine pe un tractor fizic a evoluat astfel (în hectare): 684 în 1950, 222 în 1960, 121 în 1965, 81 în 1975 și 54 în 1985 [49]. Să mai amintim, oare, că în 1938 în România — pe care unii o considerau încă țară „eminamente agricolă" — revenea o suprafață arabilă de 2.493 ha pe tractor fizic?

Fără a putea aci insista, subliniem însă faptul că în baza tehnico-materială a agriculturii românești s-au produs în anii socialismului — îndeosebi după Congresul al IX-lea al P.C.R. și în condițiile noii revoluții agrare — nu numai importante sporuri cantitative, ci și mari transformări calitative.

Pe această linie, un important factor calitativ și, totodată, de dezvoltare intensivă, de progres și modernizare a agriculturii românești este *cercetarea științifică agricolă*. În condițiile noii revoluții agrare rolul ei devine chiar hotărîtor, determinant [50], în realizarea complexelor obiective ce se urmăresc în creșterea economică a agriculturii. Tocmai de aceea — ridicînd pe o treaptă net superioară preocupările existente anterior

www.dacoromanica.ro

pe această linie — „Programul-directivă de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și de introducere a progresului tehnic în perioada 1981—1990 și direcțiile principale pînă în anul 2000", document de excepțională importanță adoptat de Congresul al XII-lea al P.C.R., conține ample referiri la cercetarea în domeniul agriculturii sau legată de agricultură [51], în contextul unei abordări sistematice a tuturor domeniilor științei [52]. Importanța pe care partidul și statul nostru o acordă cercetării agricole se vede și din faptul că fondurile alocate acesteia reprezintă peste 25% din totalul fondurilor destinate întregii cercetări; de asemenea, din aceea că în cadrul Academiei de Științe Agricole și Silvice a fost creată o vastă rețea de institute și stațiuni de cercetări agricole ce însumează 153 unități de cercetare ale căror obiective de investigație științifică cuprind toate aspectele producției agricole, industriei alimentare, silviculturii și gospodăririi apelor [53].

O latură esențială pentru dezvoltarea intensivă, modernă a agriculturii este și *pregătirea cadrelor de specialiști*, creșterea numărului lor. Între 1960 și 1985 numărul total al specialiștilor agricoli care lucrează, în agricultură (cadre cu studii medii și superioare) a crescut de la 11.220 la 59.365 [54], adică de 5,3 ori. La aceștia se adaugă, firește, specialiștii din cercetarea agricolă. Importanța deosebită a factorului uman în procesul dezvoltării agriculturii, subliniată neobosit de partidul nostru, de secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu [55], face însă necesară ridicarea nivelului de pregătire a tuturor lucrătorilor din agricultură, a întregii țărănimi. În acest scop a fost organizat învățămîntul agro-zootehnic de masă, precum și reciclarea periodică a cadrelor, inclusiv a cadrelor de conducere, îndeosebi din sectorul cooperatist, care reprezintă sectorul predominant din agricultura noastră. Necesitînd cunoștințe din variate domenii, munca agricolă devine tot mai complexă și mai calificată, „cu nimic mai prejos decît cea din ramurile de vîrf ale industriei moderne" [56]. Ridicarea calificării tuturor celor ce lucrează în acest domeniu, crearea unui nou țăran, calificat și competent, iată condiții indispensabile pentru promovarea revoluției științifico-tehnice în agricultură. Iar implicațiile de tot felul sînt considerabile.

Creșterea dotării tehnice, a numărului de cadre cu pregătire medie și superioară, dezvoltarea și încorporarea în producție a științei, etc. au făcut posibilă pătrunderea tehnologiilor de tip industrial, au dus la realizarea treptată a unui proces de *industrializare a agriculturii* (sere, complexe pentru creșterea pe scară mare a animalelor și păsărilor, unități pentru fabricarea nutreturilor combinate, etc.). Mai mult, după încheierea cooperativizării (1962) și prin noile descoperiri din științele ce studiază convergent agricultura — îndeosebi din biologie — lucrurile au evoluat rapid spre o veritabilă *revoluție* industrială în această ramură de producție [57]. Acest lucru a devenit posibil numai pe fondul generalizării relațiilor socialiste de producție în întreaga noastră economie. Iar schimbările tehnico-economice ulterioare vor fi strîns legate de un proces continuu de *perfecționare a relațiilor de producție socialiste*, în primul rînd a proprietății socialiste în ambele ei forme [58].

Toate cele de mai sus, expresie a unei politici agrare originale urmate neabătut de partidul și statul nostru socialist, au determinat *creșterea producției agricole*, așa cum poate fi urmărită în tabelul nr. 3.

www.dacoromanica.ro

Linia de creştere continuă a producţiei agricole, precum şi accelerarea acestei creşteri după 1965 se pot constata cu toată claritatea. O expresie pregnantă a acestui gen de evoluţie este şi faptul că în ultimii ani recoltele de cereale se ridică la circa 30 milioane tone [60]. Pentru anul 1995 se preconizează un nivel de cel puţin 45 milioane tone cereale [61].

Tabel nr. 3

Dinamica producţiei globale agricole (1938 = 100) [59]

Anii	Producţia globală		
	Totală	Vegetală	Animală
1950	74	65	94
1955	120	119	123
1960	126	118	145
1965	143	133	164
1970	157	136	201
1975	211	181	287
1980	258	209	365
1985	307	267	395
1986	347	320	406

Trebuie să remarcăm însă că aceste creşteri s-au produs în condiţiile în care ponderea populaţiei active agricole în totalul populaţiei active (ocupate) a scăzut de la 74,1% în 1950 la 28,5% în 1985 [62], urmînd ca în 1990, la finele anului, să reprezinte circa 27%. Notăm şi faptul că faţă de 1950 (= 100), populaţia activă din agricultură mai reprezenta în 1985 doar 48.6% [63]. Dacă corelăm creşterea producţiei globale agricole cu această evoluţie a populaţiei agricole active rezultă că, de fapt, în 1985 o persoană agricolă activă producea de 8,5 ori mai mult faţă de 1950 [64]. Această cifră vorbeşte, credem noi, mai mult decît orice comentariu, punînd în evidenţă un rezultat calitativ de prim rang al politicii agrare a partidului.

Se pot aduce în discuţie şi creşterea producţiei medii la hectar, precum şi a producţiei medii pe animal; analiza lor duce la aceeaşi concluzie. Se pot aborda, apoi, schimbările structurale în dinamica socială a satului românesc contemporan [65]. Se poate discuta despre rolul şi locul industriei mici în cadrul dezvoltării actuale şi de perspectivă a cooperativelor agricole de producţie [66] şi a satului în general. Se poate şi trebuie să fie evidenţiate rezervele de creştere ce nu sînt încă puse în valoare pe măsura dotării tehnice şi a efortului financiar pe care aceasta îl finalizează, etc., etc. Nu pot fi omise nici aspectele ce ţin de organizarea, conducerea şi planificarea activităţii din agricultură, relevîndu-se îmbunătăţirea lor de la o etapă la alta, precum şi amplul proces de democratizare a structurilor şi metodelor din aceste domenii. Nici o analiză obiectivă nu va putea să nu sublinieze aportul factorilor politico-educaţionali, vasta şi perseverenta muncă politică ce s-a încorporat, pas cu pas, în substanţa însăşi a succeselor, mai mari sau mai mici, pe care le-am prezentat în cele ce preced, ca şi în altele, numeroase încă, pe care spaţiul unui studiu nu ne-ă lăsat posibilitatea să le relevăm.

Esenţial rămîne însă faptul că în toate aceste compartimente ale acţiunii sociale, în oricare din ele, vom găsi întotdeauna prezenţa marcantă

www.dacoromanica.ro

a unui factor de convergență, a unui factor unificator : rolul de inițiator, conducător și organizator — într-un vast cîmp de procese, multiplu interconditionate și de o complexitate fără precedent — al Partidului Comunist Român, forța călăuzitoare a societății românești, a întregului nostru popor pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii treptate spre orizonturile comunismului.

NOTE

[1] Vezi, îndeosebi, *23 August 1944. Documente*, vol. I—IV, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984 : dr. Ilie Ceaușescu, dr. Florin Constantiniu, dr. Mihail E. Ionescu, *200 de zile mai devreme*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985 ; *Actul de la 23 August 1944 în context internațional. Studii și documente* (coordonator Gheorghe Buzatu), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984.

[2] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești*. 28 noiembrie 1988, Edit. politică, București, 1988, p. 24. Vezi și Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 14—16 decembrie 1987*, Edit. politică, București, 1987, p. 13.

[3] Cf. Vladimir Trebici, *Prognoza demografică* în vol. *Economia mondială : Orizont 2000* (coordonatori : Mihai Florescu, Mircea Malița, Marcu Horovitz), Edit. Academiei R.S.România, București, 1980, p. 23 și 36.

[4] *Idem*, p. 36.

[5] Calculat pe baza datelor din : Ion Stanciu, *Prognoza producției alimentare*, în *Alimentația și agricultura în următoarele trei decenii* (coordonator : acad. Nicolae Giosan), Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, p. 50.

[6] Vezi și Eugen Buciuman, *Pentru o economie alimentară și politici alimentare adecvate nevoilor populației*, în vol. *Hrană pentru șase miliarde* (colecția „Idei contemporane"), Edit. politică, București, 1986, p. 76—77.

[7] Tiberiu Mureșan, Eugen Buciuman, *Alimentația omenirii, problemă globală*, în vol. *Hrană pentru șase miliarde*, p. 13. (În textul sursei, greșit : interdependentă. De la p. 12 rezultă că interdependența n-a scăzut ci a crescut — nota V. B.). Vezi și vol. cit., p. 74—75, unde aflăm că circa 60% din importurile alimentare ale țărilor în curs de dezvoltare vin din America de Nord și cam 10—15% din Australia și Noua Zeelandă. Acest fapt face vulnerabile regiunile importatoare, le expune la presiuni de tot felul. Iar reducerea, deliberată sau nu, a producției de cereale pentru export „se poate integra de fapt în politica de folosire a ‚armei alimentare" în relațiile internaționale" (loc. cit., p. 75).

[8] Date publicate de presa internațională la începutul anului 1986 arătau că circa 900 milioane de oameni adică aproape 20 la sută din întreaga populație mondială și circa 40 la sută din populația țărilor în curs de dezvoltare, suferă de subalimentație cronică. Iar un raport publicat de FAO (Organizația Națiunilor Unite pentru Alimentație și Agricultură) scotea în evidență faptul că în prezent, în lume, mor anual de foame peste 40 de milioane de persoane, din care aproape jumătate sînt copii. La fiecare 24 de ore, circa 55 000 de copii mor din cauza foametei. Adică, în medie, unul la 1,5 secunde" („Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 17 (1531), anul XXX, 24 aprilie 1986, p. 8).

[9] Mircea Malița, *Cuvînt introductiv: Prezentul explorează viitorul* în *Economia mondială: Orizont 2 000*, p. 9.

[9bis] Bertrand Schneider, *Revoluția deculților*, Edit. politică, București, 1988, p. 55 și următoarele.

[10] Mihajlo Mesarovič, *Sărăcia globală : costul inacțiunii*, în *Hrană pentru șase miliarde*, p. 88.

[11] Vezi Eugen Buciuman, *op. cit.*, p. 77—78.

[12] *Idem*, p. 78.

[13] Mihajlo Mesarovič, *ibidem*.

[14] Neputînd aci insista asupra acestei probleme, trimitem la lucrările *Alimentația și agricultura în următoarele trei decenii, Economia mondială: Orizont 2 000, Hrană pentru șase miliarde*, deja citate, ca și la Mihajlo Mesarovič, *Omenirea la răspîntie*, Edit. politică, București, 1975 ; Jan Tinbergen (coordonator). *Restructurarea ordinii internaționale*, Edit. politică, 1978 ; dr. Pál Sarkány, *Agricultura în pragul mileniului al III-lea. O privire spre agricultura viitorului*, Edit. „Ceres", București, 1970 ; Anne P. Carter, Wassily Leontief,

www.dacoromanica.ro

Peter Petri, *Viitorul economiei mondiale. Studiu al Organizației Națiunilor Unite* (prefață de Gheorghe Dolgu), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977; *Resursele și noua ordine internațională*, Edit. politică, București, 1981; Bertrand Schneider, *Revoluția desculților. Raport către Clubul de la Roma* (prefață de Ion Mitran), Edit. politică, București, 1988 etc. Unele sugestii metodologice vezi și la Ion Blaga, *Industrializarea. Schița unei teorii contemporane*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983; Constantin Gogoneață, *Structurile economice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984.

[15] Cf. Eugen Buciuman, *op. cit.*, p. 80.

[16] Vezi, în acest sens, *Problemele globale ale omenirii* (coordonator: Lester R. Brown), Edit. Tehnică, București, 1988.

[17] Vezi, pe larg, problema în volumul *Concepția Președintelui Nicolae Ceaușescu despre noua ordine economică internațională*, Edit. politică, București, 1976.

[18] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10, Edit. politică, București, 1974, p. 961.

[19] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești. 28 noiembrie 1988*, Edit. politică, București, 1988, p. 27.

[20] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 56.

[21] Vezi *Rezoluția ședinței plenare din 3—5 martie 1949* în *Rezoluții și hotărîri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. P.M.R., 1951, p. 86 și următoarele. Vezi și Marin Popescu, Florin Balaure, *Înfăptuirea revoluției agrare în România* în *Progresul economic în România. 1877—1977* (coordonator Ioan V. Totu), Edit. politică, București, 1977, p. 392.

[22] Vezi Marin Popescu, Florin Balaure, *op. cit.*, p. 402.

[23] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 25.

[24] În legătură cu alte caracteristici ale procesului de cooperativizare a agriculturii și cu desfășurarea lui vezi Marin Popescu, Florin Balaure, *op. cit.*,; Mihail Rusenescu, *Procesul cooperativizării agriculturii în România (1949—1962)*, în „Revista de istorie", tom 32, nr. 3, martie 1979, p. 429—447; *România în anii socialismului. 1948—1978* (coordonator Gheorghe Surpat), Edit. politică, București, 1980, p. 59—63, 88—106.

[25] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 9, p. 894.

[26] Marin Popescu, Florin Balaure, *op. cit.*, p. 395—398.

[27] Cf. *Anuarul statistic al R.P.R., 1963*, p. 324—327.

[28] Vezi *Programul P.C.R....*, 1975, p. 58. Date concrete în acest sens vezi la Marin Popescu, Florin Balaure, *op. cit.*, p. 412—413.

[29] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor și organizațiilor de masă și obștești, 28 noiembrie 1988*, Edit. politică București, 1988, p. 26, 28.

[30] *Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara lărgită a Consiliului Național al Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Gospodăririi Apelor*, în „Scînteia", anul LVIII, nr. 14 410, sîmbătă 17 decembrie 1988, p. 1.

[31] O analiză cuprinzătoare a felului cum s-a manifestat acest fenomen, ca și a modalităților de înlăturare a lui vezi la N.N. Constantinescu, *Raportul rațional dintre industrie și agricultură în condițiile României. Critica tezei industrializării în detrimentul dezvoltării și modernizării agriculturii*, în *Noua revoluție agrară în România*, (seria „Idei contemporane"), Edit. politică, București, 1982, p. 41—53.

[32] Prezentarea pe larg a acestor principii, împreună cu baza lor documentară, în studiul nostru *Agricultura României socialiste*, „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 5, p. 807—808.

[33] Cf. Nicolae Giosan, *Conținutul și obiectivele fundamentale ale noii revoluții agrare în România* în *Noua revoluție agrară în România*, p. 14.

[34] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești, 28 noiembrie 1988*, p. 29.

[35] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 31.

[36] *Ibidem.*

[37] O amplă analiză a conceptului, a determinărilor lui interne și condiționărilor lui internaționale vezi în Academia de Studii Economice, *Concepția președintelui NICOLAE CEAUȘESCU privind dezvoltarea intensivă a economiei românești* (colectiv de autori; coordonator: prof. dr. Alexandru Puiu), Edit. politică, București, 1988, partea a V-a, cap. 2, p. 168—178; vezi și *Noua revoluție agrară în România*, studiile semnate de Nicolae Giosan, p. 12—25 și Victor Hălmăjan, p. 108—113.

www.dacoromanica.ro

[38] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1979, p. 32.

[39] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărănimi, al consiliilor oamenilor muncii din industria alimentară, silvicultură și gospodărirea apelor*, Edit. politică, București, 1981, p. 19.

[40] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești, 28 noiembrie 1988*, p. 52.

[41] Cf. *Noua revoluție agrară în România*, p. 8.

[42] Vezi aceste aspecte, împreună cu multiplele lor implicații și corelații, în Academia de Studii Economice, *Concepția președintelui NICOLAE CEAUȘESCU privind dezvoltarea intensivă a economiei românești*, partea a V-a, cap. 1, p. 165—168.

[43] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 49.

[44] O analiză a principalelor rezultate obținute după încheierea cooperativizării pînă în 1979 vezi în studiul *Agricultura României socialiste*, „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 5, p. 806—822.

[45] Vezi *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România, 1987*, D.C.S., p. 5.

[46] Nicolae Giosan, *Alimentația și agricultura viitorului*, în vol. *Alimentația și agricultura în următoarele trei decenii*, p. 16.

[47] Tabel alcătuit pe baza *Anuarului statistic al Republicii Socialiste România*, 1979, p. 352—353 și *idem*, 1987, p. 58. Investiția anuală medie și creșterea ei au fost calculate de noi.

[48] Conform cifrei din Ministerul Agriculturii, *Agricultura României în cincinalul 1986—1990* (versiune în l. franceză), autor : Ovidiu Popescu, București, 1987, p. 19, cifră din care s-a scăzut, prin aproximare bazată pe evoluțiile anterioare, suma de 5 miliarde destinată silviculturii.

[49] Cf. *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1978, p. 222—223 și *idem*,1986, p. 130 și 143 (pentru calcularea cifrei pe 1985).

[50] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1979, p. 43.

[51] Vezi capitolul III, paragrafele 10—16 din acest document (Edit. politică, București, 1979, p. 21—25).

[52] Pentru problematica cercetării științifice care vizează agricultura vezi și volumele *Alimentația și agricultura în următoarele trei decenii, Noua revoluție agrară în România, Hrană pentru șase miliarde* (intervenția prof. Tiberiu Mureșan), p. 156—166.

[53] Tiberiu Mureșan, *Știința — factor decisiv al creșterii producției alimentare* în vol. *Hrană pentru șase miliarde*, p. 163.

[54] *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România, 1986*, p. 161.

[55] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 29, Edit. politică, București, 1987, p. 548.

[56] Academia de Studii Economice, *Concepția președintelui NICOLAE CEAUȘESCU privind dezvoltarea intensivă a economiei românești*, p. 173.

[57] Vezi, pe larg problema la Ion Bold, Vasile Niță, Petre Săbădeanu, *Revoluția industrială în agricultura României*, Edit. politică, București, 1980. Capitolul I se ocupă cu definirea conceptului.

[58] O vastă literatură economică, social-politică, sociologică se ocupă de acest proces.

[59] Tabel alcătuit pe baza *Anuarului statistic al Republicii Socialiste România, 1986*, p. 146—151 și *idem, 1987*, p. 42—47.

[60] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești, 28 noiembrie 1988*, p. 33.

[61] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 52.

[62] *Anuarul statistic al Republicii Socialite România, 1986*, p. 70.

[63] Calculat de noi pe baza sursei precedente, *ibidem*.

[64] Calculat de noi pe baza sursei de mai sus.

[65] Vezi, în acest sens, vol. *Noua revoluție agrară în România*, p. 144—162; *Concepția președintelui NICOLAE CEAUȘESCU privind dezvoltarea intensivă a economiei românești*, p. 188—191.

[66] Vezi recenta lucrare a lui Eugen-Constantin Mewes, *Economia și organizarea industriei mici în cooperativele agricole de producție. Studiu monografic*, Redacția de propagandă tehnică agricolă, București, 1988 Analizele din partea întîi a lucrării sînt făcute și în perspectivă temporală.

www.dacoromanica.ro

L'AGRICULTURE ROUMAINE LES DERNIÈRES QUATRE DÉCENNIES

Résumé

L'étude présente quelques aspects principaux concernant l'évolution de l'agriculture roumaine au cours des quarante ans qui se sont écoulés depuis le début de la transformation socialiste du pays, transformations qui devaient marquer, d'une manière nécessaire, l'agriculture aussi, et l'univers rural en général.

Une incursion brève dans la problématique du développement de l'agriculture mondiale contemporaine, relève en premier lieu le décalage entre les pays développés — dont le „modèle" d'agriculture intensive ou superintensive n'est pas exempt de contradictions et de consommations exagérées d'énergie — et des pays en voie de développement, confrontés avec la misère alimentaire, la famine et la sous-alimentation.

Ensuite, l'étude passe en revue la stratégie adoptée par la Roumanie, par le Parti Communiste Roumain, en vue de la transformation socialiste de l'agriculture et de son développement pour devenir une branche moderne, intensive et hautement productive de l'économie nationale. Ce processus comporte trois phases : la première se rapporte à la création de coopératives agricoles (1949—1962), la deuxième c'est la phase de l'orientation vers une agriculture du type intensif, qui est inaugurée par le IXe Congrès du P.C.R. (1965) et qui s'achève vers 1980 ; enfin, la *nouvelle révolution agraire*, déclenchée vers la fin de la huitième décennie et au début de la décennie suivante. Ce concept intégrateur a le rôle d'incorporer au développement de l'agriculture roumaine les conquêtes de la révolution téchnique et scientifique contemporaine, et d'assurer une augmentation substantielle de la production agricole et l'accomplissement des autres fonctions de l'agriculture dans la vie socio-économique.

Finalement, on présente les principaux résultats réalisés au moyen de cette stratégie — dont l'auteur est le Parti Communiste Roumain — dans le domaine du développement de l'agriculture et du village roumain, la voix des chiffres attestant la justesse de ce type de développement.

www.dacoromanica.ro

CARACTERUL ŞI CONSECINŢELE SOCIAL-ECONOMICE ALE APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1945

TRAIAN UDREA

Ca rezultat nemijlocit al dezvoltării cu succes a revoluţiei populare, ca efect al schimbării calitative a raporturilor de forţe pe plan intern în favoarea forţelor democratice şi progresiste şi al luptei revoluţionare a maselor populare conduse de comunişti [1], ieşirea din criza guvernamentală, declanşată la mijlocul lunii februarie 1945 şi care a atins punctul ei culminant la sfîrşitul aceleiaşi luni, s-a produs sub forma înlăturării ultimului guvern cu majoritate burgheză din istoria ţării, în condiţiile împletirii luptei pentru putere cu acţiunea de înfăptuire revoluţionară a reformei agrare.

„Victoria istorică de la 6 martie — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al P.C.R. la a 25-a aniversare a acestui eveniment — a fost rezultatul luptelor revoluţionare al maselor largi populare desfăşurate sub conducerea Partidului Comunist Român pentru lichidarea vechii puteri burghezo-moşiereşti şi făurirea unei noi orînduiri sociale. Astfel, constituirea guvernului Groza nu a reprezentat o simplă schimbare de guvern, ci o schimbare a însuşi regimului politic din ţara noastră, instaurarea puterii revoluţionar-democratice a muncitorilor şi ţăranilor" [2].

Deşi din considerente de ordin intern şi internaţional în noul guvern participă şi reprezentanţi ai burgheziei, iar pe plan constituţional va fi menţinută monarhia, totuşi, prin orientarea sa generală, prin programul şi obiectivele sale de perspectivă, noul regim politic instaurat la 6 martie 1945, se manifestă şi acţionează ca o dictatură revoluţionar-democratică a clasei muncitoare aliată cu masele de bază ale ţărănimii şi cu alte forţe democratice de stînga.

„Odată cu formarea guvernului Groza, România a păşit pe calea unor profunde transformări revoluţionar-democratice care au cuprins întreaga viaţă economică şi socială a ţării" [3].

Instaurarea noii puteri revoluţionar-democratice încă în prima etapă de desfăşurare a revoluţiei populare a permis forţelor revoluţionare conduse de P.C.R. să desfăşoare în continuare într-un ritm accelerat, de sus în jos, ca politică de stat, procesul transformărilor revoluţionar-democratice (într-o primă fază, desăvîrşirea sarcinilor revoluţiei burghezo-democratice) ceea ce a înlesnit trecerea de la capitalism la socialism în ţara noastră pe o cale relativ paşnică [4].

LEGIFERAREA ŞI APLICAREA REFORMEI AGRARE

Instaurarea noului regim revoluţionar-democrat la 6 martie 1945 a produs o cotitură marcantă şi în lupta pentru reforma agrară, pentru democraţie şi progres în lumea satelor. Una din primele şi principalele

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 233—246, 1989

www.dacoromanica.ro

preocupări ale guvernului de largă concentrare democratică a constituit-o dezbaterea și adoptarea cu maximă urgență a decretului de reformă agrară. După ce, în urma deciziei din 9 martie 1945 a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, comisia pentru studiul reformei agrare a fost desființată, sarcina elaborării și aprobării textului legii de reformă agrară și-a asumat-o Consiliul de miniștri în plenul său. De la prima lui declarație-program și primele declarații făcute presei la 7 martie 1945, ca prim ministru al țării, dr. Petru Groza a ținut să precizeze : „Vom păși imediat la îndeplinirea reformei agrare. Trebuie să intrăm fără întîrziere în legalitate [5], legiferînd ceea ce s-a făcut, în marginea unui proiect existent (proiectul F.N.D. — T.U.), aplicînd reforma după norme precise" [6]. Urgența legiferării reformei agrare și desăvîrșirii în săptămînile următoare a primei etape a reformei (preluarea de către comitetele țărănești de reformă agrară a tuturor pămînturilor moșierești expropriabile și darea lor grabnică în folosință provizorie țărănimii participante la acțiune) era reclamată de necesitatea declanșării sezonului lucrărilor agricole de primăvară. În lumina acestor considerente, încă de la prima ședință a consiliului de miniștri din 7 martie 1945, s-a purtat o discuție preliminară asupra principiilor care trebuiau să stea la baza noii legi de reformă agrară, miniștrii liberali solicitînd eventuala ridicare a plafonului de expropriere peste limita de 50 ha propusă de F.N.D. Dezbaterea propriu-zisă a proiectului de lege a început în ședința din 12 martie 1945 (în tren, spre Cluj) și a fost continuată în toate consiliile de miniștri ținute pînă la 21 martie 1945, cînd i s-a dat forma definitivă [7].

Între timp, pe teren, operațiunile de ocupare și împărțire a pămînturilor boierești au continuat, în unele cazuri confiscîndu-se totalitatea bunurilor moșierești dintr-o serie de comune și sate. În Consiliul de miniștri lărgit din 13 martie 1945, ținut la Cluj, reprezentantul consiliului regional al F.N.D., informa, de pildă, că în toată partea de nord a Transilvaniei, în afara cîtorva excepții, reforma era „aproape terminată" [8]. O situație asemănătoare se întîlnea în nordul și centrul Moldovei ca și în unele zone din cîmpia Dunării.

Dat fiind faptul că majoritatea forțelor politice grupate în F.N.D. aveau deja fixate principiile noii reforme agrare, dezbaterea a constat mai ales în amendările sau eventualele eliminări ale unor prevederi menite să înlesnească colaborarea guvernamentală în special cu liberalii tătărescieni.

La cererea grupării tătăresciene, a fost introdusă ca o soluție de compromis plata unei răscumpărări a loturilor primite care să elimine parțial, formal, caracterul de confiscare totală, optîndu-se pentru acceptiunea de expropriere de interes general public : În același sens, tătărescienii s-au opus fără succes la trecerea în proprietatea statului a unei cote (5%) din terenurile expropriate și a altor bunuri (clădiri, mașini agricole etc.), ei propunînd repartizarea întregului teren expropriat inclusiv a unor mari proprietăți ale statului către țăranii îndreptățiți ; se urmărea prin aceasta, lichidarea parțială a sectorului de stat în agricultură [9]. Gh. Tătărăscu n-a ezitat să aprecieze lărgirea sectorului de stat în agricultură ca un precedent al „socializării, care este o chestiune ce principial îi repugnă" [10]. A fost, de asemenea, respinsă propunerea

www.dacoromanica.ro

liberală ca membrii unei familii care își administraseră în comun (în indiviziune) proprietatea să capete dreptul fiecare în parte la o cotă neexpropriabilă de 50 ha, ceea ce ar fi dus, practic, la reducerea sensibilă a terenurilor expropriabile.

În concepția liberalilor tătărescieni, menirea reformei agrare era de a pacifica țărănimea (o „supapă extremă") și de a consolida proprietatea țărănească individuală prin crearea unor gospodării țărănești individuale „viabile" [11], în care scop se avea în vedere prevenirea fărămițării proprietății țărănești prin atragerea surplusului forței de muncă în noi industrii de valorificare a materiilor prime miniere și a produselor agrosilvice primare.

Ca o concesie făcută partenerilor liberali de guvernămînt, în ședințele din 19 și 20 martie 1945, s-a acceptat și introdus în textul legii de reformă agrară prevederea menținerii unui număr de 5—6 ferme model care să dețină pînă la 150 ha teren arabil, livezi și vie în fiecare județ, care urmau să fie selectate din rîndul marilor proprietăți ce practicau o agricultură modernă sau creșteau animale de rasă (mari plantații de pomi fructiferi, de viță de vie, orezării, mari ferme animaliere etc.).

Prin consens, s-a hotărît, pentru a nu se întîrzia lansarea campaniei agricole de primăvară și spre a se reglementa situația însămînțărilor din toamna precedentă, ca în anul 1945 să se aplice în mod excepțional regula „cine a însămînțat recoltează", indiferent în proprietatea cui urma să rămînă, după aceea, terenurile respective [12].

În urma avizului consiliului național F.N.D. [13] și a unei ultime lecturi în consiliul de miniștri din 20 martie 1945, decretul lege nr. 1871 de reformă agrară a fost prezentat spre semnare regelui după care a fost dat publicității în 23 martie 1945 [14].

Potrivit decretului lege, se expropriau în principiu toate terenurile agricole proprietate a persoanelor fizice [15], peste plafonul maxim de 50 ha. Erau confiscate integral (art.3) terenurile și bunurile aparținînd foștilor membri ai Grupului Etnic german [16] precum și a tuturor colaboraționiștilor indiferent de naționalitate, celor care se refugiaseră cu trupele fasciste în retragere. De asemenea, se confiscau pămînturile tuturor deținătorilor unor proprietăți agricole de peste 10 ha care în ultimii 7 ani consecutivi nu-și lucraseră pămînturile în regie proprie. Inventarul agricol viu și mort era expropriabil proporțional cu suprafața expropriată: proporțional cu confiscarea terenurilor expropriabile, se producea firește și confiscarea inventarului clădirilor și celorlalte bunuri mobile și imobile, inventarul confiscat trecînd în patrimoniul statului [17].

Conform articolului 7, prin decretul lege, toate bunurile agricole supuse exproprierii treceau „fără nici o despăgubire, pe deplin, în proprietatea statului", care el urma să distribuie aceste bunuri celor îndreptățiți. Noii împroprietăriți urmau (art. 16) să plătească statului ca preț de răscumpărare a terenurilor primite prin reforma agrară o sumă echivalentă cu producția medie la hectar pe un an de zile (estimată prin lege la 1000 kg grîu, respectiv 1200 kg porumb pentru fiecare hectar). Această răscumpărare urma să fie plătită statului în decurs de 10 ani pentru cei care mai posedaseră pămînt și mai înainte; în cazul celor fără pămînt (a noilor gospodării create în urma aplicării reformei agrare) plata urma să se facă în 20 de tranșe anuale [18].

www.dacoromanica.ro

Un loc aparte în cadrul legii a fost acordat organelor de execuţie şi apel ale reformei agrare. În faza „fierbinte" a lunilor februarie — început de martie 1945, ţăranii la îndemnul şi cu sprijinul echipelor muncitoreşti (F.N.D.) desemnaseră din rîndul celor îndreptăţiţi comitete săteşti (plugăreşti) de expropriere a pămînturilor moşiereşti şi de întocmire a unor liste preliminare de îndreptăţiţi, repartizarea iniţială efectuîndu-se direct în cîmp, împotriva dispoziţiilor ministerelor de Interne şi Agricultură deţinute de reprezentanţi ai majorităţii burgheze din guvernul Rădescu. În această primă fază, organele locale de stat, cu excepţia celor instituite de F.N.D., nu participaseră în nici un fel, cel mult încercaseră să se împotrivească la înfăptuirea revoluţionară a reformei agrare. În urma publicării decretului lege de reformă agrară şi a regulamentului de aplicare a acesteia, primăriile (la conducerea cărora fuseseră desemnate imediat după 6 martie elemente democratice aparţinînd formaţiilor politice guvernamentale) au fost însărcinate (art. 9 din regulament) să întrunească adunarea generală a tuturor locuitorilor cu proprietăţi mai mici de 5 ha pentru alegerea, respectiv confirmarea legală a comitetelor săteşti de reformă agrară, formate de regulă din 7 pînă la 15 membri (în cazul comunelor cu mai multe sate, fiecare sat, obligatoriu, trebuind a avea cel puţin un delegat în comitetul comunal de reformă agrară). Organismul coordonator de bază, pentru stabilirea lotului tip pe plan local, pentru defalcarea pe comune a terenurilor expropriate era comitetul de plasă al reformei agrare, care în majoritatea cazurilor alegea ca preşedinte al său pe preşedintele comitetului de plasă al Frontului Plugarilor. Pe plan judeţean, se instituiau comitete judeţene de reformă agrară ale căror sarcini, în afara controlului politic al modului de aplicare pe teren a reformei agrare, rezolvau unele litigii la limita dintre plăşi, se îngrijeau de inventarierea, preluarea şi constituirea rezervelor de stat şi a centrelor de maşini şi unelte agricole la nivel judeţean. Comitetele judeţene avizau, de asemenea, asupra oportunităţii constituirii în raza judeţeană a unor ferme model.

Instanţa supremă[19] de îndrumare, avizare şi de rezolvare a unor litigii (între expropriaţi şi comitetele de reformă agrară, a unor diferende ivite între comitetele de reformă agrară de plasă judeţene), de ultim apel, de decizie definitivă privind constituirea fermelor model particulare precum şi a fermelor de stat, era Comisia interministerială pentru aplicarea reformei agrare care funcţiona pe lîngă Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, dar ale cărei lucrări erau prezidate de regulă de preşedintele consiliului de miniştri şi al Frontului Plugarilor dr. Petru Groza. Principiul de bază care a stat la constituirea tuturor organelor de aplicare a reformei agrare, inclusiv a Comisiei centrale pe ţară, a fost ca aplicarea reformei agrare să fie înfăptuită numai de ţărani şi de reprezentanţi politici (Frontul Plugarilor) ai acestora, rolul statului fiind doar de a-i asista prin aparatul său tehnic (agronomi, ingineri cadastrali, autorităţi locale de stat). De aceea, prin lege, în toate comitetele de aplicare a reformei agrare (ca de altfel şi în organele conducătoare ale Frontului Plugarilor) ţăranii îndreptăţiţi trebuiau să deţină obligatoriu majoritatea absolută (cel puţin 2/3 din totalul membrilor comitetelor).

www.dacoromanica.ro

Însuși faptul că, pentru prima oară în istoria politică a țării, ca ministru titular al departamentului Agriculturii fusese numit un fost argat și în același timp membru fondator al Frontului Plugarilor, Romulus Zăroni, căpăta valoare de simbol.

Profitînd de lipsa de experiență a celor îndreptățiți, de setea de pămînt, de repartiția inegală între diferite localități rurale a terenurilor expropriate și numărul de îndreptățiți proporțional cu aceste terenuri, păturile înstărite au încercat (și într-o primă fază au și izbutit, mai ales invocînd participarea unora din membrii familiilor lor la războiul antihitlerist) să acapareze pentru ele o parte din fostul pămînt moșieresc [20]. Forțele reacționare din lăuntrul și din afara satelor au împiedicat în unele cazuri vreme îndelungată (pînă în 1947—1948) aplicarea imediată, consecvent democratică și definitivă a reformei agrare [21]. În majoritatea localităților, operațiile au durat și în 1946 [22] (primele titluri de proprietate fiind distribuite în ajunul alegerilor parlamentare din noiembrie 1946), iar în alte cazuri ele s-au încheiat numai după apariția legilor și măsurilor luate de guvern în vara anului 1947 [23].

Dar ceea ce a fost caracteristic, deosebind esențial reforma agrară din 1945 de toate legiuirile anterioare, a constat în faptul că exproprierea propriu-zisă a pămînturilor moșierești s-a produs de la început și definitiv în primăvara anului 1945, indiferent de durata în sine a repartizării ulterioare a loturilor între cei îndreptățiți; după această perioadă ciocnirea de interese s-a produs aproape exclusiv în sînul diferitelor pături și categorii ale țărănimii, cel mult cu intervenția exterioară a unor cercuri burghezo-moșierești. Spre deosebire de vechile legi de împroprietărire, care atribuiau loturi tip (de 3, 5, 10 sau mai multe hectare), unui țăran, indiferent de suprafața pe care acesta o deținuse anterior, datorită suprafețelor mici distribuite cît și dorinței creării unei pături cît mai largi și omogene de mici gospodării țărănești, aproximativ de aceeași forță economică, s-a prevăzut ca să fixeze un plafon de suprafață limită, identic pentru o întreagă plasă sau chiar județ, cei îndreptățiți urmînd deci a fi împroprietăriți „în completare" pînă la atingerea plafonului fixat, care varia de la 1,5—2 ha în zonele dens populate și cu terenuri expropriate mai reduse pînă la 4—6 hectare în zonele de cîmp unde existaseră moșii mai numeroase și mai întinse [24]. Prin principiile și modul de aplicare, reforma agrară din 1945 îmbrăca caracterul unei reforme democrat-populare, menită să desăvîrșească pe plan agrar, în condițiile instituirii și consolidării puterii de stat democrat-populare, sarcinile revoluției burghezo-democratice și totodată să pregătească terenul, prin crearea unei largi categorii de gospodării de același tip, a viitoarelor forme de cooperație în producția agricolă.

Expropriind moșierimea și lichidînd-o ca pătură socială se dădea o lovitură, se producea o îngustare a bazei social-economice a capitalismului în România.

Acest caracter democrat-popular al reformei agrare a fost sesizat în chiar ședința din 4 aprilie 1945 a consiliului de miniștri, care a examinat și aprobat regulamentul de aplicare a reformei, de către Gh. Tătărăscu care răspunzînd unor critici afirma: „Apăr aici o altă clasă, apăr țărănimea de mijloc, apăr ceea ce numim noi burghezia rurală, care este atît de necesară pentru prosperitatea ei (a țărănimii — T.U.), pentru

www.dacoromanica.ro

sănătatea (sic) ei" [25]. În concepția liderului liberal, gospodăriile mijlocii de 10—30 ha constituiau factori de „protecție" a țărănimii ca mică proprietate individuală. În același context, Tătărăscu se ridica împotriva eliminării (prin confiscare) din cadrul satelor a proprietăților obținute prin moștenire sau cumpărate de orășeni care nu practicau agricultura și nu-și lucrau terenurile deținute de ei în regie. În cele din urmă, din considerente economice, consiliul de miniștri a consimțit în unanimitate ca munca în dijmă să fie interpretată ca o formă a muncii în regie, ca o convertire a rentei agrare în produse, ceea ce a avut ca efect menținerea în continuare a acestor forme de exploatare pentru încă cîțiva ani [26].

Aplicarea reformei agrare a prilejuit, așadar, de la început, o confruntare uneori vie de poziții, în afara și înlăuntrul organismelor și partidelor guvernamentale, semnificînd și prin aceasta caracterul său nu numai social justițiar, dar și de acțiune care, prin efectele sale, a contribuit la consolidarea alianței muncitorești-țărănești, a puterii revoluționar-democratice în întregul ei.

În înfăptuirea grabnică a actului revoluționar-democratic al exproprierii moșiilor, a lichidării moșierimii ca clasă (de fapt, ca pătură socială), țărănimea a primit un ajutor neprecupețit din partea organizațiilor democratice în frunte cu P.C.R., a miilor de echipe muncitorești (F.N.D.), care vor asista din primul moment pe țărani în operația de confiscare a bunurilor moșierești și apoi în aplicarea treptată a reformei agrare.

Încheiate în linii mari în vara și toamna anului 1946, operațiunile de definitivare a reformei agrare și de împărțire a titlurilor de proprietate celor îndreptățiți vor continua în cursul anului 1947, iar în cîteva județe și în 1948.

URMĂRILE SOCIAL-ECONOMICE ALE REFORMEI

Conform situației sinoptice din 13 aprilie 1948 [27] privind bilanțul final al aplicării reformei agrare, în total, au fost expropriate 1 468 964 ha din care s-au atribuit unui număr de 917 777 țărani îndreptățiți 1 109 562 ha (aprox. 75% din terenul expropriat), restul de 359 384 ha constituindu-se în rezerva de stat (din care cca. 48 000 ha teren arabil repartizat în 326 ferme de stat, restul fiind format din loturi mai reduse și dispersate) [28]. Prin excepție, s-au creat un număr de 110 ferme particulare deținînd în total 12 281 ha (deci în medie aprox. 112 ha de fiecare fermă).

Statistic, reforma agrară a operat o serie de modificări pe categorii de proprietate:

Înainte de reformă, existau 1 467 173, gospodării țărănești pînă la 3 ha deținînd 1 959 581 ha (54,3% din numărul gospodăriilor și 15,57% din totalul suprafeței arabile a țării) cu o medie de gospodărie de 1,34 ha.

După reformă (în 1948 toamna), erau înregistrate 1 868 800 gospodării [29] deținînd 2 501 258 ha (53,6% din totalul gospodăriilor și 19,6% din suprafața totală) deci o medie (pe țară) de gospodării pînă în 3 ha de 1,48 ha.

www.dacoromanica.ro

Principalii beneficiari ai reformei agrare au fost țăranii săraci precum și proletarii agricoli împroprietăriți cu loturi de muncă sau numai cu loturi de casă. În urma reformei agrare, procentul exploatațiilor țărănești care posedau sub 1 hectar, în condițiile sporirii numărului total de gospodării agricole după reformă, a scăzut de la 317 860 (11,8%) deținînd 43 251 ha (0,4%) la 280 684 gospodării (8,9%) posedînd 57 443 ha (6,5%).

Gospodăriile între 0,5—1 ha au evoluat de la 254 416 cu 118 813 ha (respectiv 9,4% din totalul gospodăriilor și 1,5% din suprafață) la 270 127 (8,6%) deținînd 206 910 ha (1,6%). În ceea ce privește gospodăriile între 1—3 ha, înainte de reformă, figurau 895 397 astfel de gospodării (33,1%) deținînd 1 727 517 ha. (13,7%) pentru ca după reformă să fie înregistrate 1 133 273 gospodării între 1—3 ha. (36,1%) cu 2236 905 ha. (17,5% din totalul suprafeței arabile).

Multe din vechile gospodării pînă la 1 ha, ca urmare a aplicării reformei agrare, vor trece în categoria 1—3 ha; în schimb, după reformă, vor apare relativ numeroase noi gospodării sub 1 ha mai ales din rîndul celor ce vor primi loturi reduse sau numai locuri de casă. În rîndul acestei categorii de țărani, existau (ceea ce motiva împroprietărirea lor parțială) numeroși locuitori care realizau beneficii suplimentare, în afara gospodăriei. În contul gospodăriilor între 1—3 ha apare după reformă un plus de 489 388 ha și o creștere corespunzătoare de noi gospodării (de la 33,1% la 36,1%) deși media de suprafață pe gospodărie rămîne aproape neschimbată (1,93 ha înainte de reformă, 1,97 ha după).

În schimb, exploatațiile între 3—5 ha înregistrează un sensibil spor atît ca număr (de la 18,4% la 22,56% din totalul gospodăriilor în 1948) cît și ca suprafață deținută.

Observăm, deci, că grosul fostelor pămînturi moșierești expropriate va reveni, va spori și consolida (îndeosebi) gospodăriile țărănești între 1—5 ha. De altfel, conform recensămîntului din 1948, peste 76% din totalul gospodăriilor țărănești dețineau mai puțin de 5 ha. După unele calcule, 69% din terenurile atribuite țărănimii au completat și consolidat îndeosebi gospodăriile între 3—5 ha [30].

Dacă înainte de reformă, predominante erau exploatarea moșierească și chiaburească la un pol, iar pe de altă parte prezența masivă a țărănimii sărace și fără pămînt (a proletariatului și semiproletariatului agricol), după reforma agrară pe primul plan al vieții satelor își consolidează sensibil pozițiile și se impune, fiind sprijinită în acest sens și de puterea de stat revoluționar democratică, țărănimea muncitoare și îndeosebi țărănimea mijlocașă deținătoare în genere a 2—3 pînă la 6—7 hectare arabile și a unui inventar agricol redus mai ales în ceea ce privește deținerea unor mașini și unelte agricole moderne.

Deși ca efect al reformei agrare, se produce o lărgire a pieții țărănești, a schimbului între oraș și sat, totuși se poate afirma că, sub raportul tehnicilor de producție agricolă, a repartiției principalelor culturi agricole, al predominării în continuare (și mai accentuată) a culturilor cerealiere, îndeosebi a porumbului [31], reforma agrară—mare act de justiție socială și politică — nu a adus modificări esențiale în direcția practicării unei agriculturi moderne și rentabile; dimpotrivă.

www.dacoromanica.ro

Se produce o diminuare atît cantitativă cît și calitativă a culturilor speciale care solicitau mijloace materiale, pregătire și măsuri agrotehnice ce depășeau posibilitățile micilor gospodării țărănești [32].

Numărul animalelor domestice și a păsărilor de curte, drastic diminuate în 1944—45, datorită operațiunilor militare îndeosebi, va cunoaște o ușoară revenire fără a mai atinge însă nivelul antebelic și în plus cu o pronunțată depreciere, mai ales din lipsa de nutreț, a producției de carne, lapte și alte derivate [33].

În ceea ce privește înzestrarea tehnică, după creșterea de aproape 3 ori a numărului de tractoare, semănători în anii 1941—1943, se înregistrează o anumită diminuare a acestora în anii 1945—1947 prin ieșirea din uz a numeroase tractoare [34]; abia reprofilarea I.A.R.-ul pe producția de tractoare va produce un pronunțat reviriment urmat de un veritabil salt calitativ, în anii transformării socialiste a agriculturii, a înzestrării tehnice a agriculturii românești.

În urma reformei agrare, aproximativ jumătate din numărul mașinilor agricole (tractoare, semănători, batoze, secerători etc) va trece în posesia statului, care va organiza centre de mașini agricole, reunite apoi împreună cu administrarea celorlalte bunuri agricole administrate de stat în REAZIM-uri, care cuprindeau în 1947—48 la nivelul întregii țări peste 880 ferme agricole și stațiuni de mașini agricole și peste alte 250 exploatări diverse [35].

Redistribuirea democratică, în urma reformei agrare, a pămînturilor expropriate, sporirea ponderii și rolului țărănimii muncitoare atît în domeniul mijloacelor de producție cît și a rolului jucat de aceasta în ansamblul producției agricole, nivelînd parțial disparitățile social-economice din lumea satelor, nu puteau oferi o perspectivă certă de progres social-economic și cultural politic țărănimii.

Mica producție țărănească a gospodăriilor sub 5 ha (deci a mai mult de trei sferturi din totalul exploatațiilor agricole), prin excelență extensiv cerealieră, lipsită de mijloace tehnice și financiare se dovedea incapabilă de a-și asigura numai din agricultură subzistența (mai ales în cazul gospodăriilor cu un număr mare de copii) și cu atît mai mult aptă de reproducție lărgită, de progres.

Relansarea, înainte chiar de a se definitiva lucrările de reformă agrară, din motive de ordin familial (întemeierea de noi familii) sau de neviabilitate economică, a procesului pulverizării gospodăriilor țărănești mici, îndeosebi, dar nu numai datorită celor doi ani consecutivi de secetă, solicita o soluție grabnică fie pe calea capitalistă a creării unei pături subțiri de ferme agricole practicînd o agricultură intensivă, deservită de marea masă a țărănimii proletarizate sau semiproletarizate, fie calea transformării socialiste a agriculturii.

Reforma agrară din 1945 constituise, așadar o rezolvare provizorie (burghezo-democratică) și parțială, de moment, a problemei agrare. Lichidînd moșierimea, ea a curățit calea confruntării și pe tărîmul proprietății a relațiilor agrare dintre capitalism și socialism în favoarea ultimului.

www.dacoromanica.ro

POLITICA AGRARĂ A GUVERNULUI DR. PETRU GROZA ÎN ANII REVOLUȚIEI DEMOCRAT-POPULARE

Democratizarea masivă a aparatului de stat după 6 martie 1945, creșterea influenței organizațiilor P.C.R., P.S.D. și a Frontului Plugarilor în îndrumarea organelor locale de stat în conducerea politică a țărănimii, consolidarea treptată a puterii revoluționar democratice au neutralizat sau limitat acțiunea spoliatoare a elementelor exploatatoare, manevrele și contraacțiunile reacțiunii.

Eliminarea treptată și în cele din urmă excluderea totală a elementelor înstărite din rîndul beneficiarilor reformei agrare, introducerea unor scări progresive pentru impozitele, taxele și cotele obligatorii de produse ce trebuiau predate statului, instalarea în fruntea consiliilor comunale sătești, a cooperativelor de consum locale în majoritate covîrșitoare a unor reprezentanți ai țărănimii muncitoare aveau menirea să neutralizeze tendințele spoliatoare și acaparatoare ale chiaburimii pe seama păturilor celor mai sărace ale țărănimii, să înlăture mai întîi social-politic, iar apoi și economic elementele burgheze din pozițiile fruntașe în lumea satelor.

Astfel, la 31 martie 1945, a fost adoptat un decret lege care a redus la 1/3 impozitul pe venit al gospodăriilor țărănești sub 3 ha (dacă nu dețineau mai mult de 0,5 ha. grădini de legume) [36]. În achiziționarea de bunuri agricole (produse animale) pentru executarea obligațiilor asumate prin armistițiu, gospodăriile mici țărănești erau total sau parțial scutite, greul achizițiilor fiind pus pe seama elementelor înstărite [37].

Producția agricolă pe 1946, deficitară (40% din recolta medie a anilor 1936—1939), a diminuat și zădărnicit în mare măsură, în ciuda a numeroase legi și directive, politica guvernului democrat de sprijinire a gospodăriilor țărănești mici și mijlocii. Atît guvernul cît și toate formațiile politice guvernamentale, numeroase asociații de asistență, numeroși locuitori omenoși au organizat în cadrul și în afara Comandamentului pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă (C.A.R.S.) ajutorarea regiunilor bîntuite de secetă.

Dacă pentru anii agricoli 1945/46 și 1946/47, necesitățile frontului, cantitățile importante ce trebuiau predate conform convenției de armistițiu ca și calamitățile naturale au obligat guvernul să procedeze la blocarea și achiziționarea întregului surplus de cereale, carne, lînă etc. de la toți producătorii agricoli fără excepție, începînd cu vara anului 1947, în condițiile unei recolte normale, a primelor semne durabile de redresare economică și financiară a țării, s-a trecut la o politică de clasă diferențiată și în domeniul obligațiilor țărănimii către stat, declanșîndu-se o ofensivă energică împotriva tendințelor spoliatoare față de sărăcime a burgheziei satelor.

La 6 iunie 1947, parlamentul votează legea pentru reglementarea circulației și stabilirea regimului juridic al imobilelor agricole [38] prin care se limita plafonul pînă la care putea să crească o gospodărie țărănească (în medie pînă la 25 ha), nu se admitea divizarea proprietății țărănești sub limita de 2 ha la șes și 1 ha la munte, dar mai ales se anulau toate vînzările efectuate între 1 august 1946—2 iunie 1947 în

www.dacoromanica.ro

județele declarate zone calamitate în detrimentul gospodăriilor țărănești sub 5 ha considerîndu-se că aceste vînzări fuseseră efectuate sub imperiul constrîngerii (foamei). Totodată pentru aceleași zone, se permitea în continuare pînă la 1 august 1947 pășunatul vitelor în pădurile și pășunile statului.

La 2 iulie 1947, parlamentul țării votează cu o mare majoritate de voturi (majoritatea deputaților liberali tătărăscieni s-au abținut, 6 dintre ei votînd chiar contra) legea pentru crearea fondului central de cereale pe baza generalizării (cote și impozite) a impozitului în natură proporțional cu mărimea și fertilitatea solului gospodăriilor într-o astfel de scară a obligațiilor încît practic gospodăriilor peste 20 hectare efectiv li se ridica aproape întreaga recoltă la preț oficial de stat [39].

În vara anului 1947, guvernul democrat procedează la o veritabilă expropriere financiară a păturilor exploatatoare în urma efectuării stabilizării monetare din 15 august 1947. Anularea vechii monede și dreptul acordat tuturor familiilor, indiferent de avere și obligații sau sarcini economice, de a preschimba doar o sumă infimă — în medie 150 lei noi de familie [40] a lichidat dintr-o lovitură toate mijloacele pecuniare tezaurizate, a silit elementele speculative să arunce pe piață mărfurile sau produsele dosite, au permis păturilor muncitoare de la orașe și de la sate să participe în condiții de egalitate la schimbul de produse.

Stabilizarea monetară ca și întregul complex de măsuri ale Planului de redresare a economiei propus de P.C.R. în iunie 1947, s-a bucurat de reușită și datorită faptului că recolta anului 1947 și producția agricolă în genere, inclusiv șeptelul, au înregistrat un sensibil progres față de anii 1945—1946, apropriindu-se de recoltele medii antebelice, ceea ce a asigurat o circulație sporită și sănătoasă a schimbului de mărfuri între oraș și sat [41].

Politica guvernului democrat, care în urma eliminării la 6 noiembrie 1947 a ultimilor reprezentanți ai burgheziei, liberalii tătărăscieni, devine un guvern în totalitate revoluționar-democratic, de avantajare a micilor gospodării țărănești în raport cu cele chiaburești și parțial și față de cele mijlocașe, asistența agrotehnică și tehnică nu putea suplini pe termen lung carențele și incapacitatea organică a micilor gospodării țărănești de a se adapta și de a se putea angaja pe calea unei agriculturi moderne intensive, diversificate, de mare randament, care să le asigure o creștere constantă a nivelului de trai și a gradului general de civilizație. În condițiile concrete din România, în condițiile în care clasa conducătoare în noul regim democrat-popular era muncitorimea industrială în frunte cu partidul său de avangardă, singura cale pentru asigurarea unui proces accelerat și continuu a situației materiale și morale a țărănimii era transformarea socialistă a agriculturii pe calea asocierii liber consimțite a milioanelor de țărani individuali în mari gospodării cooperatiste de tip socialist. „Cooperativizarea agriculturii a însemnat o profundă revoluție în viața satului, a eliberat de povara exploatării țărănimea devenită stăpînă pe soarta și roadele muncii sale" [42].

www.dacoromanica.ro

NOTE

[1] Vezi, pe larg, în studiile noastre, *Din activitatea P.C.R. la sate în preajma instaurării regimului democrat-popular (ianuarie—martie 1945* în „Studii, revistă de istorie", nr. 2/965, p. 277—291 și *Instaurarea guvernului revoluționar democratic în România* în „Revista de istorie" nr. 2/980, p. 255—270.

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 623—624.

[3] *Ibidem*, p. 624.

[4] Dumitru Tureuș, *Pagini din lupta pentru instaurarea puterii populare în România. Contribuții la studiul democratizării aparatului de stat*, Edit. Științifică, București, 1974, 183—189; *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, Edit. politică, București, 1971, p. 339.

[5] Dacă în toamna și la începutul iernii anului 1944, forma specifică a constituit-o ocuparea și preluarea în folosință de către țărani, mai ales în zonele în care operațiunile militare determinaseră pe mulți proprietari să-și părăsească bunurile agrare, a sute de mii de hectare (în Moldova de nord și centrală, în nordul și estul Transilvaniei, îndeosebi), începînd cu 10 februarie 1945 s-a trecut, la îndemnul și cu sprijinul activ al organizațiilor F.N.D. la înfăptuirea de jos în sus, pe cale revoluționară, împotriva majorității guvernamentale în cap cu Rădescu, a reformei agrare, această ultimă acțiune va îmbrăca după instaurarea guvernului Groza un alt aspect fiind, pe cît posibil, înecinită momentan în așteptarea elaborării de urgență a decretului lege de reformă agrară.

[6] Dr. Petru Groza, *Articole, cuvîntări, interviuri. Texte alese*, Edit. politică, București, 1973, p. 220.

[7] Ploile abundente și prelungite din toamna precedentă, tensiunea social-politică, insecuritatea deținătorilor de bunuri și instrumentar agricol care împiedicase asupra strîngerii recoltei, efectuării arăturilor și însămînțărilor ca și faptul că efortul principal fusese concentrat în mod firesc asupra susținerii cu toate forțele a războiului antihitlerist avuseseră ca efect realizarea doar parțială a planului de însămînțare la sfîrșitul anului 1944; era necesar ca în primăvara anului 1945 să se are și să se însămînțeze suprafețe mult sporite față de anii precedenți și aceasta în condițiile efortului maxim de război, a lipsurilor mari de brațe de muncă, inventar, sămînță selecționată etc.

[8] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8959—8962/945.

[9] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8993/945 (ședința din 19 martie/945).

[10] Ibidem.

[11] Punct de vedere identic cu cel susținut în comisia pentru studierea reformei agrare de liberalii brătienișți și de P.N.Ț. Maniu (vezi proiectul Gh. Zane prezentat comisiei în 10 februarie 1945).

[12] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8964/945.

[13] Ibidem, fond 49, dosar 9293/945.

[14] „Monitorul Oficial", Partea I-a, nr. 68 bis din 23 martie 1945.

[15] Se exceptau domeniile Coroanei, ale comunităților religioase, proprietățile de orice fel ale statului, cele ale fundațiilor, eforiilor spitalicești sau ale unor instituții culturale (de pildă, cele ale Academiei Române) precum și proprietățile publice sau particulare aparținînd unor organisme sau resortisanți ai Națiunilor Unite.

[16] La cererea conducătorilor Germaniei democrate (W. Pieck), guvernul român va reveni în 1947 asupra acestei măsuri, toți cetățenii români de naționalitate germană reveniți în țară, pînă la definitivarea lucrărilor de reformă agrară, în cazul cînd nu comiseseră crime de război sau individual acte ostile statului român, urmînd a reintra în posesia averii lor și a fi tratate în același fel ca orice alt cetățean român. Deși nu a existat o cerere expresă, același tratament s-a aplicat și cetățenilor români de naționalitate maghiară reîntorși în țară după terminarea războiului antihitlerist.

[17] A intrat, astfel, în patrimoniul statului pînă la 1 ianuarie 1946 un număr de 3 130 tractoare, 1 274 pluguri de tractor, 682 locomobile, 1 274 batoze de cereale, 1 032 secerători legători precum și alte unelte. (Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, Edit. Academiei R..S.R., București, 1974, p. 112).

[18] În cursul anilor 1946—1948, împroprietăriții din zonele calamitate au fost amînați, iar începînd din 15 decembrie 1950 statul a renunțat la plata oricărei despăgubiri.

[19] Vezi „Monitorul oficial", P. I-a, no. 10 din 11 ianuarie 1946.

[20] În cursul anului 1945, îndeosebi, după publicarea decretului lege de reformă agrară, multe familii țărănești care-și lucraseră pămînturile (părinți, copii) în indiviziune, își întocmesc acte și se despart în gospodării distincte. Relativ numeroase noi familii ce vor fi constatate sta-

www.dacoromanica.ro

tistic în anii 1947 și 1948 nu vor fi altt rezultatul aplicării reformei agrare, cît efectul acestor ieșiri din indiviziune. În aceste condiții, devenea posibil ca fiii unor chiaburi cu zeci de hectare să apară formal, ca deținînd în proprietate personală doar cîteva hectare sau chiar nici un petec de pămînt, ceea ce le permitea, eludînd legea, să solicite încadrarea lor în rîndul celor îndreptățiți să primească pămînt prin reforma agrară.

[21] Întrucît pînă la definitivarea și hotărnicirea loturilor se desfășurau obișnuitele campanii agricole, pe întreaga durată a aplicării reformei agrare a funcționat principiul „cine are și însămînțează, culege"; era suficient ca un neîndreptățit să se mențină pe listele provizorii la începutul campaniilor agricole, pentru ca automat el să rămînă beneficiarul de fapt al uzufructului terenului lucrat de el în anul respectiv. În unele cazuri, prin corupție și persuasiune, elementele înstărite au izbutit să păstreze, an de an, pînă în 1946—1947 inclusiv, în folosință personală părți din fostele terenuri moșierești expropriate.

[22] În județele Timiș—Torontal, Sibiu, Făgăraș, Brașov și Năsăud, legat de revenirea în țară a unor cetățeni români de naționalitate germană, s-a procedat la o revizuire a terenurilor expropriate sau listelor și loturilor de împroprietărire, operațiunile prelungindu-se pînă în vara anului 1948.

[23] În afara marilor sinteze, cu referire specială la aplicarea reformei agrare, vezi articolele lui P. Nichita, N. Popescu, *Transformarea agriculturii în România, 1944—1947* în „Anale de istorie", nr. 1/1969; T. Udrea, *Aspecte privind alianța muncitorească-țărănească în perioada trecerii la revoluția socialistă* în „Studii, revistă de istorie", no. 6/1972; M. Rusenescu, *Date privind politica agrară a României (martie 1945—februarie 1949)*, în „Studii și materiale de istorie contemporană", vol. III, Edit. Acad. R.S.R., 1978, p. 79—103.

[24] Fixarea plafonului maximal pe plăși și județe, litigiile rezultate din redistribuirea terenurilor de la o comisie la alta, de la o plasă la alta, eventuala apariție a unor disponibilități pentru colonizări din zone dens populate, au ridicat dificile și complexe probleme organelor de îndrumare și control a reformei agrare, iscînd, uneori conflicte care antrenau vremelnic colectivități destul de largi. A fost una din cauzele prelungirii operațiunilor de definitivare a lucrărilor reformei agrare.

[25] Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8966/945.

[26] Practic, munca în dijmă, sensibil diminuată ca urmare a aplicării reformei agrare din 1945, va dispărea complet abia în momentul cînd elementele orășenești sau cu locul principal de producție în mediul urban, vor fi determinate să cedeze statului terenurile lor agricole, adică în anii 50.

[27] Arh. Ministerului Agriculturii și Industriei alimentare, fond Direcția economică agrară, dosar sinteză *Reforma agrară din 1945* (Datele în continuare vor fi citate din aceeași sursă, plus anchetele și recensămintele agricole din epocă). Un ultim tabel statistic din vara anului 1948, indică 1 155 733 proprietăți (parcele) expropriate, 918 913 împroprietăriți cu suprafața de 1 111 436 ha.

[28] O parte din terenurile trecute în rezerva statului, mai ales cele de proporții reduse, vor fi redate proprietarilor expropriați ca absenteiști, în cazul cînd vor reveni în țară înainte de încheierea definitivă a lucrărilor de reformă agrară (vezi nota 16).

[29] Procesul de fărămițare a gospodăriilor mici țărănești va continua: în 1950 sînt înregistrate 1 868 800 gospodării pînă în 3 ha cu numai 2 112 100 ha. (57,3% deținînd 18,7% din suprafața totală, cu o medie de gospodărie de 1,13 ha.) pentru ca în 1951 să avem 1 980 600 gospodării pînă în 3 ha (se pulverizau și gospodăriile mai mari de 3 ha) deținînd 2 467 00 ha (de acum 61,4% din totalul exploatațiilor agricole deținea 21% din suprafețe cu o medie de 1,24 ha). În 1955, gospodăriile țărănești pînă la 3 ha erau 53% din total, dar mai deținea doar 11,13 ha din suprafața arabilă a țării. Fărămițarea relativ rapidă a gospodăriilor țărănești mici (pînă în 3 ha) și mijlocii (între 3—10 ha.) urmau, dacă n-ar fi intervenit transformarea socialistă a agriculturii, să provoace în foarte scurt timp o nouă și acută „lipsă" de pămînt în condițiile menținerii agriculturii extensive și prin excelență cerealiere de tip țărănesc.

În ceea ce privește gospodăriile între 3—5 ha., înainte de reformă existau 512 855 de astfel de gospodării (19%) care dețineau 2 015 946 ha (16%) în medie 3,93 ha. După reformă sînt înregistrate 708 957 gospodării (22,9%) deținînd 2 781 610 ha (21,7%) cu o medie de 3,92 ha. În 1951, cele 709 200 gospodării (22,4) mai dețineau doar 2 335 400 ha (19,3%) pentru ca în 1955 să existe 104 000 gospodării de același gen deținînd 2 315 000 ha (deci 21,3% din gospodării și 25,1% din suprafața deținută), ceea ce dovedea că gospodăriile țărănești între 3—5 ha s-au dovedit mai viabile și au rezistat mai bine solicitărilor diverse din anii 1949—1955.

[30] A. Golopenția, P. Onica, *Recensămîntul agricol din R.P.R.*, București, Inst. central de statistică, 1948.

www.dacoromanica.ro

[31] După datele *Statisticei agricole a României* vol. VI (1948 și a *Evoluției economiei românești* (suplimentul din 1 aprilie 1948 al revistei „Probleme economice") se observă că, în 1947, primul an postbelic cu recoltă normală, suprafața cultivată cu grîu ocupa aprox. 1 661 000 ha față de 2 830 300 ha în 1938 și 2 942 200 ha în 1939; în schimb, la porumb „hrana săracului" față de 3 877 800 ha în 1938 și 3 760 000 ha în 1939, în 1947 s-au cultivat 4 310 000 hectare. Se înregistrează scăderi însemnate la secară, ovăz și mai ales orz în 1947 față de 1938—39, în schimb cresc suprafețele cultivate cu cartofi, dovleci, mazăre și alte leguminoase mai ales intercalate în culturile de porumb.

[32] La bumbac, de pildă, suprafața cultivată va scade de la 51 800 ha la 38 000 în 1947, în anii următori renunțîndu-se destul de brusc și nemotivat din punct de vedere economic la această cultură; la orez suprafața de 4,300 ha în 1945 va cunoaște o oarecare creștere la 5 000 ha dar cu o scădere la jumătate a producției în 1947; cultura va fi sensibil redusă după 1949. Scad pînă la renunțarea definitivă, prin plan în 1947, culturile de soia. Singurele culturi în care se înregistrează anumite sporuri atît ca suprafețe cît și ca producție, dar de pondere mică la nivelul general al agriculturii, au fost floarea soarelui și tutunul.

[33] „Comunicări statistice" nr. 19 din 31 ianuarie 1948 (cuprinzînd datele provizorii ale recensămîntului din ianuarie 1948; cf. *Recensămîntului agricol din R.P.R., 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii*, București, Inst. central de statistică, 1948.

[34] Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, p. 112. La începutul anului 1946, din cele 9 286 tractoare destinate agriculturii doar 6 618 erau în stare de funcționare,

[35] *Ibidem.*

[36] „Monitorul oficial", P. I-a din 1 aprilie 1945.

[37] În vara anului 1947, impozitul agricol a fost perceput în „natură" (în produse). Gospodăriile sub 1 ha erau scutite complet, cele între 1—3 și 3—5 ha dădeau cote proporțional mai mari pentru ca deținătorii a peste 10 hectare să fie obligați să dea statului cote + impozitul în natură) aproape totalitatea surplusului de produse (scăzîndu-se sămînța pentru anul următor). Totodată, prin comercializarea cerealelor și altor produse numai de către stat, niumul „în natură" perceput la mori, posibilitățile de speculă a grînelor, florii soarelui, sfeclei de zahăr de către păturile înstărite au fost drastic limitate, controlate și dirijate de stat.

[38] „Monitorul oficial", P. I-a, nr. 140 din 23 iunie 1947.

[39] Impozitul unic și progresiv pentru anul bugetar următor 1948/49, socotind cît plătea o gospodărie sub 1 ha egal 100, stabilea un impozit pe hectar dublu pentru exploatările între 1—2 ha, triplu pentru cele între 2—5 ha împătrit pentru exploatările între 5—10 ha, de cinci ori pentru cele între 10—20 ha, ajungîndu-se ca cei care posedau peste 40 hectare să plătească proporțional pe hectar de 18 ori mai mult decît cei sub 1 hectar. În aceste condiții, posibilitățile de speculă, de influență economică a bogătașilor satelor erau puternic paralizate; veniturile acestora se reduceau cel mult la nivelul unei gospodării țărănești mijlocii.

[40] Țărănimea, care-și valorificase prin cooperație produsele înainte de 15 august 1947, a primit dreptul preschimbării unor sume suplimentare (250 lei noi, în total); în plus, tot prin intermediul cooperației sătești, țărănimea muncitoare a fost preferată la achiziționarea în lei noi a surplusului de recoltă pe 1947.

[41] O schiță de ansamblu, privind procesul transformărilor sociale, economice și politice în această perioadă în lucrarea lui C. Olteanu, *1947, un an al transformării revoluționare în România*, Edit. politică, București, 1972.

[42] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. Politică, București, 1968, p. 387.

LE CARACTÈRE ET LES CONSÉQUENCES SOCIO-ÉCONOMIQUES DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1945

Résumé

La réforme agraire de 1945 a eu un caractère démocratique et populaire et a préparé le terrain pour la transformation socialiste ultérieure de la paysannerie qui a appliqué par elle même la réforme en liquidant la classe des grands propriétaires fonciers et en nivelant partiellement les disparités socio-economiques de l'univers rural par l'application du prin-

www.dacoromanica.ro

cipe des parcelles de terre „complétées"; la réforme fut réalisée lors de l'instauration et de la consolidation d'un gouvernement où dominaient les représentants des ouvriers et des paysans.

La redistribution démocratique des terres expropriées en faveur des plus pauvres couches rurales n'était qu'une solution provisoire et partielle du problème agraire, de la modernisation de l'agriculture roumaine. La dispersion de la propriété agricole dans des millions de petites exploitations individuelles incapables de s'adapter aux exigences d'une technique agricole supérieure réclamait la recherche d'une solution progressiste du problème agraire. Lors de la conquête du pouvoir par les travailleurs industriels et leurs alliés — en premier lieu la paysannerie ouvrière —, la seule voie possible pour la réalisation d'une production agricole dans les meilleures conditions, pour l'amélioration de l'état matériel et moral de la paysannerie, était la transformation socialiste de l'agriculture par l'acceptation unanime des millions de paysans de s'associer pour fonder de grandes unités coopératistes de type socialiste, processus qui devait avoir lieu en Roumanie entre 1949—1962.

www.dacoromanica.ro

COMERȚUL CEREALIER ȘI PIAȚA DE CEREALE DIN ROMÂNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

MIRCEA IOSA

Dezvoltarea mai accelerată a relațiilor capitaliste, sporirea producției agricole, creșterea capacității de transport și de comunicații, modernizarea și amenajarea porturilor, a antrepozitelor, inclusiv stabilirea legăturii prin Cernavodă cu Marea Neagră, toate acestea au creat condiții favorabile schimburilor comerciale ale României, determinînd o intensificare mai ales a exportului de cereale. Dacă la începutul secolului al XIX-lea țările române exportau, în general, puține cereale, după 1850, însă, ca urmare a extinderii suprafețelor agricole, comerțul de cereale, element esențial al vieții românești, se dezvoltă uluitor de repede. Nici o altă ramură de activitate a economiei țării n-a atins, într-un timp atît de scurt, o creștere așa de mare ca exportul de cereale. Încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea România se situa printre primele țări mari exportatoare de produse agricole, îndeosebi de cereale, acestea constituind bogăția cea mai însemnată, principalul ei articol de export.

Producția cerealieră a României reprezenta, la sfîrșitul secolului trecut, aproximativ 85% din valoarea totală a exportului. Prin cele două principale porturi dunărene — Brăila și Galați, iar mai apoi, la începutul secolului al XX-lea, și prin portul Constanța — cantități însemnate de cereale erau expediate pe piețele din Occident și din Orient.

Calculat pe perioade cincinale, exportul de cereale a evoluat astfel: 647 648 tone în 1866, 1 205 511 tone în 1876, adică dublu față de 1866, pentru a ajunge la 1 483 054 tone în 1886 și la 3 148 588 tone în 1906.

În perioada 1875—1886 exportul cel mai activ de cereale se efectua cu Austro-Ungaria. În baza convenției comerciale încheiată în 1875, pe piața Austro-Ungariei își găseau plasament însemnate cantități de grîu, porumb și alte cereale. Valoarea exportului produselor cerealiere românești în Austro-Ungaria a crescut, de la 14,6 milioane lei în 1875, la 49,9 milioane lei în 1885 [1].

Cantități însemnate de cereale se exportau apoi în Marea Britanie. Dacă în 1880 s-au exportat pe piețele acesteia 1 003 224 tone, cinci ani mai tîrziu, în 1885, s-au exportat 158 292 tone [2]. Și pe piețele Italiei se desfăceau mari cantități de cereale. Consulul României la Neapole arăta, în raportul pe 1889, că „ramura principală a comerțului între Regatul României și provinciile meridionale ale Italiei o constituiau cerealele.

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 247—258, 1989

www.dacoromanica.ro

Într-adevăr, importul cerealelor românești la Neapole a fost în 1889 de aproape 60 000 tone grîu, 60 000 tone porumb, 40 000 tone secară și alte cereale" [3]. Fără îndoială, calitatea grîului românesc și prețurile moderate determinau un import masiv de cereale în Italia ; de aci și cantitățile mari achiziționate pe piața acesteia în 1889, cînd recolta de cereale din provincia Neapole, ca, de altfel, și din tot sudul peninsulei Italiei, comparativ cu 1888, fusese superioară și totuși importau cereale românești.

Dar, cele mai importante cantități de cereale se exportau în Belgia și Olanda. În Belgia, de pildă, s-au plasat în anul 1887 cereale în valoare de 15 701 989 lei, iar în 1890 de 43 683 519 lei [4]. Este drept că, o mare parte din cerealele plasate pe piețele Belgiei și Olandei lua drumul spre Germania. Consulul României la Anvers — principalul port prin care se efectua comerțul de cereale al Belgiei — arăta, în raportul său pe anul 1889, că numai 248 651 tone, în valoare de 40 093 000 franci, rămîneau în Belgia, că 320 259 tone, estimate la 55 460 800 franci treceau în Germania [5] care, începînd din anul 1884, devine unul din marii consumatori de produse cerealiere românești. Comerțul cel mai activ de cereale cu Germania se făcea prin portul Hamburg. Potrivit datelor extrase din raportul consulului României la Hamburg, numai în anii 1889—1890 schimburile comerciale românești prin acest port au crescut, de la 602 794 tone, în valoare de 6 785 050 mărci * în 1889, la 927 291 tone, în valoare de de 10 626 560 mărci, în 1890 [6]. Cantitățile mari de cereale destinate Germaniei de Nord și de vest erau transportate prin portul Hamburg cu vapoare englezești, contractul cu acestea fiind avantajos pentru ambele părți.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea exportul cerealelor românești în Germania a înregistrat creșteri continui : dacă între 1883—1887 s-au exportat, în medie 13 217 tone de grîu, apoi între 1888 — 1892 s-a ajuns la 46 078 tone de grîu, o creștere deci de mai bine de 3 ori. Numai între ianuarie—septembrie 1891 Germania a importat din România 595 838 tone grîu, 169 108 tone secară, 9 330 tone ovăz, 418 170 tone orz, 385 719 tone porumb [7].

Cerealele românești găseau, la sfîrșitul secolului trecut, un plasament bun și pe piețele Franței, Elveției etc. Din porturile Brăila, Galați și chiar Constanța, care se afla în curs de amenajare, plecau zeci de vagoane încărcate cu cereale, atît pentru Europa de est, cît și pentru cea centrală, precum și pentru Peninsula Balcanică, chiar și în anii nefavorabili agriculturii.

Cantitățile tot mai mari solicitate pe aceste piețe au determinat dublarea produselor agrare românești destinate exportului, care erau obținute prin exploatarea tot mai accentuată a maselor țărănești. Media exportului de cereale pe perioade cincinale a fost : 71,33% între anii 1890—1894 ; 56,86% între anii 1895—1899 ; 48,2% între anii 1900—1913 [8]. În general, între anii 1890—1913 exportul de cereale a reprezentat, în medie, 54% din producția obținută, ceea ce însemna mai mult de jumătate din totalul producției realizate ; restul de 45% rămînea în țară pentru consumul intern[9]. Comparînd exportul de cereale din anii 1890 și 1913 constatăm că în 1890, la o producție de 2 095 175 tone, s-au exportat 1 942 957 tone, sau 92,02%, iar în 1913, la o producție de 6 532 671 tone, s-au exportat 2 721 178 tone, sau 41,65% din totalul producției realizate,

www.dacoromanica.ro

de unde rezultă că în 1890 exportul de cereale, față de producția obținută, a fost mult mai mare decît în 1913. Acest fapt își are explicația în aceea că în 1890 populația țării fiind mai mică, decît în 1913, și consumul intern era mai redus. Pe de altă parte, trebuie avute în vedere și evenimentele externe din anii 1912—1913, care au influențat exportul de cereale.

În afară de conflictul din Balcani, comerțul de cereale din anii 1912—1913 a fost influențat și de considerente de ordin economic : pe de o parte, producția abundentă din unele țări mari producătoare de cereale, pe de altă parte, cererile tot mai mari venite din partea țărilor importatoare de cereale, care nu produceau cantități suficiente pentru a-și putea satisface trebuințele interne.

În general, exportul cerealelor în cele două decenii ale secolului al XX-lea a crescut de la 250 000 000 lei în 1901 la 675 000 000 lei, oscilînd între 200 000 000 lei și 575 000 000 lei, excepție făcînd anii 1904, cînd exportul a scăzut la 75 000 000 lei și 1911, cînd a fost de 125 000 000 lei.

După valoare cerealele participau la exportul total al țării, în medie, cu 483 300 000 lei, adică cu un procent de 79,30% [10].

Firește, exportul cerealelor nu reflecta întotdeauna și producția realizată, astfel că în anii abundenți nu se înregistrează și exportul cel mai mare, aceasta explicîndu-se fie prin aceea că prețul cerealelor era în unele perioade mult mai scăzut, fie că cererea era mai mică decît oferta.

În anul 1906, de pildă, anul agricol cel mai bogat, cînd s-a obținut o producție de 7 763 049 tone de cereale, exportul a fost de 3 148 588 tone, ceea ce însemna 40,50% din totalul producției, pentru ca în 1907, la o producție de cereale de numai 3 401 006 tone, exportul să fie de 3 094 430 tone, reprezentînd 99,90% din întreaga producție.

Ponderea cea mai însemnată la export o deținea grîul, care reprezenta pînă la 40—50% din producția totală realizată, în anii abundenți ajungînd chiar pînă la 90% din producția obținută. În anul 1896, de pildă, din producția de grîu, evaluată la 1 200 000 tone, s-au exportat 600 000 tone, adică 50%, pentru ca în perioada anilor 1902/1903—1911/1912 cantitatea de grîu exportată să crească continuu. Din producția realizată în această perioadă de 21 798 quintale s-au exportat 12 371 quintale, România fiind întrecută doar de Rusia țaristă care, la o producție de 1 524 457 quintale, a exportat 38 849 quintale, de Statele Unite ale Americii care, la o producție de 179 279 quintale, a exportat 42 732 quintale, de Argentina, care la o producție de 42 251 quintale, a exportat 14 185 quintale și de Canada care, la o producție de 38 855 quintale, a exportat 12 049 quintale [11].

România, ca mare exportatoare de grîu, ocupa la începutul celui de al doilea deceniu al secolului al XX-lea locul al 2-lea în Europa și al 4-lea pe glob.

Calitatea grîului românesc era dintre cele mai bune de pe glob; grîul românesc era solicitat intens mai ales pe piețele țărilor europene (Belgia, Germania, Austro-Ungaria). Morile din Budapesta și Seghedin importau cantități mari de grîu românesc pentru a-l amesteca cu grîul lor, mult inferior, în scopul de a ridica calitatea făinii și a pîinii. Nu întîmplător comerțul de grîu a înregistrat, la începutul celui de al doilea deceniu al secolului al XX-lea, creșteri însemnate, între anii 1912—1915,

www.dacoromanica.ro

de pildă, el reprezentînd 77% din producția realizată. Numai în anul 1912, la o producție totală de 2 410 000 tone, s-au expediat pe piețele străine 1 550 000 de tone de grîu [12].

Față de exportul crescînd de grîu, numeroși cercetători ai epocii de la începutul secolului al XX-lea au apreciat diferit cantitățile exportate. Emil Brancovici, președintele Camerei de Comerț din Constanța, de pildă, considera că România exporta în medie 950 000 de tone de grîu, la care se adăugau încă 40 000 de tone de făină, ceea ce corespundea cu circa 50 000 de tone grîu ; în cifră rotundă, rezulta că anual se exportau 1 000 000 de tone de grîu [13]. La rîndul său, B. G. Assan, președintele Uniunii industriașilor din România, arăta că, între anii 1911—1912, din cele 503 000 vagoane de grîu realizate, România a exportat 280 700 vagoane [14].

România exporta, însă, nu numai grîu, ci și făină. Dacă în 1888 ea exporta aproximativ 1 560 de vagoane de făină, în 1912 exporta 7 444 vagoane, în 1913 ajungînd la 12 890 vagoane de făină [15]. Transportul făinii era însă costisitor, comercianții români plîngîndu-se, adeseori, de costul ridicat al transportului făinei. Și nu întîmplător căci, dacă comercianții ruși, de pildă, plăteau transportul unei tone de făină de la Odessa la Constantinopol cu 4 lei, iar cei maghiari cu 8 lei tona de făină exportată la Fiume și Triest, cei români plăteau 18 lei pentru transportul unei tone de făină pînă la Constantinopol [16]. În astfel de condiții, ei făceau cu greu față concurenței făinei străine, deși calitatea ei era superioară celei străine [17].

În cantități mari se exporta porumbul, România numărîndu-se printre țările intens producătoare. Porumbul ocupa la export locul al 3-lea pe glob, după Statele Unite ale Americii și Argentina și locul 1-iul în Europa [18].

În perioada anilor 1902/1903 și 1911/1912 România a exportat, în medie, 7954 quintale de porumb, la o producție de 22 103 de quintale, fiind întrecută doar de Statele Unite care, la o producție de 678 275 quintale, a exportat 16 364 quintale și de Argentina care, la o producție de 40 417 quintale, a exportat 22 372 quintale [19]. În medie, numai între 1902—1908 s-au exportat 72 938 quintale (respectiv 7 293 800 tone), cel mai mare export înregistrîndu-se în 1907, cînd s-a exportat 138 971 [20] quintale, respectiv 23,40% din exportul total. În anii 1904 și 1907 recoltele de porumb au fost deficitare, România fiind nevoită să achiziționeze porumb din străinătate [21].

Secara, orzul și ovăzul se exportau pe scară mai redusă, ele reprezentînd numai 15—20% din totalul exportului de cereale.

Exportul de cereale era dominat, pe de o parte, de marile bănci (printre care Banca Marmorosch Blank § Co, Banca Agricolă, Banca de Credit Român, Banca Generală [22], iar pe de altă parte, de mari case de export ca Manisalian Frères, Focșăneanu & Co din Brăila, Fayon, Teodorescu & Co (Constanța), Markus Penkas (Craiova) [23] și mai ales de marile „Case de comerț străine", care constituiau, de fapt, monopoluri comerciale legate de marile bănci : „Dreyfus" et Co (Paris), Société Franco Roumaine (Anvers), Hirsch (Mannheim Société Belgo — Roumaine (Anvers) [24]. De altfel, marile bănci și firme comerciale din țară, care făceau comerț cu cereale, aveau strînse legături cu „casele de export" străine, cărora le vindeau cereale sau în contul cărora cumpărau cereale (contra comision).

www.dacoromanica.ro

Prin intermediul filialelor din România sau al caselor de comerț românești, firmele comerciale apusene contractau grîul la băncile din Brăila, Galați Constanța, de unde îl transportau pe piețele Europei occidentale și centrale unde existau cereri pentru cereale.

Prețurile plătite de firmele străine pentru cerealele românești erau mult mai mici decît prețurile încasate de ele în urma revinderii lor pe piețele străine. În anul 1905, suma totală pierdută de România ca urmare a diferenței de prețuri la exportul cerealelor se ridica la 75 000 000 lei [25].

Aceasta reprezenta circa 10% din valoarea totală a producției de cereale. Dar înseși prețurile de la bursele străine, față de care era evaluată această diferență, erau scăzute ca urmare a diferențelor mari existente între prețurile produselor industriale și prețurile produselor cerealiere. Scăderea prețurilor cerealelor, ca urmare a crizei agrare mondiale, a produs în țările europene, inclusiv în țara noastră, o enormă perturbare. Piața europeană a fost inundată cu mari cantități de cereale din Statele Unite ale Americii, din Argentina etc., realizate cu mașini perfecționate și transportate în condiții ieftine, atît pe uscat cît și pe mare, al căror preț de vînzare scăzut a surprins oarecum pe neașteptate țările agrare europene, inclusiv România. Această situație a impus, în mod firesc, o scădere și a prețurilor cerealelor românești pînă la nivelul prețurilor cerealelor americane pe piața europeană, cît și pe piața internă. Așa se explică faptul că la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului nostru, prețul mediu de vînzare al hl de grîu era : 9,53 lei în 1892, 10,61 lei în 1900, 10,93 lei în 1903, 11,43 lei în 1905, și 10,21 lei în 1906 [26]. în timp ce la Anvers prețul hl era de 19 lei în 1902, iar la Marsilia 23 lei [27]. După 1907 prețul produselor agricole românești începe din nou să crească, fiind de 15,61 lei hl de grîu în 1908 și de 16,40 lei în 1909. În general între 1909—1911 prețul grîului și al porumbului pe principalele piețe străine a evoluat astfel [28] :

La GRÎU

Pentru țări importatoare	*1909*	*1910*	*1911*
La LIVERPOOL	23 lei	20,62 lei	19,57 lei
MANNHEIM	30,35 lei	27,01 lei	26,56 ,,
PARIS	24,05 ,,	25,31 ,,	26 ,,
ANVERS	23,11 ,,	20,83 ,,	19,20 ,,
VIENA	31,25 ,,	25,53 ,,	25,78 ,,
Pentru țări exportatoare			
CHICAGO	20,91 ,,	19,66 ,,	14,02 ,,
ODESA	21,55 ,,	18,28 ,,	18 ,,
BRĂILA	20,82 ,,	17,63 ,,	16,75 ,,

La PORUMB

Țări importatoare			
LIVERPOOL	—	13,00 ,,	14,20 ,,
BERLIN	—	17,91 ,,	18,54 ,,
ANVERS	—	14 ,,	14,56 ,,
VIENA	—	15,86 ,,	17,95 ,,
Țări exportatoare			
CHICAGO	—	11,29 ,,	11,21 ,,
BRĂILA	—	11,71 ,,	12,08 ,,

www.dacoromanica.ro

Aşadar, preţurile cele mai mari pentru grîu, care, dealtfel, se apropie între ele, erau în ţările importatoare, iar mai mici în cele exportatoare (în oraşele Brăila, Odesa, Chicago). La porumb, în schimb, se observă o creştere simţitoare a preţului pe toate pieţele. Pe de altă parte, este de menţionat că între preţurile existente înainte şi cele de după izbucnirea primului război mondial există, în general, diferenţe mari. La grîu, de pildă, preţul a fost, înainte de izbucnirea războiului, de 1 500 lei vagonul şi de 2 500 lei după izbucnirea războiului; la porumb preţul a fost înainte de 1 250 lei vagonul, iar după de 1 800 lei; la orz preţul a fost de 1 600 lei, iar după izbucnirea războiului de 2 250 lei [29].

De regulă, preţul produselor agricole se stabilea pe baza cererii şi ofertei. De obicei însă, manifestarea cererii şi ofertei era condiţionată de o mulţime de împrejurări care nu puteau fi stăpînite suficient în complexul lor nici de producători, nici de consumatori, după cum nici de nenumăraţii colaboratori ai acestora (transportori, depozitari, comisionari, agenţi exportatori şi importatori, morari sau fabricanţi de spirt, scrobeală etc.). Un specialist în ale comerţului de cereale [30] enumăra printre principalele împrejurări care condiţionau manifestarea cererii şi ofertei următoarele: mijloacele de informare, statisticile culturilor şi ale recoltelor, statisticile consumaţiunii, ale stocurilor, mijloacele şi tarifele de transport şi întrepozite, convenţiuni şi tarife vamale, finanţe, jocul la bursă, etc. După aprecierile lui E. M. Brancovici, România exporta anual, în medie, aproximativ 950 000 de tone de grîu; exporta, de asemenea, 40 000 de tone de făină, rezultată din circa 50 000 de tone de grîu, adică în total 1 000 000 de tone de grîu [31]; restul rămînea în ţară pentru consumul intern.

Piaţa internă de cereale. Potrivit evaluărilor, la începutul secolului al XX-lea aproximativ 45% din producţia de grîu rămînea în ţară. Din cele 503 000 de vagoane de grîu obţinute în anii 1911—1912 aprecia B. G. Assan s-au exportat 280 700 de vagoane, rămînînd în ţară 222 300 de vagoane. La 1 ianuarie 1913 România mai avea disponibile încă 68 000 de vagoane. Scăzînd din cele 222 300 vagoane cele 68 000 vagoane rămase disponibile, rezultă că în anii 1911—1912 s-au consumat în ţară 154 300 de vagoane, aproximativ cîte 77 150 de vagoane de grîu anual [32]. Andrei Popovici, un alt industriaş, luînd de bază consumul intern de făină, stabilea — după datele Ministerului Finanţelor — consumul intern de grîu pentru anul 1913 la 35 000 de vagoane, în anii anteriori acesta fiind de 30 800 de vagoane în anii 1906—1907, de 33 000 vagoane în anii 1907—1908, de 33 125 de vagoane în anii 1908—1909 şi de 34 900 de vagoane în anii 1909—1910, fără a include însă în aceste calcule şi sămînţa. Concluzia lui era că în România de la începutul secolului al XX-lea se consumau, în medie, 35 000 de vagoane [33] şi nu 80 000 cum se susţinea de alţi cercetători. Dacă, însă, se adăuga şi sămînţa, consumul de grîu se ridica la aproximativ 72 000 de vagoane de grîu.

Cea mai mare parte a cerealelor ţăranilor, destinată pieţii interne, era absorbită de marii exportatori angrosişti care o cumpărau pe preţuri scăzute, aşteptînd o conjunctură favorabilă ulterioară în vederea desfacerii lor. Aşa se explică de ce gospodăriile ţărăneşti producătoare de cereale participau pe piaţa internă în proporţie redusă. Adeseori produsele micilor producători ajungeau pe piaţă prin intermediul diferiţilor samsari şi cîr-

www.dacoromanica.ro

ciumari mai ales, care le cumpărau recolta încă din iarnă, cînd aceștia aveau nevoie de bani. „Agricultorii noștri — scria o revistă economică [34] — nu capătă niciodată întreaga valoare a cerealelor lor din cauză că erau în cea mai mare parte siliți să le vîndă imediat după recoltare, uneori chiar înainte de a strînge recolta, cauzele fiind multiple : credit insuficient și scump, lipsă de magazii pentru păstrare, rea condiționare a cerealelor și deci deprecierea lor, inexistența unui contract direct cu importatorii din străinătate.

Moșierii și marii arendași își vindeau produsele cerealiere cu precădere în perioada lunilor august—octombrie, atunci cînd cota burselor pe diferite piețe atingea nivelul cel mai scăzut. Pierderile ce eventual se iveau erau trecute pe seama țăranilor, comercianții de cereale considerînd că ei (țăranii) trebuiau să suporte pierderile. „Noi nu avem altă ieșire — declara un angrosist de cereale din Brăila — decît să recuperăm pierderea, oferind prețuri mai scăzute producătorilor" [35], greutatea cheltuielilor căzînd deci pe seama țărănimii. Înglobați în datorii, lipsiți de posibilități materiale, izolați și striviți de exploatarea moșierilor, țăranii erau foarte concesivi, oferind produsele lor cerealiere pe prețuri scăzute. De cum se strîngea recolta numeroși samsari împînzeau satele, cumpărînd pe prețuri derizorii cerealele țăranilor nevoiași care, ulterior, sub presiunea unor necesități superioare, al amenințării foametei, erau nevoiți să le plătească îndoit și întreit. „Mai întotdeauna — scria Spiru Haret [36] — ei (țăranii — n.n.) își vînd produsele la samsari care umblă din sat în sat și le cumpără de multe ori de pe cîmp, dar totdeauna cu prețuri de nimic. Cîrciumarii, îndeosebi, sînt cel mai teribil flagel al satelor. Cunosc exemple de cumpărături făcute de cîrciumari în care ei realizau, în cîteva luni, beneficii de 300%".

Comerțul de cereale de la sate se exercita deci în condiții cu totul anormale, imorale și păgubitoare [37]. Acest comerț — scria un publicist — îl făceau cîrciumarii, „îl fac mai cu osebire improvizații negustori ambulanți, în cea mai mare parte străini, care în realitate nu sînt decît scăunași, cum se zicea altădată, strîngători de orice fel de producte de la țară. Aceștia constituiesc o adevărată pacoste pentru țărani și pentru casa lui. Samsarii de cereale puneau însă vîrf la toate ; ca lăcustele ei cad pe sate după strîngerea recoltelor și culeg, pe prețuri de nimic, prisosul real sau presupus al cerealelor țăranilor.. Unii cumpără ieftin și înmagazinează spre a revinde apoi, după cîtva timp, și cel mai tîrziu la vremea semănatului viitor, acelorași săteni, cu prețuri relativ enorme. Alții cumpără pentru negustorii de la orașe și realizează cel puțin două cîștiguri bune : unul pentru acest intermediar și celălalt pentru negustori, amîndouă, în paguba săteanului" [38].

În general, prețul grîului pe piața internă era între 1 840 — 2 250 lei vagonul, al orzului între 1 400 — 1 575 lei, al secarei la circa 2 370 lei etc. [39].

Nu trebuie uitat faptul că, comerțul cerealier al României depindea în mare măsură de capriciile naturii. Un an secetos atrăgea după sine perturbări generale asupra schimburilor, inclusiv asupra finanțelor țării ; exportul scăzînd mult sub import, angajamentele externe nu mai puteau fi acoperite cu sumele prevăzute pentru anul respectiv. Așa s-a întîmplat în anul 1894, cînd România a trecut printr-o criză de producție deosebit

www.dacoromanica.ro

de grea, datorată slabei recolte obținute. Seceta și recolta slabă au influențat prețul produselor, care a fost defavorabil, atît pe piața externă cît și pe cea internă.

Exportul mare de cereale (grîu, porumb etc.) se răsfrîngea în mod negativ asupra populației țării, consumul cerealier reducîndu-se tot mai mult. Într-adevăr, dacă luăm ca bază cifra de 6 735 962 media populației țării din deceniul 1903—1913 și o raportăm la media exportului cerealelor, care în acest interval de timp era de 2 648 973 tone anual, rezultă că pe cap de locuitor reveneau circa 400 kgr. În 1913 populația țării era în cifră rotundă de 7 350 000 locuitori, iar exportul de cereale se ridica la 2 721 178 tone. Raportînd această cantitate la numărul locuitorilor rezultă că pe cap de locuitor revcneau circa 370 kg [40], deci cu 30 kg mai puțin decît media din ultimii zece ani, cu toate că anul 1913 fusese apreciat ca un an agricol bun. „Politica de cerealism — aprecia un cunoscut economist al vremii [41] — a fost o adevărată spoliațiune a însuși capitalului biologic al națiunii, pe care generațiile trecute au săvîrșit-o, exploatînd nu numai cereale, dar însuși trupul și sîngele muncitorilor agricoli".

Războiul mondial din vara anului 1914 a produs perturbații adînci în comerțul cerealier al țării. Ca urmare a noii stări de lucruri, libertatea tranzacțiilor de mai înainte a fost înlocuită, în mare parte, printr-un regim prohibitiv, aceasta mai ales pentru a se asigura îndestularea nevoilor interne. Guvernul a sistat exportul alimentelor, al vitelor și al furajelor. Exportul grîului, făinurilor de orice fel de cereale, mai puțin al făinei de porumb (mălaiului), a fost interzis provizoriu la 22 septembrie 1914 și apoi definitiv prin decretul 3 420 din 28 octombrie 1914 [42]. Firește, prohibirea cerealelor la export a produs mari nemulțumiri în rîndurile marilor proprietari agricoli, care s-au manifestat atît în Parlament, cît și în afară, prin presă, întruniri de protestare etc., dar mai cu seamă a maselor largi populare.

Odată cu măsurile de interzicere a exportului produselor cerealiere (mai puțin a porumbului, care a fost lăsat liber la export), autoritățile au început să practice metoda permiselor la export, ceea ce a contribuit la amplificarea nemulțumirilor nu numai în rîndurile marilor proprietari agricoli și comercianți, dar și a maselor largi ale țărănimii, lipsite în mare parte de porumb. Ancheta instituită la sfîrșitul anului 1915 a constatat, în legătură cu eliberarea permiselor, că „s-au făcut speculațiile cele mai îndrăznețe, fără ca administrația să fi intervenit pentru pedepsirea celor vinovați" [43]. După însăși datele ministrului de finanțe de atunci (Emil Costinescu), numai între septembrie 1914 și sfîrșitul lunii ianuarie 1915 s-au acordat permise pentru 702 vagoane de produse agricole, din care 112 vagoane pentru grîu, 12 vagoane pentru făină de grîu, 223 vagoane pentru fasole etc. [44].

Izbucnirea războiului mondial s-a repercutat și asupra transportului cerealelor. Închiderea Dardanelelor a anihilat aproape complet exportul cerealelor prin gurile Dunării și prin portul Constanța, cerealele trebuind a fi exportate numai pe uscat pe căile ferate și pe șosele care, din cauza ostilităților, au fost și acestea mai mult închise (la Vîrciorova și Burdujeni, de pildă), transporturile efectuîndu-se doar prin Ciineni, Predeal și Palanca). După cifrele *Uniunii centrale a Sindicatelor agricole*, între august 1914 — august 1915, deci timp de 13 luni de zile, s-au exportat numai

www.dacoromanica.ro

41 221 vagoane de cereale, în timp ce în anul 1912 exportul a fost de 294 410 vagoane (din care 137 163 vagoane de grîu, 108 504 vagoane de porumb, 37 792 vagoane de orz etc.) [45].

După începerea ostilităților o seamă de speculanți, în mare parte străini, profitînd și de situația financiară grea în care se aflau unii dintre marii proprietari agricoli, au acaparat, pe prețuri mici, cantități însemnate de cereale, care au fost depuse în gări. În decembrie 1914 se aflau în gări aproximativ 40 000 de vagoane de cereale. Deoarece ieșirea vagoanelor românești din țară fusese interzisă, transportul cerealelor destinate exportului se făcea numai cu vagoanele care veneau în țară din străinătate și numai în ordinea depunerii produselor în gări.

Măsurile luate în vederea reglementării exportului cerealelor, inclusiv criza de credit ce s-a produs, au amplificat frămîntările în întreaga țară. La 1 august 1915, în fața situației economice și politice create, guvernul a fost nevoit, — date fiind și stocurile mari de cereale disponibile, atît din recoltele mai vechi, cît și din recolta anului 1915, ce depășeau cu mult, după aprecierile factorilor de răspundere ai țării, nevoile consumului intern — , să ridice prohibirea la export a produselor cerealiere interzise. Stocurile mari de cereale disponibile rămase în țară se datorau și faptului că — , întrucît guvernul român refuzase liberul tranzit al muniților pentru Turcia, — Germania a sistat importul cerealelor românești, punînd totodată piedici pentru cantitățile de produse de înainte încheiate. Deputatul Gotheim din Reichstagul de la Berlin, membru al partidului liberal, declara în acest sens că „România pune pentru vînzarea cerealelor condițiuni de așa natură că putem aștepta în liniște pînă ce România, de ale căror produse nu avem nevoie absolută, va lua seama . . .” [46]; la rîndul său, ziarul „Berliner Tageblatt”, scria că : „. . . .putem renunța și la importul de cereale din România și putem aștepta dacă se acceptă acolo condițiunile sub care sîntem gata să scăpăm România de impasul în care se afla din cauza grămădirii unor stocuri mari” [47]. În fapt, Germania și Austro-Ungaria, singurele țări unde se puteau exporta atunci cerealele românești, instituiseră monopolul de stat pentru exportul cerealelor cu scopul vădit, între altele, de a constrînge pe marii proprietari agricoli și comercianți români de a-și desface cerealele disponibile. Aceste măsuri au impus guvernul român să vină cu noi reglementări în problema exportului cerealelor. În octombrie 1915 guvernul a înființat *Comisia Centrală pentru vînzarea cerealelor și derivatelor*, care stabilea : a) cantitatea disponibilă de cereale ; b) prețurile maxime pentru desfacerea lor în țară ; c) prețurile minime și condițiile de vînzare la export etc. Prin această comisie s-au vîndut cu contracte în regulă și s-au exportat toate produsele ce depășeau nevoile consumului intern, socotite disponibile de autorități, deși masele largi ale țărănimii aveau mari trebuințe de produse cerealiere, în special de porumb. Primul contract privind vînzarea a 50 000 de vagoane de cereale a fost încheiat, la 13/26 octombrie 1915, cu un consorțiu germano—austro-ungar, din care s-au predat 54 500 de vagoane, băncile populare contribuind cu 16 483 vagoane, deși cota lor fixată de *Comisia Centrală pentru vînzarea cerealelor* era de 15 000 de vagoane. Cel de al doilea contract, de 140 000 de vagoane de cereale și legume, a fost contractat tot cu un consorțiu germano—austro-ungar, din care s-au predat numai 83 347 vagoane, băncilor populare, revenindu-le

www.dacoromanica.ro

o cotă de 13 595 de vagoane [48]. În sfîrșit, cel de al treilea contract, în cantitate de 80 000 de vagoane, a fost încheiat cu Biroul Britanic; din cele 80 000 de vagoane contractate s-au predat numai 42 684 de vagoane de către marii agricultori și cerealiști, băncile populare participînd la acest contract într-o măsură mai mică. În total, *Comisia centrală pentru vînzarea și exportul cerealelor și derivatelor*, a reușit să vîndă aproximativ 2 milioane tone de cereale și derivate, în valoare de 600 000 000 lei. Oficiosul Partidului Național Liberal „Viitorul" recunoștea că „grație Comisiei centrale de export, agricultorii noștri (moșierii și arendașii — M.I.) au putut obține cele mai bune prețuri..." în timp ce „sătenii au fost în parte și de astă dată victimele acelor intermediari care mișună prin satele noastre" [49].

★

În concluzie, România era un mare furnizor al burselor de cereale nu numai din sudul Peninsulei Balcanice dar și din Europa. Exportul cel mai important de cereale se făcea prin porturile Dunării, dar și prin stațiile de cale ferată. Cantități însemnate de cereale treceau granițele țării, în timp ce milioane de țărani trăiau în mizerie, ca urmare a faptului că, fiind lipsiți de pămînt, nu posedau produsele cerealiere necesare existenței lor și familiilor lor.

În exercitarea comerțului cerealier erau însă multe neajunsuri, determinate de insuficiența mijloacelor de transport (între acestea socotindu-se nu numai căile ferate, dar și drumurile, șoselele etc.) și a magaziilor, cerealele fiind depozitate în saci sub șoproane supuse, adeseori, intemperiilor. În altă ordine de idei, marii comercianți erau lipsiți de creditul necesar finanțării operațiilor de vînzare a cerealelor și impuși de către bănci la dobînzi mari, care în mare parte afectau comerțul de cereale.

Baza întregului comerț de cereale o constituia comerțul intern, în care erau interesați și micii agricultori (țăranii mijlocași și cei avuți) care, prin băncile populare, reușeau să participe și ei la vînzarea cerealelor. Masa mare a țărănimii suferea enorm de cele necesare existenței, inclusiv familiile lor, cantitatea de cereale pe cap de locuitor reducîndu-se tot mai mult cu fiecare an.

NOTE

[1] Vezi *Convențiunea de comerț încheiată la 9/21 decembrie 1893 între România și monarhia Austro-Ungară*, București, 1894, p. 33.

[2] Min. Af. Străine. Diviziunea Comercială. *Rapoarte economice ale legațiunilor și consulatelor României*, Seria V-a, Partea I-a, București, 1884, p. 516.

[3] „Amicul Agricultorului", an I, nr. 3 din 1/13 martie 1890, p. 2.

[4] D.A.D., 1893—1894, nr. 62, șed. de la 16 martie 1894, p. 1228.

[5] Min. Af. Străine, Diviziunea comercială, *Rapoarte economice...* Seria VI, decembrie, 1890, p. 429—430.

[6] Ibidem, Seria X, noiembrie, 1893, p. 90.

[*] o marcă = 1,25 lei.

[7] Ibidem, Seria IX, noiembrie, 1891, p. 91.

[8] „Foaia de informațiuni comerciale", an XII, nr. 1 din 15 ianuarie 1915, p. 4.

[9] *Ibidem*.

[10] Vezi E. M. Brancovici, *Organizarea comerțului de cereale în România*, București, 1922, p. 12.

[11] Idem, *Tehnica comerțului de cereale*, București, 1915, p. 225.

www.dacoromanica.ro

[12] „Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", an XX, nr. 3, din 1 febr. 1913, p. 91; vezi și „Foaia de informațiuni comerciale", an XII, nr. 1, din 15 ianuarie 1915, p. 4.

[13] E. M. Brancovici, *Organizarea comerțului cu cereale*, București, 1922, p. 12.

[14] „Bursa", an VIII, nr. 387, din 13/27 decembrie 1909, p. 961.

[15] *România politică și economică, 1916*, Bucuresti, 1916, p. 119.

[16] „Bursa", an. II, nr. 24, din 6/19 februarie 1903, p. 2.

[17] Într-un memoriu din 1909 Emil Brancovici, președintele Camerei de Comerț și Industrie din Constanța, cerea ca morile din țară să macine grîul în țară. De asemenea, el mai solicita: 1) reducerea taxei de export la făină la o taxă „statistică"; 2) dublarea taxei de export pentru grîu; 3) reducerea cu 20% a tarifului de transport pe CFR la făina pentru export; 4) Urcarea cu 20% a tarifului de transport pe CFR pentru grîul destinat exportului; 5) din prisosul încasărilor de la taxa de export a grîuluu să se acorde făinei o primă de export de 100 lei de vagon (Vezi „Bursa", an VIII, nr. 387 din 13/27 dec. 1909, p. 961).

[18] Vezi „Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", an XVIII, nr. 14, din 15 iulie 1911, p. 409.

[19] E. M. Brancovici, *Tehnica comerțului de cereale...*, p. 229.

[20] „Jurnalul Societății Centrale Agricole...", an XVIII, nr. 14, din 15 iulie 1911, p. 409

[21] De fapt, după relatările lui Emil Costinescu, ministrul Finanțelor, era vorba tot de porumbul românesc, care a fost în acel an prohibit. Moșierii și arendașii, sub pretext că aveau încheiate contracte cu străinătatea, pe care trebuiau să le respecte, au scos atunci cantitățile disponibile din țară, transportîndu-le în Rusia. În loc să expedieze porumbul în Marea Britanie sau la Anvers, moșierii și arendașii l-au dus la Reni l-au indigenat, l-au făcut rusesc și apoi l-au oferit spre vînzare guvernului român cu un preț mult mai mare decît cel cu care tot același porumb fusese vîndut în străinătate (vezi Dezbaterile Adunării Deputaților pe 1904—1905, nr. 3 ședința din 24 noiembrie 1905, p. 21).

[22] E. Gr. Micșunescu, *Die rumänische Getreideausfur*, Nürnberg, 1914, p. 72; Vezi și G. Maior, *România agricolă*, București, 1911, p. 284, 285.

[23] E. Gr. Micșunescu, *op. cit.*, p. 73.

[24] *Ibidem.*

[25] D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România 1904—1906*, București, 1961, p. 71.

[26] Vezi „Bursa", an. X, nr. 455, din 10/23 aprilie 1911, p. 290.

[27] Ibidem, an. I, nr. 1 din 19 iulie/1 august 1902, p. 3.

[28] „Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", an XIX, nr. 15 din 1 august 1912, p. 449.

[29] Ibidem, an XXII, nr. 2, din 15 ianuarie 1915, p. 63.

[30] E. M. Brancovici, *Tehnica comerțului de cereale*, p. 103.

[31] Vezi „Bursa", an VIII, nr. 387, din 13/27 decembrie 1909, p. 961.

[32] „Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", an. XIII, nr. 3, din 1 februarie 1913, p. 91.

[33] Ibidem, p. 92.

[34] „Bursa", an XV, nr. 707, din 13/26 martie 1916, p. 973.

[35] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 72.

[36] Spiru Haret, *Chestiunea agrară*, București, 1905, p. 43.

[37] I. G. Bibicescu, *În chestiunea agrară*, București, 1907, p. 117.

[38] *Ibidem*, p. 118.

[39] „Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", an XXIII, nr. 2, din 15 ianuarie 1915, p. 63.

[40] „Foaia de informațiuni comerciale", an XII, nr. 5 din 15 martie 1915, p. 41.

[41] N. C. Angelescu, *Renta solului*, în *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1940, p. 276.

[42] Vezi Gh. Christodorescu, *Regimul exportului României în tipul neutralității și după război*, vol. I, București, f.a. p. 8.

[43] Arh. Ist. Centrală, fond Min. Interne, dosar 93/1916, f. 26—27.

[44] Gh. Christodorescu, *op. cit.*, p. 25.

[45] Vezi „Jurnalul Societății Centrale Agricole...", an XXII, nr. 20, din 15 octombrie 1915, p. 569.

[46] „Bursa", an XIV, nr. 678, din 16/29 august 1915, p. 523—524.

[47] Gh. Christodorescu, *op. cit.*, p. 64, 75, 83; vezi și I. Tatos, *Comerțul de cereale în istemul cooperatist*, București, 1927, p. 37.

[48] Gr. Mladenatz, Ioan Tatos, *Vînzarea cerealelor prin cooperație*, Bucuresti, 1931, p. 20.

[49] Vezi „Viitorul", din 6 aprilie 1916.

www.dacoromanica.ro

LE COMMERCE ET LE MARCHÉ CÉRÉALIERS EN ROUMANIE À LA FIN DU XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE

Résumé

L'étude analyse l'evolution du commerce céréalier et du prix aux céréales sur les marché extérieur et intérieur, la Roumanie se situant non seulement parmi les grands producteurs, mais aussi parmi les exportateurs de céréales.

Le blé et le maïs détenaient la place la plus importante quant à l'exportation, les autres céréales ayant un rôle mineur. En ce qui concerne l'exportation du blé, la Roumanie occupait, au début du XXe siècle, la 2e place en Europe et la 4e au niveau mondial ; quant au maïs, on était le premier exportateur en Europe et le 3e au niveau mondial.

Dans les ports de Brăila, Galaţi et Constanţa, des quantités importantes de céréales étaient dirigées vers l'Europe occidentale et vers l'Orient. Le commerce étranger était freiné par les commerçants étrangers qui achetaient par contrat des céréales à des prix très bas par rapport à ceux encaissés à la suite de leur vente sur différents marchés.

L'exportation massive de céréales avait un effet négatif sur les masses paysannes qui les produisaient, la quantité de céréales par habitant se réduisant d'une année à l'autre.

La plupart des paysans étaient moins présents sur le marché intérieur, étant obligés de vendre le peu de céréales qu'ils possédaient aux cabaretiers ou aux intermédiaires pour des prix dérisoires. D'autre part, lorsqu'ils en avaient besoin aux années de sécheresse et de famine, ils devaient payer le double ou le triple pour en acheter les quantités nécessaires pour survivre.

www.dacoromanica.ro

CLIMĂ, AGRICULTURĂ ȘI SOCIETATE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA SUB FANARIOȚI

IOANA CONSTANTINESCU

Pentru o înțelegere globală a trecutului, istoriografia universală contemporană își extinde aria de investigație în cele mai diverse domenii, cu intenția chiar de a depăși cadrul clasic al istoriei, al așa-zisei istorii umane [1], angajîndu-se, printre altele și asupra cercetării mediului geografic, implicit deci asupra evoluției climei, pusă sau nu în relație cu istoria societății [2].

Raportul climă — om a fost relevat încă din antichitate, în evul mediu european el interesînd însă mai puțin, ca în secolul al XIX-lea — definit adesea și ca „secolul istoriei" — să întîlnim tendințe de exagerare a rolului mediului geografic asupra societății, cu precădere al factorului climă, dar și tendințe contrarii, de a face abstracție de condițiile naturale în care evoluează societatea [3].

În ultimele decenii, istoria climei pusă în coordonatele sale științifice se bucură de o bibliografie novatoare și bogată, în primul rînd impunîndu-se studiile lui Emmanuel Le Roy Ladurie, istoricul care a trasat totodată programul de cercetare în acest domeniu [4].

Tema a preocupat și istoriografia noastră, atît sub aspect teoretic, cît și al evenimențialului climatologic în arealul românesc. Printre inițiatori se numără, încă din 1973, S. Goldenberg, care prezintă, printre altele, variațiile climei din Transilvania în secolele XVI — XVII [5], Lucian Boia care expune problematica de ansamblu, metodele și rezultatele cercetării de pînă la el [6], Paul Cernovodeanu, [7] Paul Binder [8] etc.

În ceea ce mă privește, mă voi mărgini să ofer un instrument de lucru, și anume o cronologie alcătuită pe baza informațiilor vremii din care se derulează filmul evenimențialului meteorologic și impactul acestuia asupra agriculturii, din Țara Românească și Moldova, ca și reverberațiile acestui impact în viața cotidiană din așa-numitul „secol fanariot", în condițiile agravante în care economia celor două țări era supusă unor servituți față de Imperiul otoman suzeran sau față de ocupanții militari vremelnici, economie afectată sever și de implicațiile celor șase războaie ruso-austro-turce desfășurate în bună parte pe teritoriul românesc, ori ale epidemiilor de ciumă, epizootiilor, invaziilor de lăcuste și altor calamități care au însoțit pe cele climatice.

Cercetătorul poate decela totodată din acest repertoriu de date concrete un plus de explicații obiective privind problemele de istorie economică, socială, politică și de mental colectiv investigate de el și poate face numeroase conexiuni. Poate observa, spre exemplu, că starea de criză a

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 259—272, 1989

www.dacoromanica.ro

societății care a necesitat reformele realizate în timpul domniilor lui Constantin Mavrocordat a fost generată sau amplificată nu numai de factorii sociali și politici cunoscuți pînă acum, ci și, în bună măsură, de recoltele deficitare provocate ani în șir fie de iernile geroase și lungi care au afectat lucrările agricole de toamnă sau de primăvară (vezi iernile 1739/1740, 1747/1748 etc.), fie de secetele și invaziile de lăcuste (din verile 1742, 1747, 1748 etc.), ori de epidemiile de ciumă și epizootiile care au diminuat potențialul forțelor de producție (vezi anii 1738, 1739, 1740), cu tot cortegiul lor de consecințe pe multiple planuri, de mai scurtă sau de mai lungă durată.

Mai poate observa — un alt exemplu — inițial nu fără oarecare surpriză, că revoluția condusă de Tudor Vladimirescu a izbucnit în împrejurările în care trei ani consecutiv recoltele au fost deosebit de prodigioase ; dar în condițiile în care piața era grevată de vămi interne și guvernată de legile monopolului turcesc, abundența recoltelor nu aducea automat bunăstarea și satisfacția producătorilor, ci dimpotrivă, este posibil să fi contribuit la nemulțumirea și creșterea spiritului de revoltă îndeosebi ale burgheziei în formare [9]. Evident, principalele cauze care au aprins pojarul de la 1821 au rădăcini mult mai adînci și în primul rînd de natură socială și națională.

Informațiile directe privind clima — una din principalele premise naturale ale agriculturii — pentru perioada abordată sînt fragmentare și sporadice [10] și de obicei ele se referă doar la fenomene de excepție : secetă excesivă, ploi excedentare care provoacă inundații catastrofale, ger cumplit, iarnă sau primăvară timpurie, toamnă sau iarnă prelungită etc. Cronicile, notele marginale pe carte veche ale contemporanilor, observațiile străinilor ce veneau de pe meleaguri cu condiții meteorologice deosebite, rapoartele consulare ca și alte documente ale vremii conțin numeroase și deosebit de interesante știri, ce-și au pitorescul lor, referitoare la tema luată în discuție, dar ele nu ne dau posibilitatea să reconstituim serii continue [11], oricît de exhaustivă ar fi investigația [12].

Desigur, pentru reconstituirea evoluției climei, în afara surselor scrise de care dispune istoricul, se poate face apel la alte științe, ca de exemplu la dendrologie (pentru interpretarea variațiilor de grosime a inelelor concentrice din secțiunea arborilor, grosime ce depinde de condițiile meteorologice), la fenologie (observarea momentelor de înflorire, fructificare, coacere ce au loc în funcție de factorii meteorologici specifici fiecărui anotimp) [13], la palinologie (studiul depozitelor de polen, evident pentru duratele lungi) etc. [14]. Dar toate aceste apeluri rămîn deocamdată adresate doar cercetătorilor de strictă specialitate.

O serie de savanți străini, unii dintre ei exploratori consacrați de renume, care au poposit mai mult sau mai puțin pe meleagurile noastre și care au studiat realitățile românești, au făcut și referiri asupra climei, în unanimitate caracterizînd-o, alături de celelalte condiții naturale, ca deosebit de benefică pentru o agricultură prosperă, fără să solicite eforturi umane deosebite. Economia lucrării nu ne permite să ne oprim decît asupra cîtorva.

La începutul secolului al XVIII-lea (1720—1723), de exemplu, inginerul topograf austriac Friederich Schwanz, trimis să studieze Oltenia sub ocupație austriacă nu numai din punct de vedere strategic (pentru pre-

www.dacoromanica.ro

gătirea unui eventual război cu turcii), ci şi economic (bogăţiile naturale, drumurile comerciale ş.a.), ca şi structurile social-economice, modul de viaţă etc. (evident, în vederea unei exploatări sistematice), nota în ce priveşte clima şi influenţa ei asupra agriculturii : iarna de scurtă durată şi blîndă, cu zăpadă puţină, face aproape inutile grajdurile pentru vite ; primăvara timpurie înlesneşte strîngerea fînaţului uneori chiar din luna aprilie ; vara, arşiţa este mare (poate ţine pînă în octombrie), încît vitele nu se mai pot hrăni la şes din pricina căldurii şi, pentru a nu slăbi, sînt duse în munţi la „vărat". Toamna este adeseori ca primăvara, uneori pomii înfloresc şi rodesc pentru a doua oară, cîntă privighetorile [15] etc.

Ignatiu St. Raicevich, medic şi om de cultură raguzan, secretar domnesc pentru limbile europene şi primul consul al Austriei la Iaşi şi Bucureşti, care a trăit 11 ani în cele două ţări române, bun cunoscător al realităţilor de aici din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, apreciază că în Moldova clima este mai aspră decît în Ţara Românească şi anotimpurile mai instabile ; ploile mai frecvente şi mai dăunătoare, zăpada mai abundentă, iernile mai lungi şi mai aspre, „adesea încă mai ninge în aprilie", crivăţul este distrugător, gerul face să crape pămîntul ca vara în timpul secetei. În mod obişnuit, iarna, de pe la 20 decembrie şi pînă la 20 februarie, mercurul termometrelor coboară între — 10° şi —15° Réaumur (— 12,5°C şi — 18,75°C). Sînt însă şi ierni mai geroase, ca de exemplu cea din 1779, cînd mercurul a coborît în Ţara Românească la —20° R (—25°C) şi apele din puţurile cele mai adînci au îngheţat, ca şi Dunărea, pînă la o adîncime de 6 picioare (cca 2 m.).Primăverile sînt foarte frumoase, încep în aprilie ; în iunie bate vîntul dinspre sud-vest, care aduce ploi dese, neprielnice grînelor ; uneori provoacă inundaţii. Verile sînt foarte călduroase — mai ales în lunile iulie şi august încît locuitorii dorm sub cerul liber ; consideră că toamna este anotimpul cel mai frumos [16].

Generalul von Baur, născut în nord, ajuns la noi prin 1770 în calitate de ofiţer în armata rusă, caracterizează iernile de aici drept moderate, deşi gerul face ca totuşi să îngheţe apele rîurilor şi lacurilor, cu excepţia Dunării, care după observaţiile sale nu îngheaţă, decît foarte rar [17]. În schimb, istoricul Dionisie Fotino, venit din sud, găseşte la începutul sec. al XIX-lea iernile dure, încît „chiar Dunărea îngheaţă, de pot trece ca pe uscat carele cele mai grele" [18], după cum s-a întîmplat spre exemplu, în ianuarie 1803, cînd cca 6 000 de pasvangii au trecut pe la Ostroveni, „cu mulţime de tunuri" într-un raid de jaf în Ţara Românească [19].

O amplă descriere a climei o găsim la neobositul dr. Constantin Caracaş, în mult apreciata sa „monografie sanitară" din care reţinem : în lunile mai şi iunie, este cel mai frumos timp, „dulce şi sănătos", cu ploi care aduc „mare belşug semănăturilor şi sănătate oamenilor", cu condiţia să nu fie de durată; toamna este mai lungă aici şi „de aceea se întîmplă uneori de lăstăresc şi înfloresc din nou arborii prin noiembrie şi decembrie". Alteori toată iarna este timp frumos, ca în anii 1806, 1819, 1821, 1823 „cînd merii aveau fructe mici rodite pentru a doua oară" ; vara, în mod obişnuit sînt 25° — 27° Réaumur, dar au fost veri, ca în 1820, 1822, 1823 şi cîţiva ani anteriori, cînd termometrul a urcat pînă peste 29°R (36, 25°C). Iernile, temperatura coboară pînă la minus 8—12° R (—10° — 12,5°C), dar în iarna 1812/1813, cunoscută pe plan european ca neobişnuit de geroasă, a coborît pînă la minus 16 — 17° R (sub — 20°C) [20].

www.dacoromanica.ro

La mijlocul secolului al XIX-lea, economistul N. Şuţu face o temeinică analiză a climei din unghiul de vedere al agronomului, valabilă şi pentru perioada anterioară lui. Apreciază că iernile sunt reci, verile calde, cu temperaturi excesive. În verile secetoase termometrul urcă pînă la 40° R (50°C) la soare ; iarna coboară şi pînă la — 25°R (—31,25°C). Dar pot fi veri reci şi ierni călduroase.Iarna lui 1829 a început din luna octombrie şi a fost aspră, pînă în luna aprilie, termometrul aproape fără întrerupere, arătînd sub — 20° R (—25°C) şi uneori chiar pînă la — 30°R (—37°, 5C). Iarna lui 1831, însă, nu s-a ivit decît la sfîrşitul lui noiembrie, iar în ianuarie a fost atît de cald, încît s-a auzit tunetul ; dar în februarie s-au instalat troiene de zăpadă care au rezistat pînă la mijlocul lui aprilie. Ani neroditori, din pricina fie a secetei, fie a îngheţului, se întîmplă în mod obişnuit cîte unul la trei ani. Idealul pentru agricultură ar fi — după calculele lui — să plouă în lunile aprilie şi mai, pentru a asigura germinarea semînţelor, o ploaie sau două în iunie şi iulie, apoi vreme frumoasă în timpul secerişului şi al arăturilor de toamnă, zăpadă în noiembrie pentru a proteja de îngheţ semănăturile ; iarna, o temperatură care să nu coboare sub —20° —22° R (—25° —27,5°C), „mai slabă, ca ar jicni pămînturile" [21].

Oamenii de ştiinţă au putut constata o răcire a climei în Europa la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, observaţie confirmată, pentru teritoriul ţării noastre, şi de informaţiile redate în repertoriul ce urmează (vezi îndeosebi iernile 1798/1799, 1802/1803, 1804/1805, 1807/1808, 1812/1813).

Din acest repertoriu se mai poate constata că din cei 116 ani cercetaţi, îndeosebi din cauza aberaţiilor climatice în cel puţin 50 de ani recoltele au fost deficitare şi şeptelul simţitor redus ; în 23 de ani producţia agricolă a fost abundentă, iar pentru restul de 34 de ani nu avem informaţii, dar se poate presupune că din punct de vedere climatologic şi a producţiei agricole au fost, pînă la proba contrară, mediocri. În ce priveşte iernile, pentru 25 avem menţiuni ca fiind deosebit de aspre, iar pentru 15, ca deosebit de blînde.

Dezastrele naturale sînt din greu resimţite de societatea atît de vulnerabilă a acestui veac, în condiţiile în care tehnica agricolă înapoiată şi metodele primitive de depozitare (cu predilecţie, în gropi) nu făceau posibile rezerve suficiente pentru hrana populaţiei şi a vitelor pe mai mulţi ani ; în condiţiile în care livrările către Poarta otomană de produse alimentare, salahori şi mijloace de transport în vreme de criză nu numai că nu se diminuau, ci dimpotrivă creşteau, aşa cum creşteau, în consecinţă, şi sarcinile fiscale şi abuzurile aparatului de stat ; în condiţiile nefaste ale războaielor şi ale invaziilor pustiitoare ale turcilor din sudul Dunării (l-am numit în primul rînd pe rebelul paşă din Vidin) ; în condiţiile în care medicina era neputincioasă în a combate epidemiile şi epizootiile ce făceau mari ravagii în deosebi în periadele de foamete, afectînd, la rîndul lor, lucrările agricole şi accelerînd degringolada economică.

În aceşti ani (ca de exemplu în 1718, 1748, 1791—1797, apogeul atingîndu-se în 1795, 1805—1806, 1810—1811 etc.), se moare efectiv de foame, mai ales la oraş, iar hrana, în primul rînd a maselor ţărăneşti era coaja de copac (stejar şi ulm), ghinda (în cel mai fericit caz), paiele tocate, ca şi alte expediente de nedescris, atît de nocive sănătăţii, la care le-a împins lupta pentru supravieţuire ;

www.dacoromanica.ro

În aceşti ani, lipsa produselor alimentare generează fenomene economice şi sociale dramatice, greu de controlat, ca de ex. panica şi psihoza foamei exprimate prin goana după alimente şi stocarea lor (vezi mai ales anii 1793—1795 şi iarna 1810/1811), exodul ţăranilor la oraş şi al orăşenilor la sat, ori în zone mai puţin calamitate; cerşetoria creşte, piaţa oraşelor se dezorganizează, specula — la care participă însişi domnii — ia proporţii de neimaginat, preţurile cresc vertiginos etc.;

În aceşti ani, foamea este una din cauzele care îi determină pe ţărani să migreze cu miile peste hotar sau să se revolte în primul rînd împotriva organelor fiscale, care îi spoliau în numele Porţii de ultimul bob şi ultimul ban (siliţi totodată să şi-l procure printr-un comerţ la rîndul lui spoliator); să prade rezervele conacelor boiereşti ori să iasă în cete la drumul mare pentru a-şi face singuri dreptate.

Dar, după fiecare din aceste momente de grea încercare, economia agrară românească a dat dovada unei fantastice puteri de refacere din propria-i cenuşă — aşa cum uimiţi subliniază mulţi martori străini — graţie în primul rînd excepţionalei fertilităţi a solului, cît şi celorlalte bogăţii naturale cu care a fost înzestrat spaţiul românesc, ca şi climei şi reliefului geografic deosebit de armonios şi propice tuturor ramurilor agriculturii. Chemarea acestui pămînt resimţită de ţăranul strămutat a fost mai puternică decît el şi decît spaima biciului exploatării cu nenumărate nume în veacul fanariot, făcîndu-l să revină de fiecare dată la vatra strămoşească pentru a-şi lucra ogorul şi a învinge deopotrivă vicisitudinile naturii şi ale istoriei [22].

★

1711; secetă, nerodire, lăcuste, epizootie, războaie.

1712: foamete (în Ţara Românească), recoltele distruse de lăcuste (în Moldova).

1714: secetă; scade şeptelul, lipsa pîinii (în primul rînd, din pricina livrărilor sporite către Poartă).

1716: primăvară întîrziată, vară rece, ploi abundente, inundaţii în tot timpul verii, iarnă timpurie, nerodirea grîului, a meiului şi a viilor (în Moldova); război.

1716/1717: iarnă grea.

1717: foamete, ciumă, război.

1718: secetă, nerodire, scumpirea produselor alimentare, foamete atroce (oameni morţi de foame); import de cereale; ciumă, epizootie; război, prăzile tătarilor (în Moldova); fiscalitate excesivă, bejenirea locuitorilor; cutremur.

Cronica anonimă a Moldovei: „...au fostu foamete în Moldova şi Ţara Munteniască şi s-au răsipit ţara fugînd oamenii unde or putea ca să găsască pită. Şi s-au făcut scumpéte mare că nice un fel de roadă, nemică nu s-au făcut, nefiind ploae toată vara. Şi mulţi den sărăcime, cari nu avia făină, mînca rădăcini de papură şi alerga pe drumuri cerînd pită, ca să-şi scoată viaţa lor" (ediţie Dan Simonescu, 1975, p. 93).

Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*: „... cit mulţi oameni muriia de foame, nu numai la ţară, ce şi în Bucureşti, în toate dimineţile să găsiia pe uliţe oameni morţi de foame". Şi cu toate acestea, „iarăşi şi salahori şi cară s-au trimis la Diiu ⟨Vidin — I.C.⟩ şi s-au scos şi văcăritul şi alte dăjdi" (ediţie C. C. Giurescu, 1963, p. 349).

1718/1719: iarnă deosebit de caldă, fără zăpadă, ploioasă; foametea continuă, se importă cereale.

www.dacoromanica.ro

1719 : belşug în ambele ţări ; în vară, epidemie de ciumă.
1719/1720 : iarnă aspră.
1724 : secetă mare (în Moldova), urmată de ploi excesive în septembrie ce provoacă inundaţii (cu victime omeneşti şi în şeptel) ; epizootie.
1724/1725 : iarnă blîndă.
1726 : epizootie (în Oltenia).
1727/1728 : iarnă caldă pînă la 30 ianuarie, apoi ger şi viscol puternic (în Moldova, victime omeneşti şi în şeptel).
1728 : secetă, epidemie (în Moldova).
1728/1729 : iarnă la început caldă, apoi foarte grea (ca în întreaga Europă), zăpadă abundentă, inundaţii primăvara ; pierderi în vite ; epidemie de friguri în Moldova.
1729 şi 1730 : epizootie.
1730/1731 : gerurile timpurii împiedică semănatul grîului de toamnă (ştiri din Oltenia), ceea ce va face ca în vara următoare să lipsească sau să fie foarte scump.
1731 şi 1732 : secetă, nerodirea cerealelor în nordul Moldovei şi în Oltenia ; foamete, scumpete.
1732 : abundenţa produselor agricole (în Ţara Românească).
1732/1733 : iarnă grea ; scumpirea nutreţului ; pagube în şeptel (în Moldova).
<1733 aprilie — 1735 noiembrie> : secetă, nerodire, lipsuri pe piaţă, epizootie (referiri la Moldova, la prima domnie a lui Constantin Mavrocordat).
1735 : nerodirea „pîinii" în unele zone din Moldova ; rod bogat în vii.
1735/1736 : iarnă grea ; foamete în unele regiuni ; mor vitele ; fuga locuitorilor (şi din pricina fiscalităţii excesive).
1736 : toamnă lungă, favorabilă extinderii lucrărilor agricole ; ciumă ; izbucnirea războiului ruso-austro-turc.
1737/1738 : iarna, lipsa şi scumpirea cerealelor şi a fînului din pricina armatelor care staţionau („iernau") în ambele ţări ; fiscalitate excesivă ; bejenii.
1738 : ciumă ; război.
1739 : ploi abundente în Moldova, nu se poate recolta fînul ; ciumă ; război.
1739/1740 : iarnă grea, timpurie (în întreaga Europă) ; mor vitele din cauza gerului, a vărsatului şi a lipsei de nutreţ ; degeră viţa de vie ; scumpete, foamete ; fiscalitate apăsătoare ; situaţie de criză agravată şi de urmările războiului.
1740 : suprafeţe însămînţate reduse din pricina iernii timpurii şi a primăverii întîrziate ; nerodire din pricina brumei din august ; foamete, scumpete (şi din cauza exportului) ; epizootie (vărsat).
<1742> : secetă, foamete (în Ţara Românească) ; fuga locuitorilor peste Dunăre.
<1743 iulie — 1747 mai> : belşug în Moldova, în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat ; fiscalitatea excesivă pricinuieşte fuga locuitorilor peste Dunăre ; lăcuste.
1746 : grindină (distruge recoltele din unele zone în Ţara Românească) ; lăcuste.

www.dacoromanica.ro

1747 : lăcuste (în Ţara Românească).
1747/1748 : iarnă grea, prelungită, lipsa fînului ; mor vitele (în Moldova).
1748 : după iarnă grea, vară secetoasă, lăcuste, foamete atroce, moarte în vite.

Pseudo-Enache Kogălniceanu : „Şi pe multe locuri neavînd oamenii ce mînca, usca oamenii coji de copaci şi le chisa, făcîndu-le făină, le mesteca cîte cu puţină făină şi le făcè mălai şi mînca. Pe alte locuri stringè ghindă şi iarăş asămine făcè. Cari nu putem arăta ce nevoi era de foamete. La cari, mi s-au tîmplat şi mii de am văzut cu ochii în cîteva sate la ţinutul Botoşănilor... feţile lor sămăna a fi ferte şi nu putè grăi de slabi, cari agiungînd în primăvară, toţi au murit" (ediţie Aurora Ilieş, Bucureşti, 1986, p. 40).

1748/1749 : iarnă blîndă, dar viscol puternic la sfîrşitul lui ianuarie (în Ţara Românească) ; continuă lipsa hranei şi mai ales a nutreţului, scumpete. <1749 august — 1753 iunie> : ani îmbelşugaţi, ieftinătate (în Moldova în timpul domniei lui Constantin Racoviţă).
1754 : nerodirea cerealelor (în Moldova).
1754/1755 : iarnă grea.
1756 : recolte îmbelşugate ; ciumă.
1758 : ciumă în Ţara Românească ; invazia tătarilor (în sudul Moldovei).
1758/1759 : iarnă blîndă, fără zăpadă.
1759 : recoltă îmbelşugată de cereale.
1768/1769 : iarnă timpurie (în Ţara Românească ninge în zilele de 11 şi 12 octombrie, stil vechi).
<1769—1774 : războiul ruso-turc ; ciumă>
1771 ianuarie : ger cumplit, îngheaţă Dunărea.
1772 mai 18 : grindina distruge viile şi porumbul.
1775 ianuarie 25 : ger mare, îngheaţă Dunărea.
<1775—1779> : în general ani roditori, ieftinătate (în Ţara Românească în timpul domniei lui Al. Ipsilanti).
1776 şi 1777 : lăcustele distrug recoltele din unele zone în Ţara Românească.
1777/1778 : iarnă deosebit de caldă.
1778 : rod bogat în vii şi prune (ştiri din Oltenia).
1779 : secetă şi lăcuste (în Ţara Românească) ; în iulie, ploi şi inundaţii ; în toamnă, campanie agricolă susţinută pentru extinderea ogoarelor.
1779/1780 : iarnă deosebit de aspră (îngheaţă Dunărea), urmată de o primăvară foarte caldă.
1780 : în iulie, invazie de lăcuste în Ţara Românească ; inundaţii în Moldova, cu mari pagube în culturi şi fînaţ.
1780/1781 : iarnă uşoară, urmată de o primăvară cu viscol şi nămeţi (la 5 mai, în Moldova).
1781 : nerodire, lăcuste (în Ţara Românească).
1782 : secetă, foamete, scăderea preţului la vite ; livrări sporite către Poartă ; import de cereale ; interzicerea funcţionării velniţelor în Moldova ; bejeniri.
1783 : foamete (în Moldova).
1783/1784 : iarnă foarte grea, ninsori abundente, viscole (în Moldova).
1784 : secetă (în Ţara Românească) ; ninsoarea timpurie (la 23 sept., în Moldova) surprinde porumbul şi viile neculese.
1785 : recoltă bună, ieftinirea grîului, în Ţara Românească.
1785 şi 1786 : nerodire şi foamete în Moldova.

www.dacoromanica.ro

1786/1787 : iarnă foarte grea și prelungită (în Țara Românească); probleme în aprovizionarea Bucureștilor.

1787 : an roditor, ieftinătate (în Țara Românească).

<1787—1791 : războiul ruso-austro-turc >

1789 noiembrie 15 : ger mare, zăpadă, viscol.

1791 : începe foametea în Oltenia și în unele zone din Muntenia; în decembrie este interzisă funcționarea povernelor și hrănirea porcilor cu porumb, pentru asigurarea hranei populației; se semnalează cazuri de ciumă.

1791/1792 : iarnă aspră, pier animale.

1792 : în Țara Românească, recolta distrusă de secetă, lăcuste, gîndaci; scade șeptelul; cresc prețurile; producție redusă de miere; în toamnă, campanie agricolă susținută, pentru extinderea suprafețelor însămînțate; se declanșează epidemia de ciumă, care va însoți și amplifica toate celelalte dezastre din anii următori; cereri sporite de „zaherea" din partea Porții.

1792/1793 : iarnă grea; probleme în aprovizionarea Bucureștilor.

1793 : în Țara Românească, șeptelul se reface, dar se ascut simptomele marei foamete. Se iau măsuri severe pentru combaterea ei și a ciumei. Campanie agricolă de toamnă susținută și extinderea suprafețelor însămînțate „mai mult decît toți anii"), la porunca Porții.

1794 : în ambele țări, secetă desăvîrșită pînă în iulie; nerodirea cerealelor (cu excepția meiului), lipsa ierbii (și deci a fînului pentru iarna următoare); „stricarea" stupilor; creșterea prețurilor la cereale și scăderea lor la vite; rechiziții forțate de cereale (inclusiv mei și porumb) pentru Poartă, pînă la ultimul bob; foamete acerbă; se importă cereale; ciumă.

La insistențele Porții de a expedia cantitățile de cereale solicitate (în lipsa grîului, se mulțumea cu mei și porumb), domnii ambelor țări (Al. Moruzi și M. Șuțu) descriu, în lungile lor „arzmahzar-uri" trimise sultanului, starea jalnică prin care trec „sărmanele raiale" din pricina teribilei secete care a ars totul, punînd totodată în relevanță metodele fără scrupule la care s-a recurs pentru a smulge țăranului ultimul bob ce l-ar avea :

Încă de la primele simptome ale foametei, Al. Moruzi trimisese „oameni harnici și priceputi" pentru a căuta cu baionetele ascunzătorile făcute în pămînt (gropile) și pentru a înregistra întreaga cantitate de cereale din noua recoltă aflată încă pe arie; s-a recurs la blîndețe și la amenințări „înfricoșătoare" în același timp. După primirea unui nou firman, a trimis să se cerceteze iarăși, „într-ascuns și pe față", a răspîndit „hîrtii" ale mitropolitului cuprinzînd „blesteme și dojene și anateme", ca locuitorii să nu ascundă nici un singur bob. Dar amploarea foametei este evidentă, sătenii se hrănesc cu ierburi iar în București cerealele lipsesc cu totul. Țăranii tentați de prețul mare al pieței, își vînduseră deja pînă și sămînța.

1794/1795 : (ca în întreaga Europă) iarnă grea, îngheață Dunărea; în decembrie, în ținuturile din nordul Moldovei zăpada atinge înălțimea omului, acoperind multe vite; moarte în vite și din pricina lipsei de nutreț; foametea se înăsprește și mai mult în condiții de iarnă.

1795 : pînă în mijlocul verii, în Țara Românească timpul a fost prielnic agriculturii și se întrevedea o recoltă timpurie și îmbelșugată, cu atît mai mult cu cît se făcuseră însămînțări suficiente (în urma campaniei agricole susținute, organizată la cererea Porții), dar în lunile iunie—iulie, o bună parte din lanuri este distrusă de „viermi" și lăcuste; foametea acerbă (datorată în primul rînd furniturilor

www.dacoromanica.ro

în enorme cantităţi către Poartă şi speculei fără scrupule la care s-au dedat înşişi domnii — Al. Moruzi şi Al. Callimachi) şi ciuma continuă să facă mari ravagii în rîndurile populaţiei; fiscalitate excesivă; revolta maselor şi depopularea satelor iau proporţii; invazii de pradă ale turcilor „pasvangii", în Ţara Românească.

Zilot Românul: „...s-au făcut groaznică foamete, încît toată obştea a pătimit foarte, ajungînd cei mai mulţi a trăi cu coajă de copaci şi cu băligi de vită, ferească Dumnezeu; încă au şi murit oameni de foame" (ed. 1884, p. 24).

Medicul sas din Sibiu, Andreas Wolf, despre situaţia din Moldova: 1795 „a fost un an rău, şi totuşi puţinele bucate care s-au făcut au fost ridicate atît de tiranic, pe un preţ impus arbitrar şi trimise la Constantinopol... Bieţii oameni trebuiau să se hrănească cu jir şi ghindă, şi după ce le-au strîns şi pe acestea, cu coajă de ulm adunată, uscată, pisată şi cernută, amestecată cu făină de mei, din care făceau un fel de pîine. Mulţi oameni, care nu puteau să plătească nici măcar costul mizerabil al acesteia, mureau de foame". Preţul porumbului a crescut de la 3 la 36 lei chila, depăşind chiar preţul celui mai frumos grîu, şi explică prin obiceiul ţăranilor de a se hrăni cu porumb, „încît îşi închipuie că fără el nu pot trăi" (trad. la Institutul de istorie „N. Iorga").

1795/1796 : (pe plan european) iarnă extrem de blîndă, fără zăpadă, ploioasă; flori şi iarbă în ianuarie; foamea şi ciuma continuă; campanie agricolă intensă, în primăvară.

1796 : în Ţara Românească, recoltă abundentă, ieftinătate, se iese din foamete; în Moldova, recoltă deficitară, foametea şi ciuma continuă; fiscalitate exorbitantă; stare de tensiune socială pînă „aproape de insurecţie".

1796/1797 : o nouă iarnă extrem de caldă, încît oamenii ară şi seamănă pînă tîrziu; la 10 martie, însă, un viscol puternic, cu zăpadă, provoacă, timp de trei zile, mari pagube în vite şi victime omeneşti.

1797 : secetă pînă în iunie; grindina mare din iunie, în zona submontană, distruge recoltele (inclusiv de fructe) din ambele ţări; urmează o nouă secetă, care face să sece apele; invazia de lăcuste sporeşte dezastrul; preţurile cresc; ciuma încetează în Ţara Românească, dar izbucneşte cu furie în Moldova.

1797/1798 : a treia iarnă consecutiv blîndă, fără zăpadă („au fost iarna ca şi vara" — însemnare pe carte veche).

1798 : în Ţara Românească, an relativ roditor, preţuri „îndestulătoare"; lăcuste în zona Focşanilor; în Moldova, secetă, scumpete, sărăcie. În ambele ţări, sarcini sporite pentru întreţinerea oştilor turceşti trimise să reprime răzvrătirile pazvangiilor; ciuma reizbucneşte şi în Ţara Românească.

1798/1799 : iarnă excesiv de geroasă (pînă la −25°C) şi prelungită pînă la sfîrşitul lui martie (intră în amintirea oamenilor drept „iarna cea mare"); pierderi drastice în şeptel; Dunărea îngheaţă pînă la 2 metri; exploatare fiscală exacerbată în Ţara Românească (văcăritul reintrodus de C. Hangerli); foamete şi lipsa nutreţului, cu deosebire în Moldova; creşte starea de tensiune socială, se înmulţesc actele de brigandaj.

1799 : recolta este distrusă de lăcuste în Ţara Românească şi de grindină în nordul Moldovei; situaţie economică deosebit de grea datorită însă, în primul rînd, cererilor abuzive ale Porţii şi ale rebelului Pasvantoglu; haiducia şi răscoalele ţărăneşti continuă (şi vor continua şi în anii următori).

www.dacoromanica.ro

1800/1801 : iarna, foamete în Țara Românească; import de porumb din Moldova; continuă devastările pasvangiilor și ale oștirii turcești trimisă să-i reprime.
1801 : secetă; lipsa fînului; reducerea șeptelului; mari daune în viticultură cauzate de înghețurile timpurii.
1802/1803 : iarnă grea și prelungită; îngheață Dunărea (mențiuni din ianuarie și din 25 martie); lipsa fînului și gerul provoacă scăderea șeptelului; Dunărea înghețată favorizează invaziile și prăzile pasvangiilor.
1803 : după seceta din primăvară, condițiile meteorologice devin favorabile agriculturii și se înregistrează recolte bogate.
1804 : vara și toamna, ploi torențiale provoacă inundații, pagube în culturi, victime omenești și în vite; spre sfîrșitul lui octombrie, înghețurile și zăpada abundentă au surprins viile neculese; epizootie; scumpete.
1804/1805 : iarnă timpurie (din octombrie), grea și prelungită pînă în aprilie împiedică aratul și semănatul de toamnă și de primăvară; epizootie.
1805 : vară rece, ploioasă, grindină, inundații; pierderi mari în recoltă; livrări sporite către Poartă; scumpete, foamete; fuga masivă a locuitorilor peste Dunăre.
1805/1806 : iarnă timpurie (ninge în septembrie !), dar ploioasă, împiedică strînsul recoltelor și arăturile de toamnă (se ară în februarie !); ninge în aprilie, pricinuind pagube în livezi și stupi; epizootie (în Moldova, „cît n-au mai rămas vite pe alocure", mai ales în nord.
1806 : vreme favorabilă agriculturii, dar ogoarele rămăseseră în toamna precedentă nelucrate și viile neîngropate din pricina zăpezii și a înghețurilor timpurii; foamete datorată lipsei de rezerve (nerodire în anul precedent, iar ce rodise rămăsese pe cîmp, sub omăt), dar mai ales exportului (la Poartă și în Transilvania); toamnă frumoasă, lungă, merii rodesc (fructe mici) pentru a doua oară.
1807/1808 : iarnă grea și prelungită; foametea și lipsa nutrețului se accentuează și din pricina sarcinilor de aprovizionare a armatelor ruse ce staționau în cele două țări; pierderi în șeptel.
1808 : lipsurile continuă datorită și prezenței trupelor rusești ce trebuiau aprovizionate și care, prin solicitarea de „podvezi"și „angarale" (transporturi și alte sarcini în muncă), privau agricultura de brațe de muncă, utilaj și vite de tracțiune.
1808/1809 : lipsa fînului, epizootie în Moldova.
1809 : se intensifică și se prelungește campania agricolă; epizootie; creșterea prețurilor.
1809/1810 : iarnă blîndă, tunete și grindină în februarie.
1810 : restrîngerea suprafețelor însămînțate în primăvară (din pricina podvezilor impuse de armata rusă); secetă; foamete (datorată și obligației de aprovizionare a trupelor rusești).
1810/1811 : iarnă prelungită; foamete mare; scumpirea cerealelor, ieftinirea vitelor.
1811 : an roditor, și totuși scumpirea și foametea iau proporții.
1811/1812 : iarnă fără îngheț, cu zăpadă abundentă; viscolul puternic de la sfîrșitul lui martie decimă mieii.

www.dacoromanica.ro

1812 : condiţii meteorologice extrem de favorabile recoltelor ; preţul grîului după recoltare, scade vertiginos ; în toamnă apar primele semne ale marii epidemii de ciumă care va dura pînă în noiembrie 1817, intrată în istoria Ţării Româneşti drept „ciuma lui Caragea" şi care va afecta considerabil şi economia.

1812/1813 : iarnă neobişnuit de grea în întreaga Europă şi Asie ; în ţările române termometrele arată sub —20°C ; zăpezi mari, viscole puternice pînă la sfîrşitul lui martie ; imense pagube în culturi şi în şeptel ; victime omeneşti ; ciumă.

1813 : vară ploioasă, nerodire (sămînţa degerase în brazdă în timpul iernii).

1813/1814 : iarna prelungită (ninge depunîndu-se „omeţi mari" în a doua jumătate a lunii aprilie, cu viscol) provoacă pagube în livezi şi şeptel ; lipsa porumbului la sate.

1814 : an roditor, dar foamete pînă la noua recoltă ; inundaţii în Oltenia ; se redeschid velniţele (povernele) în ambele ţări cu argumentul că ar încuraja agricultura şi ar opri ieşirea monedei din ţară.

1815 : vară secetoasă, nerodirea porumbului şi a fînului în Moldova ; cantităţi sporite de cereale livrate Porţii.

1815/1816 : iarnă grea, prelungită pînă în aprilie ; sărăcie, foamete ; lipsa nutreţului provoacă scăderea şeptelului şi a preţurilor la vite ; sarcini fiscale sporite.

1816 : nerodire (în Ţara Românească).

1817 : secetă ; recoltă slabă de cereale ; rod bogat în vii, în Ţara Românească ; export de cereale din Ţara Românească în Transilvania, unde foametea făcea din nou mari ravagii ; livrări de mari cantităţi de făină cetăţii Ada-Kaleh ; export masiv de vite din Moldova în Austria ; creşte preţul cerealelor ; se extinde agricultura în judeţele subcarpatice (încurajată de exportul în Transilvania).

1817/1818 : iarnă blîndă, fără zăpadă, dar la sfîrşitul lui mai (stil vechi), în nordul Moldovei, ninsoarea abundentă şi brumele reci provoacă mari pagube semănăturilor şi livezilor de pomi ; lipsa nutreţului în Moldova ; scumpirea porumbului.

1818 : an deosebit de roditor în Ţara Românească ; măsuri pentru extinderea şi ameliorarea unor culturi (mei şi cartofi) în Moldova.

1818/1819 : iarnă blîndă, fără zăpadă ; măsuri pentru combaterea omizilor, în Ţara Românească (în ordonanţa sa din 19 februarie, Al. Şuţu constata pericolul că „se află plini pomii, mai cu osebire decît în alţi ani").

1819 : vară călduroasă ; rod deosebit de îmbelşugat în toate culturile ; toamnă lungă, frumoasă, încît pomii rodesc pentru a doua oară ; scad preţurile.

1819/1820 : iarnă aspră (lupii intră în Bucureşti).

1820 : vară toridă (temperatura urcă pînă la cca 36°C, ca şi în verile imediat anterioare şi ulterioare) ; recolte prodigioase ; scad preţurile pe piaţa internă ; dat fiind suprastocurile de produse care, în condiţiile primitive de conservare ale vremii (cu precădere, în gropi), riscau să se degradeze, în ambele ţări domnia acordă libertate exportului de cereale şi vite (cu plata vămii în vigoare) şi funcţionării

www.dacoromanica.ro

velniţelor (povernelor) fără taxe, în intenţia declarată de a face să intre monedă în ţară şi de a încuraja agricultura.

1820 1821 : iarnă grea, îngheaţă Dunărea ; viscolul puternic din martie provoacă mari pagube în şeptal şi victime omeneşti.

1821 : nerodire, foamete (din pricina reducerii suprafeţelor însămînţate şi a distrugerii recoltei în focul luptelor sociale şi ale armatelor străine de intervenţie) ; se interzice hrănirea porcilor cu porumb ; uragan puternic, cu grindină, la 23 iunie (pagube în livezi) ; toamnă caldă, prelungită, pomii rodesc şi în acest an pentru a doua oară.

1821 1822 : iarnă blîndă (pe plan european), fără zăpadă ; lucrările agricole se prelungesc.

NOTE

[1] Emmanuel Le Roy Ladurie consideră că istoricul este îndreptăţit să-şi extindă demersurile sale în afara cadrului grupărilor umane, fie pentru unicul motiv că el este singurul în măsură să descifreze documentele. Cf. Lucian Boia, *Climatologia istorică*, în ,,Revista de istorie", 32, 1979, nr. 6, p. 1123 şi *Probleme de geografie istorică*, Bucureşti, 1985, p. 85.

[2] Em. Le Roy Ladurie, fondatorul şcolii moderne de climatologie istorică, în *Histoire et climat* (,,Annales, Économies, Sociétés, Civilisation, 14, 1959, nr. 1, p. 34), ecre ,,să se acorde climatului locul ce-i revine în istoria societăţilor tradiţionale, loc care nu este nici primul, nici cel din urmă". Aceasta ,,va îngădui să se determine în ce măsură pura întîmplare sau legătura dintre anotimpuri şi recolte au slujit, împiedicat, deviat citeodată, tendinţele profunde şi necesitatea lăuntrică a dezvoltării istorice". Cf. Paul Cernovodeanu, *Importanţa istoriei mediului înconjurător pentru demografia istorică*, în ,,Revista de istorie", 37, 1984, nr. 5, p. 423.

[3] Lucian Boia, *Climatologia istorică*, l.c., p. 1120—1121. Şi la noi întîlnim preocupări, în a doua jumătate a secolului trecut, nu însă la istorici, ci la economişti şi meteorologi care încearcă să descifreze evoluţia climei şi influenţa ei mai ales asupra agriculturii : Nicolae Şuţu, *Notiţe statistice asupra Moldovei* (ed. franceză 1849 ; trad. rom. 1852) ; Şt. C. Hepites, *Utilitatea observaţiilor meteorologice în agricultură*, în ,,Economia rurală", t. III, Bucureşti, 1882 : idem, *Clima şi pădurile*, în ,,Revista pădurilor", febr. 1899 ; idem. *Secetele în România*, în ,,Bulctinul Societăţii Geografice Române", an XXVII, 1906, etc. ; Xenofon Hurmuzaki, *Însemnătatea observaţiunilor meteorologice în agricultură*, în ,,Economia Naţională", Bucureşti, an IX, 1885, p. 68—69 etc.

[4] Em. Le Roy Ladurie, *Histoire et climat*, p. 3—34 ; idem, *Climat et recoltes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, ibidem, 15, 1960, p. 434—465 ; idem, *Le climat des XIe et XVIe siècles : séries comparées*, ibidem, 20, 1965, p. 899—922 ; idem, *Histoire du climat depuis l'an mil*, Paris, 1967 (tradusă ulterior în limbile rusă şi engleză) ; idem, *Pour une histoire de l'anvironnement : la part du climat*, ,,A.E.S.C.", 25, 1970, p. 1459—1470 etc. Vezi la Lucian Boia, *op. cit.* p. 1122 şi alţi autori care l-au precedat pe Em. Le Roy Ladurie, printre ei Lucien Febvre şi Fernand Braudel, precum şi cei care l-au secondat : britanicul H. H. Lamb, germanul Hans von Rudolf etc. ; mai vezi Anne-Marie Piuz, *Climat, recoltes et des hommes à Genève, XVIe—XVIIIe siècles*, în ,,Annales", 29, 1974, nr. 3, p. 599—618. Revista ,,Annales", 25, 1977, nr. 2, grupează patru articole pe tema *Le climat dans l'histoire*, ce fac şi bilanţul cercetării de pînă atunci. Nu putem stărui aici asupra tuturor preocupărilor din acest domeniu, care în ultimul deceniu au proliferat ; cel de-al XVI-lea Congres mondial al istoricilor, desfăşurat în 1985 la Stuttgart, a subliniat importanţa temei incluzînd-o în programul dezbaterilor sale.

[5] S. Goldenberg, *Clima, climatologia şi istoria*, în ,,Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj, XVI, 1973, p. 431—444 ; idem, *Le climat et l'histoire. Contribution à une histoire du climat dans Les Pays Roumains aux XVIe — XVIIe s.*, în ,,Revue Roumaine d'Histoire", 1974, nr. 2.

[6] Vezi nota 1.

[7] Paul Cernovodeanu, *Environement and History*, în ,,Nouvelles études d'histoire", VI/1, Bucureşti, 1980, p. 306—307.

[8] Paul Cernovodeanu şi Paul Binder, *Répères à une histoire de la climatologie roumaine*, în ,,Revue Roumaine d'Histoire", 1980, nr. 2—3, p. 267—276.

[9] Semnificativ este şi faptul că Tudor Vladimirescu înscrie în ,,cererile norodului românesc", la pct. 5, abolirea vămilor interne. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 273.

www.dacoromanica.ro

[10] O culegere incompletă a informaţiilor excerptate din cronici, referitoare la variaţiile climei, publică N. Topor, în *Ani ploioşi şi secetoşi în R.P.R.*, Bucureşti, 1964. Unele însemnări de pe carte veche au fost culese de I. Corfus, în *Însemnări de demult*, Edit. Junimea, 1975.

[11] Primele observaţii meteorologice înregistrate în serie continuă dar de scurtă durată sînt cele făcute de Gh. Asachi pentru Iaşi, în anii 1829 şi 1830, publicate în „Albina Românească". Ele priveau temperatura la ora prînzului (luată la „caldomesor") şi aspectul cerului. Altă serie de date meteorologice se păstrează tot pentru Iaşi, din anii 1839 şi 1840, publicate de N. Şuţu în *Notiţe statistice asupra Moldovei*, şi se referă la temperatura aerului, presiunea atmosferică, direcţia vîntului şi nebulozitatea cerului. Un istoric al preocupărilor din domeniul meteorologiei, vezi la Şt. C. Hepites, organizatorul şi primul director al Institutului meteorologic din România înfiinţat în iulie 1884, *Istoricul studiilor meteorologice în România*, 1886, p. 72.

[12] Aşteptăm ca cercetările ulterioare, în deosebi cele de arhivă, să scoată multe alte date noi ori completări la informaţiile înscrise în acest material.

[13] Istoricii francezi au utilizat copioasele informaţii de arhivă, datînd încă din secolul al XVI-lea, privind data culesului viilor care era stabilită prin decizie oficială. A. Angot, *Étude sur les vendanges en France*, în „Annales du Bureau central météorologique en France", Paris, 1883. Cf. S. Goldenberg, *l.c.* şi Lucian Boia, *l.c.*

[14] Lucian Boia, *l.c.*, p. 1124—1127.

[15] *Hurmuzaki*, IX, doc. DCCLI, p. 620—645.

[16] I. S. Raicevich, *Osservationi storiche, naturali e politiche intorna la Valachia e Moldavia*, Neapole, 1788, p. 41. P. S. Aurelian pune la îndoială informaţia lui Raicevich că ar fi îngheţat apa în fîntîni, remarcînd că în ianuarie 1880, deşi gerul a fost cu 3—4 grade mai aspru decît cel menţionat de acesta, nu a îngheţat apa fîntînilor. *Schiţe asupra stării economice a Românici în sec. al XVIII-lea*, în „An. Ac. Rom.", S. II, t, III, Secţia III, 1882, p. 105. Trebuie ţinut seama probabil de imprecizia instrumentelor de măsurat ale vremii.

[17] Friedrich Wilhelm von Baur, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt şi Leipzig, 1778, p. 5.

[18] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, 1859, vol. III, p. 129.

[19] *Ibidem*, vol. II, p. 214.

[20] P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei de dr. Constantin Caracaş (1800—1828)*, Bucureşti, 1937, p. 22—25.

[21] N. Şuţu, *op. cit.*

[22] În paginile acestei reviste se publică doar un rezumat al unei lucrări mai ample aflată în manuscris.

CLIMAT, AGRICULTURE ET SOCIÉTÉ EN VALACHIE ET EN MOLDAVIE SOUS LES PHANARIOTES

Résumé

S'inscrivant dans une relativement nouvelle direction de recherches, l'auteur établit, s'appuyant sur les informations de l'époque (compulsées dans les chroniques, les vieux livres annotés, les actes de chancellerie, les relations des voyageurs étrangers, les rapports consulaires etc.) une chronologie de l'événementiel météorologique et met en évidence son influence sur l'agriculture. En même temps, on poursuit l'impact de cette résultante sur les sociétés valaque et moldave au cours du soi-disant „siècle phanariote" (1711—1821).

Les catastrophes naturelles ont des conséquences néfastes sur la société de ce siècle, dans les conditions où l'économie roumaine était grevée de toute une série de servitudes imposées par l'Empire ottoman suzerain (livraisons de produits, de main d'oeuvre, de moyens de transport etc.), économie sévèrement affectée en même temps par les six guerres russo-austro-turques qui eurent lieu pour une large part sur le territoire de deux pays. Les épidemies de peste, les épizooties, les inva-

www.dacoromanica.ro

sions de sauterelles, de même que d'autres vicissitudes naturelles ou historiques ont amplifié les conséquences des événements climatiques.

L'auteur constate que, sur les 116 années examinées, au cours de 50 au moins les récoltes ont été déficitaires et le cheptel considérablement réduit ; au cours de 23 ans la production agricole a été abondante ; quant au reste de 34 années, on suppose, puisque les renseignements manquent, que la production ait été médiocre.

À partir de ce répertoire de données concrètes, le chercheur peut déceler des explications objectives concernant les problèmes de l'histoire économique, sociale, politique et des mentalités collectives soumis à l'investigation scientifique ; de même, il peut faire de nombreuses connexions.

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EVOLUȚIEI PRINCIPALELOR UNELTE AGRICOLE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN EPOCA MARILOR MIGRAȚII (SECOLELE IV—XI E.N.)

ȘTEFAN OLTEANU

Istoriografia noastră materialist-dialectică a reliefat în suficientă măsură rolul important al uneltelor de producție în general, în cadrul forțelor productive, în dezvoltarea societății în decursul orînduirilor care s-au succedat pe teritoriul patriei noastre, inclusiv în cadrul celei feudale, în măsura în care izvoarele arheologice și literare l-au evidențiat.

În studiul de față vom încerca să prezentăm evoluția unora dintre uneltele agricole de cea mai mare însemnătate pentru cunoașterea principalelor îndeletniciri din sfera agrară, într-o perioadă istorică a cărei importanță deosebită pentru trecutul poporului nostru nu mai este nevoie a fi subliniată : cea a etnogenezei românești. Ne vom referi în mod special la evoluția în cursul perioadei menționate, cea a mileniului I e.n., a celor mai importante piese din alcătuirea plugului, a brăzdarului de fier, precum și la alte cîteva unelte agricole al căror rol pentru efectuarea lucrărilor agrare de bază, precum pregătirea terenului agricol în vederea semănatului și recoltatului cerealelor este hotărîtor pentru obținerea unor recolte corespunzătoare asigurării hranei locuitorilor și furajelor necesare întreținerii animalelor în timpul stabulației. Cunoașterea tipului de brăzdar de plug, de pildă, folosit în cursul perioadei menționate, a caracteristicilor sale tehnico-economice, a evoluției acestuia pe parcursul mileniului I e.n., a structurărilor tehnice intervenite, poate duce la identificarea tipului de plug folosit (triunghiular sau patrulater), într-o anumită epocă istorică, de către comunitățile agrare.

Nu se poate spune că preocupări pentru cercetarea acestor unelte au lipsit în istoriografia noastră mai veche ; dar acestea erau cu totul generale și bazate, în cea mai mare parte, aproape în exclusivitate, pe materialul etnografic [1]. Aceasta datorită faptului că arheologia evului mediu, ca ramură specială a arheologiei generale, nu luase încă ființă. Odată cu constituirea acestei noi discipline, cu trei decenii în urmă, s-au creat reale posibilități de cercetare și în această privință. Acumularea unui bogat fond documentar de vestigii rezultate din sutele de așezări investigate arheologic a condus la unele încercări de clasificare în ceea ce privește evoluția în decursul secolelor marilor migrații a unora dintre cele mai importante unelte agricole.

Sînt de amintit, în această privință, cîteva lucrări în care s-a urmărit, în primul rînd, inventarierea acestor piese descoperite în cursul investigațiilor arheologice pe întreg teritoriul țării, datarea lor cronologică

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 273—288, 1989

www.dacoromanica.ro

în cursul mileniului I e.n., precum şi încadrarea lor tipologică în tipuri şi variante ale acestora, în funcţie de particularităţile lor tehnice [2]. S-a încercat, totodată, să se surprindă şi momentul istoric în care s-au petrecut unele modificări în realizarea acestor unelte, în vederea obţinerii unei producţii cerealiere sporite, cum ar fi, de pildă, receptarea unor tipuri de brăzdare de plug din fier superioare sub raportul calităţilor tehnico-economice, cu o productivitate mai mare, sau adoptarea brăzdarului asimetric, specific plugului propriu-zis, prototip al plugului modern [3].

Se poate spune că, sub acest raport, s-au obţinut unele rezultate preţioase care au şi intrat în circuitul ştiinţific de specialitate, constituindu-se în importante valori ştiinţifice şi culturale ale istoriografiei noastre actuale, în ceea ce priveşte evoluţia celor mai însemnate îndeletniciri agrare din trecutul poporului nostru în epoca etnogenezei sale, în măsură să dea consistenţă statorniciei şi continuităţii sale istorice.

Acest pas important al cercetării noastre istoriografice din ultimele trei decenii a rămas însă în sfera limitată a tehnicilor de producţie, fără a se încerca şi unele aprecieri de structură social-agrară a comunităţilor noastre rurale din perioada menţionată, în baza unor observaţii de detaliu şi fineţe făcute în teren. Totodată, lipsa unei informaţii, mai bogate şi mai complete referitoare la aceleaşi probleme pentru teritoriile învecinate spaţiului românesc, n-a permis comparaţii pertinente pentru încadrarea fenomenului agrar românesc în contextul celui din Europa central-răsăriteană şi de sud-est.

Pe de altă parte, din aceeaşi lipsă a informaţiei istorico-arheologică, corelarea dintre evoluţia acestor unelte agricole şi alţi factori, precum cel demografic, cel geografic sau practicile meşteşugăreşti în cadrul economiei de transformare ca, de pildă, valorificarea metalului de bază (a fierului) necesar elaborării uneltelor agricole, n-a putut fi realizată, pentru a se evidenţia dinamica procesului de directă proporţionalitate dintre aceste categorii social-economice în cursul perioadei etnogenezei româneşti, pentru a se vedea în ce măsură creşterea populaţiei într-o anumită epocă istorică acţionează asupra intensificării producţiei cerealiere, a perfecţionării uneltelor agrare, în ce măsură această dinamică demografică şi agrară influenţează asupra valorificării metalului de bază, a fierului, atît de necesar realizării acestor piese [4].

Trăind într-un context etnic variat, populaţia autohtonă de pe teritoriul României în mileniul I a venit în contact în diferite feluri cu populaţiile vecine, manifestîndu-se în acest mod unele influenţe reciproce şi în domeniul uneltelor agrare, receptînd anumite tipuri tehnologice cu randament economic sporit. Această influenţă s-a resimţit cu atît mai mult cu cît ţara noastră se află situată într-o zonă de interferenţă a ariilor de civilizaţie sud-mediteraneană şi central-europeană [5].

Se cuvine să remarcăm, în acest context, influenţa mediteraneană care a cuprins un enorm spaţiu geografic, din sudul Franţei şi Spaniei pînă în Asia Mică, în aşa-zisul „spaţiu circummediteranean", zonă în care se include şi teritoriul ţării noastre ca unul dintre cele mai nordice puncte ale acesteia.

www.dacoromanica.ro

★

Precum se știe, descoperirea fierului, moment „revoluționar" în istorie, a antrenat consecințe dintre cele mai importante în domeniul evoluției uneltelor de producție, inclusiv asupra celor agricole. Din acest moment începe înlocuirea vechiului „brăzdar" al plugului primitiv, realizat din corn de cerb, cu brăzdarul din fier. Întreaga epocă cunoscută sub numele de La Tène este dominată, sub acest aspect, de înlocuirea treptată a cornului de cerb cu brăzdarul de fier. Caracteristica esențială a acestui brăzdar o constituie forma lui asemănătoare unei linguri de fier, de unde și denumirea de tip lingură, utilizat în toată zona mediteraneană și în partea centrală și nord-estică a Europei [6]. Sub aspect tipologic, există unele mici diferențieri în realizarea acestui brăzdar, care însă nu modifică aspectul general al tipului lingură. Brăzdarul de acest gen, utilizează o mare cantitate de metal, el fiind atașat părții lemnoase a plugului (talpa plugului), avînd poziția oblică de care se fixează cu brățară metalică. Acționînd în poziție oblică, acest tip de brăzdar scormonește doar pămîntul, gen rariță, fără a avea posibilitatea întoarcerii brazdei de pămînt supusă acțiunii lui. De aici randamentul economic scăzut al acestui tip de brăzdar, în comparație cu tipul de brăzdar adoptat în epoca ulterioară, despre care va fi vorba mai jos.

S-a vorbit și se vorbește încă stăruitor de tipul de brăzdar purtînd denumirea de „dacic". Este vorba de o variantă a acestui tip de brăzdar de fier în genul lingurei avînd partea lucrătoare mai lată, care a fost socotită ca emanație a dacilor. Acest tip de brăzdar cu varianta „dacică" se întîlnește pe toată suprafața vechii Dacii, fiind singurul tip de brăzdar de plug utilizat pînă la cucerirea romană a Daciei [7].

Statistica întocmită pe baza cercetărilor de pînă acum arată un număr de 29 localități în care s-au descoperit, în cea mai mare parte din cercetări arheologice sistematice, brăzdare de plug de tip lingură, repartizîndu-se : 12 în Transilvania, 9 în Țara Românească și 8 în Moldova. De remarcat faptul că varianta „dacică" este prezentă în 26 localități, în timp ce varianta așa numită celtică numai în 3 localități situate astfel : una la sud de Carpați la Tinosu, jud. Prahova și două la est de Carpați la Poiana-Tecuci și Măstăcani, jud. Neamț. Pornind de la această constatare se cuvine să subliniem concluzia impunerii brăzdarului dacic în Transilvania unde era centrul puterii politico-administrative al Daciei și unde, probabil, a fost creat acest tip.

Care este situația, din acest punct de vedere, după cucerirea romană ?

Evidența întocmită arată că în scurtă vreme, în cursul secolelor de administrație romană a Daciei cucerite și a influențelor exercitate de cultura și civilizația romană și asupra teritoriilor dacice sud și est carpatice rămase în afara frontierelor romane, populația Daciei receptează cu rapiditate un nou tip de brăzdar de plug, cel romanic, prevăzut cu manșon care se introducea în talpa de lemn a plugului. Acest tip de brăzdar era superior celui tip lingură prin caracteristicile sale tehnico-economice, anume : cantitatea de metal folosit la elaborarea lui era mai mică, iar posibilitatea introducerii lui în talpa de lemn a plugului îi permitea să acționeze în poziție orizontală, poziție care ușura considerabil pătrunderea mai adîncă în sol și tăierea brazdei, nu numai scormonirea ei. Prin aceste particularități, randamentul economic al acestui tip de

www.dacoromanica.ro

brăzdar era superior, fiind vorba acum de plugul propriu-zis de formă patrulateră, prevăzut cu grindei, corn şi talpă. În toată această perioadă de receptare a noului brăzdar, cea a secolelor II—IV, alături de noul brăzdar, continuă să fie folosit şi brăzdarul dacic, dar ponderea utilizării lui începe să scadă simţitor. Este posibil ca el să se mai fi folosit cu eficienţă, mai cu seamă în zonele solurilor tari, pietroase, soluri pentru lucratul cărora un asemenea brăzdar, acţionînd oblic, putea fi mai bine folosit [8]. În perioada următoare, a secolelor V—XI, pe teritoriul vechii Dacii se utilizează numai brăzdarul romanic [9], aşa cum vom vedea mai departe.

Evidenţa întocmită pe baza cercetărilor arheologice de pînă acum arată un număr de aproape 50 localităţii din Dacia secolelor II—IV în care s-au descoperit brăzdare de plug de tip romanic repartizate astfel: 33 pe teritoriul Transilvaniei, 10 pe teritoriul Munteniei şi 6 pe teritoriul Moldovei. Este evident faptul că acolo unde s-a exercitat din plin cultura şi civilizaţia romană, deci pe teritoriul Daciei romane (în Transilvania), numărul localităţilor este mult mai mare, după care urmează teritoriul de la sud de Carpaţi unde supravegherea romană se făcea destul de intens prin castrele şi villae-le romane existente şi prin intermediul cărora brăzdarul romanic a fost receptat cu destulă rapiditate. Pentru teritoriul de la est de Carpaţi unde influenţa civilizaţiei romane s-a exercitat cu oarecare întîrziere pe teritoriul dacilor liberi, brăzdarul roman cu manşon este evidenţiat doar în 6 localităţi şi semnificativ, acest proces s-a petrecut mai tîrziu abia prin secolele III—IV. În toată această perioadă a secolelor II—IV ambele tipuri de brăzdare sînt utilizate, în unele depozite, precum în cele de la Cicău, jud. Alba, Dedrad şi Cristeşti, jud. Mureş etc., ambele brăzdare coexistă. Totuşi se observă tendinţa eliminării vechiului tip de brăzdar şi impunerea celui romanic, fapt care se produce începînd din secolul al IV-lea. Ultimele prezenţe ale brăzdarului dacic datează din sec. IV, vreme după care utilizarea lui încetează definitiv [10].

Cercetarea situaţiei în această privinţă din ţările vecine ne sugerează unele consideraţii deosebit de interesante în legătură cu locul pe care-l ocupă structurările şi evoluţia tehnică a brăzdarului de plug din ţara noastră (vechea Dacie) în perioada anvisajată în contextul teritoriului european central-răsăritean şi de sud-est.

Aşa de pildă, pentru secolele I—IV, evidenţa evoluţiei brăzdarelor de plug din fier pe teritoriul Bulgariei arată următoarea situaţie: brăzdarul de plug de tip lingură s-a descoperit într-un număr de 32 localităţi (varianta celtică în 9 localităţi, varianta dacică în 23, în timp ce brăzdarul romanic apare doar într-o singură localitate) [11]. O situaţie asemănătoare se constată şi în ceea ce priveşte teritoriul de la est de Dacia [12]. Aici apariţia brăzdarului romanic se produce mai cu seamă începînd din sec. IV, în cadrul culturii Cerneahov, prin intermediul influenţei exercitate de posesiunile romane nord-pontice [13].

O situaţie deosebită se observă în teritoriul de la vest şi sud-vest de ţara noastră, anume în Pannonia şi pe teritoriul Iugoslaviei. Aici receptarea brăzdarului romanic şi renunţarea la cel tip lingură s-a făcut mai de timpuriu [14], astfel că începînd cu sec. I e.n. pe acest teritoriu înce-

www.dacoromanica.ro

tează definitiv utilizarea brăzdarului tip lingură, cel romanic cu manșon rămînînd singurul tip de brăzdar folosit în agricultură, el întîlnindu-se în 45 localități. Această stare de lucruri trebuie pusă în legătură cu intrarea mai devreme a acestui spațiu geografic în limitele stăpînirii romane [15].

Se poate deci conchide că pînă la cucerirea romană pe teritoriul Daciei s-a utilizat în exclusivitate tipul de brăzdar de plug din fier, sub denumirea de lingură, cu cele două variante ale sale : cea celtică cu partea lucrativă redusă, și cea dacică cu partea lucrativă mai dezvoltată, această variantă predominînd. Cît privește comparația cu situația din teritoriile vecine, la sud de Dunăre, pe teritoriul Bulgariei și la est de Dacia, situația este asemănătoare, ambele variante fiind utilizate, aproximativ, în mod egal (cantitativ).

Începînd din secolul I e.n. pe teritoriul Pannoniei și al Iugoslaviei se întîlnește numai tipul de brăzdar roman în exclusivitate, receptat din lumea romanică ca urmare a intrării mai timpurii a acestor spații geografice în cadrul frontierelor romane.

Odată cu cucerirea romană a Daciei, se produc unele structurări în privința tipului de brăzdar folosit, în sensul că lumea geto-dacă și daco-romană receptează noul tip de brăzdar din fier, folosindu-l, alături de cel dacic, dar cu tendința sensibilă de înlocuire a acestuia din urmă.

Receptarea noului tip de brăzdar din fier s-a produs din direcția sud-vest spre nord-est, astfel încît, așa cum era și firesc, primele receptări și cele mai numeroase au avut loc pe teritoriul Daciei romane (în Transilvania), apoi pe teritoriul Munteniei aflată sub imediata supraveghere a administrației și armatei romane. Populația din teritoriul dacilor liberi din spațiul est-carpatic receptează ceva mai tîrziu noul tip de brăzdar, anume în secolele III—IV, ca urmare a pătrunderii mai lente în acest spațiu geografic din afara frontierelor Imperiului, a civilizației și culturii romane. Această „temporizare" în receptarea noului tip de brăzdar se constată mai ales în ce privește spațiul geografic de la răsărit de Dacia, unde noul tip se utilizează de către comunitățile umane din cadrul culturii Cerneahov, începînd din sec. IV, receptare produsă prin intermediul posesiunilor romane din nordul Mării Negre.

Caracteristicile tehnicii-economice superioare ale brăzdarului romanic, comparativ cu cele ale tipului vechi, au condus la impunerea deplină a noului tip și la abandonarea definitivă de folosire a celui vechi și pe teritoriul Daciei, începînd din secolul al IV-lea e.n. ; în timp ce pe teritoriul Bulgariei continuă să se utilizeze ambele tipuri, cel vechi menținîndu-și preponderența și după secolul al IV-lea pînă în secolul VII—VIII cînd vechiul tip de brăzdar este abandonat și aici.

Așadar, după secolul al IV-lea e.n., pe teritoriul României se folosește ca piesă principală a plugului numai brăzdarul de tip romanic, în cadrul căruia se întîlnesc mai multe variante din punctul de vedere al elaborării părții lucrătoare, variante care definesc tipul romanic.

Receptarea brăzdarului de tip romanic în mediul dacic și daco-roman și adoptarea apoi integrală a acestuia după secolul al IV-lea e.n. se explică prin calitățile funcționale ale acestui tip și, deci, prin randamentul economic superior vis à-vis de cel tradițional. Acestea au fost rațiunile pentru care în „confruntarea" tehnico-economică dintre cele două tipuri de brăzdare de plug simetrice pe parcursul secolelor II—IV

www.dacoromanica.ro

e.n., societatea l-a preferat pe cel ce răspundea mai bine nevoilor acesteia de sporire a producţiei agrare. Este vorba de un proces de asimilare tehnologică petrecut în cadrul societăţii daco-romane, a unor elemente ale civilizaţiei romane, proces desfăşurat paralel şi în cadrul celui de contopire a celor două elemente : cel dac şi cel roman. Situaţia aceasta s-a menţinut şi în timpul impactului migratorilor, fiind folosit în exclusivitate plugul cu brăzdar simetric de tip roman, aşa cum o dovedesc numeroasele descoperiri de asemenea piese pe teritoriul carpato-danubiano-pontic [16], demonstrînd astfel că societatea de pe teritoriul Daciei şi-a conservat, în bună măsură, elementele de civilizaţie agrară create în timpul convieţuirii daco-romane, fapt care i-a asigurat dezvoltarea ulterioară.

O caracteristică a descoperirilor de asemenea unelte pe teritoriul ţării noastre începînd de la finele secolului VIII o constituie prezenţa unor mari şi numeroase depozite de asemenea brăzdare de plug, unele dintre ele totalizînd zeci de kg. Aceasta spre deosebire de perioada anterioară unde descoperirile sînt mai cu seamă individualizate, cîte unul sau două brăzdare de plug.

Sînt de amintit în această privinţă marile depozite de unelte agricole printre care şi brăzdare de plug din fier de tip romanic din secolele VIII—XI descoperite într-o serie de localităţi, precum la Bîlogu, jud. Argeş, la Radovanu, jud. Călăraşi, la Curcani, jud. Giurgiu, la Dragosloveni, Cîmpineanca şi Budeşti, jud. Vrancea, la Grumezoaia, jud. Vaslui, la Oniceni, jud. Neamţ etc [17].

Prezenţa lor a fost pusă, pe bună dreptate, în legătură cu transformările economice şi sociale care au avut loc în perioada secolelor VIII—XI pe întreg spaţiul european, inclusiv în cel nord dunărean [18], dintre care se detaşează sporul demografic sensibil, evidenţiat în această vreme[19].

Acest spor demografic constatat în perioada secolelor VIII—XI, a condus la necesitatea asigurării populaţiei în continuă creştere cu produse agricole suficiente, prin sporirea produselor agricole, atît prin extinderea suprafeţei arabile, cît şi prin utilizarea unor noi soluţii tehnice în creşterea randamentului economic al principalelor unelte agrare.

Această sarcină se pusese deja pe plan european, încercîndu-se a fi soluţionată prin crearea unui nou tip de brăzdar : cel asimetric [20], adică lucrător numai pe o latură, acţionînd prin răsturnarea brazdei, ceea ce cu brăzdarul simetric nu se putea realiza. Răsturnarea brazdei are consecinţe importante în creşterea producţiei cerealiere, deoarece prin această răsturnare, plantele de la suprafaţă, se acoperă cu pămînt, grăbind astfel procesul de descompunere, de eliberare a substanţelor nutritive din plante, care sînt redate solului, servind, astfel, noilor culturi.

Pe plan european primele începuturi îndepărtate de realizare a unor brăzdare cu tendinţe de asimetrie apar în primele secole ale e.n. (în Anglia în secolele II—IV; în R.S.F. Iugoslavia în secolul III). Ele apar în special în zona nordică cu sol umed şi dur. În Imperiul roman ele apar în provinciile europene de nord [21]. Din secolele IV—V încep să apară asemenea brăzdare şi mai la nord (în Germania şi Polonia) [22]. În secolele următoare sînt atestate şi în alte părţi europene (Bulgaria, Austria, Cehoslovacia, Rusia [23]). Trebuie subliniat, însă, faptul că asupra caracterului tehnologic al acestor brăzdare există încă discuţii contradictorii,

www.dacoromanica.ro

și că despre un veritabil brăzdar asimetric se poate vorbi pe deplin, în special din ultima parte a mileniului I, mai cu seamă după secolele VII—VIII [24].

Pe teritoriul României, prezența brăzdarelor asimetrice certe se înscrie în limita secolelor VIII—XI, prin exemplarele din depozitele de la Dragosloveni (jud. Vrancea), Dealul Morii (jud. Neamț), Mănăstirea pe Lișcov (jud. Vaslui). Există unele exemplare ca cele de la Buțuluc, Tei, Băiceni datînd din secolele anterioare a căror simetrie, nefiind perfectă, a condus la unele interpretări în favoarea existenței tipului asimetric; ele sînt, însă, neconcludente, ușoara asimetrie a laturilor putînd proveni dintr-o uzură mai accentuată a acestora. Dar chiar dacă admitem o atare situație nu poate fi vorba decît de foarte timide și îndepărtate începuturi ale unui fenomen care va începe să se afirme cu consecințe economice evidente, în perioada secolelor VIII—XI [25].

Prezența brăzdarului asimetric prilejuiește afirmarea unor ipoteze în legătură cu tipul de plug utilizat. Majoritatea cercetătorilor români sau străini admit următoarea evoluție a plugului: *aratru* (plug primitiv triunghiular sau patrulater ca formă, cu plaz sau fără plaz) utilizînd brăzdar simetric (dacic sau roman) și cuțite de plug în unele cazuri; *plugul* propriu-zis, avînd ca particularități fundamentale brăzdarul asimetric cu cuțit și cormană și în general, cu rotile (avantren) [26]. Evident că această schemă rămîne, totuși, didactică, procesul evolutiv fiind, în realitate, deosebit de complex, în sensul coexistenței unor elemente ale plugului primitiv (aratru), cu cele ale plugului propriu-zis. Au existat zone geografice în care, datorită condițiilor pedo-climatice, s-a menținut aratrul o îndelungată vreme. În acest context trebuie să admitem, de asemenea, existența unei epoci de tranziție tehnică de la aratru la plug care ar corespunde pe plan european cu perioada secolelor III—VIII/XI. Cum arăta acest tip de plug, este greu de precizat. Există, însă, unele elemente precum brăzdarul asimetric, fapt care presupune atașarea cormanei pentru răsturnarea brazdei. Întrucît unele brăzdare prezintă uzuri mai pronunțate pe latura dreaptă, altele pe stînga, s-a presupus existența unei cormane mobile, schimbătoare, care putea fi atașată pe ambele laturi ale brăzdarului în funcție de sistemul de arătură practicat. Astfel s-a admis existența plugului cu cormană schimbătoare caracteristic perioadei de tranziție de la aratru la plugul propriu-zis prin excelență asimetric [27]. În lumina acestor precizări și în funcție de prezența brăzdarelor asimetrice mai sus analizate se poate afirma că tipul de plug folosit în perioada secolelor VIII—XI pe teritoriul României, alături de celelalte tipuri tradiționale, este cel propriu-zis, astfel că putem considera această perioadă o etapă deosebit de importantă în evoluția tehnică a plugului către forma lui superioară.

O interesantă evoluție și structurare în decursul secolelor I—XI e.n. pe teritoriul României prezintă și o altă piesă importantă din componența plugului. Este vorba de cuțitul de plug din fier atașat brăzdarului prin prinderea lui de grindei, în așa fel încît să poată acționa imediat în fața brăzdarului pentru a-i ușura acestuia pătrunderea brazdei, dislocînd pămîntul înțelenit sau înierbit. Această piesă și-a făcut apariția în ultimile secole ale mileniului I î.e.n., însoțind, de regulă, brăzdarele. În decursul mileniului I e.n. cuțitul de plug a suferit unele transformări, în funcție de evoluția brăzdarului și de acțiunea, mai mult sau mai puțin

www.dacoromanica.ro

intensă, de defrișare, desțelenire a unor terenuri în vederea intrării lor în circuitul agricol.

Potrivit cercetărilor de pînă în prezent, în spațiul Europei central-răsăritene și de sud-est se disting două tipuri de cuțite de plug, fiecare cu cîte două variante. În ordinea vechimii lor, ele sînt : mai întîi tipul de cuțit *drept* realizat dintr-o bară de fier dreaptă, care la capătul inferior a fost lățit și ascuțit pe o parte (pe cea lățită), vîrful acestuia fiind ascuțit. Acest tip prezintă două variante în funcție de dimensiunile părții lățite. Așa de pildă, la prima variantă, partea lucrătoare propriu-zisă este puțin lățită, aceasta acționînd mai mult ca un scormonitor. A doua variantă a aceluiași tip are partea lucrătoare mult mai pronunțată, ascuțită mai bine, încît are rol de tăiere propriu-zisă a brazdei.

Cel de al doilea tip prezintă o formă *curbată*, partea lucrătoare (lățită) aflîndu-se în curbura cuțitului. Ca și primul tip, prezintă și el două variante : varianta primă are o curbură mai puțin accentuată, iar partea lucrătoare (lățită) este asemănătoare cu cea de la tipul prim. Varianta a doua are o curbură mai pronunțată, partea lucrătoare fiind foarte dezvoltată, mai cu seamă spre partea inferioară care este mai ascuțită și mai prelungă.

În ceea ce privește evoluția acestor cuțite de plug în spațiul geografic indicat mai sus, ea se înscrie în următoarele coordonate.

Potrivit evidenței întocmite pe materialele aflate în etapa actuală în circuitul științific de specialitate, în secolele I—IV e.n. au fost folosite pe teritoriile Europei central-răsăritene și de sud-est, inclusiv pe teritoriul vechii Dacii, următoarele tipuri și variante de cuțite de plug : tipul I cu cele două variante și tipul II cu ambele variante, dar într-o răspîndire teritorială inegală.

Cel mai răspîndit cuțit de plug în secolele I—IV e.n. pe teritoriul Europei central-răsăritene și de sud-est este primul tip, anume varianta a doua. El este evidențiat pînă în prezent în 19 localități pe teritoriul de la sud-vest de țara noastră (în Pannonia și pe teritoriul Iugoslaviei) ; lipsește la sudul Dunării. În ceea ce privește spațiul carpato-danubiano-pontic, el se întîlnește în două localități : Tîrgu Mureș și Cluj [28]. Cel de al doilea tip de cuțit de plug (a doua variantă) se întîlnește și el, dar cu o răspîndire mai mică : 7 localități la vest de țara noastră și în două localități pe teritoriul României (Dedrad și Mărculeni, jud. Mureș [29]). Lipsește total la sudul Dunării [30]. Prima variantă a acestui tip se întîlnește doar într-o singură localitate (pe teritoriul Ungariei) în tot spațiul central-european și de sud-est, el fiind mai numeros în perioada următoare.

Evidența întocmită mai arată un lucru deosebit de important pentru teritoriul României. Anume că în secolele I—IV e.n. spațiul carpato-danubiano-pontic este dominat de prima variantă a primului tip de cuțit de plug : cel de formă dreaptă cu partea lucrătoare puțin pronunțată. Interesant de remarcat este faptul că această variantă se întîlnește numai pe teritoriul vechii Dacii, în 6 localități : Piatra Craivii, Grădiștea Muncelului, Bicfalău, jud. Covasna, Văleni, jud. Neamț, Poiana Tecuci și Cetățenii din Vale, jud. Dîmbovița [31]. Deci trei localități pe teritoriul Transilvaniei, una la est de Carpați și două la sud pe teritoriul Munteniei. De remarcat faptul că în 5 dintre aceste localități,

www.dacoromanica.ro

acest tip de cuțit de plug apare asociat cu brăzdarul de tip dacic (Piatra Craivii, Grădiștea Muncelului, Bicfalău, Poiana Tecuci și Văleni). Prezența acestui cuțit de plug numai pe teritoriul vechii Dacii și asocierea lui cu brăzdarul dacic arată, pînă la viitoare cercetări, o specificitate anume ce ne dă dreptul să putem vorbi, nu numai de brăzdarul dacic, ci și de cuțitul de plug specific, poate și în acest caz, creație a strămoșilor noștri. Interesantă din acest punct de vedere, ca o confirmare a asocierii celor două piese componente ale plugului geto-dac și daco-roman din secolele I—IV e.n., alcătuind o unitate sub aspectul elaborării lor, este faptul că ambele piese apar odată și dispar împreună, începînd din secolele IV—V e.n. ele nemaiîntîlnindu-se în cercetările efectuate pînă în prezent. Sînt înlocuite, cum vom vedea mai departe, de piese superior elaborate sub aspectul randamentului lor economic.

În perioada următoare, cea a secolelor V—VII e.n., se constată și în folosirea cuțitului de plug unele structurări și selectări tehnice. Așa, de pildă, dispare dintr-o dată cuțitul de plug „dacic", el fiind înlocuit de varianta primă a celui de al doilea tip (curbat), întîlnit în trei localități: Ipotești, jud. Olt, Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj și Obreja, jud. Alba [32]. Este tipul care se va întîlni de aici înainte nu numai pe teritoriul țării noastre, ci și în alte spații ale Europei central-răsăritene și de sud-est (4 localități la vest de țara noastră, de exemplu [33]), impunîndu-se cu autoritate în perioada următoare. Varianta a doua a acestui tip (curbat) dispare pretutindeni din folosirea la plug. La sudul Dunării începe să se utilizeze în această vreme a doua variantă a primului tip de cuțit de plug, întîlnindu-se în 10 localități [34]. Sintetizînd deci, avem de-a face în secolele V—VII cu folosirea în Europa central-răsăriteană și de sud-est a variantei a doua a primului tip și cu prima variantă a tipului doi; celelalte variante (prima de la primul tip și a doua de la al doilea tip) vor dispare complet din uz.

Pentru secolele VIII—XI e.n., se constată prezența în continuare numai a celor două variante amintite, cu mențiunea predominării deplin a tipului curbat (varianta primă), răspîndită astfel: în 14 localități la vestul țării noastre și în 10 localități la sudul Dunării. Pe teritoriul României el se întîlnește în 5 localități: Dăbîca, jud. Cluj, Dragosloveni, jud. Vrancea, Ploiești, jud. Prahova, Radovanu, jud. Călărași și Bîrlogu, jud. Argeș [35]. Este tipul de cuțit de plug asociat cu brăzdarul romanic cu manșon care se întîlnește în exclusivitate pe teritoriul Ungariei și al României. La sudul Dunării, el coexistă cu varianta a doua a primului tip de cuțit, prezent doar în două localități.

Ca și în cazul evoluției brăzdarului și în cea a cuțitului de plug se constată un fenomen de structurare și selectare tehnică a acestuia pe parcursul mileniului I e.n. pe întreg spațiul Europei central-răsăritene și de sud-est, inclusiv pe teritoriul României, în funcție de cerințele de sporire a producției agricole utilizîndu-se piese cu caracteristici tehnico-economice corespunzătoare unui randament economic superior. În acestă ordine de idei se înscrie, în ceea ce privește spațiul carpato-danubiano-pontic, renunțarea la utilizarea cuțitului de plug de tip „dacic", corespunzător brăzdarului dacic, începînd din secolele IV—V e.n. și folosirea unui tip de cuțit de plug superior ca particularități tehnico-economice, corespunzătoare brăzdarului de plug cu manșon de tip romanic. Aceste

www.dacoromanica.ro

structurări şi selectări au loc pe spaţii teritoriale mai largi; teritoriul de la sud de Dunăre reclamă o oarecare temporizare în aceste structurări şi în ceea ce priveşte evoluţia cuţitului de plug, asemănătoare celei a brăzdarului.

Cum s-a afirmat în mai multe rînduri în lucrarea de faţă, cercetările au evidenţiat o continuă preocupare a locuitorilor de pe teritoriul României din cursul perioadei menţionate, de găsire a unor noi soluţii tehnice în vederea sporirii producţiei cerealiere, odată cu creşterea sensibilă a populaţiei. Acest proces este oglindit şi de utilizarea unor noi unelte agricole care să permită uşurarea lucrărilor agricole. Aşa se constată, de pildă, în domeniul pregătirii terenului agricol cu ajutorul plugului, în vederea efectuării însămînţării cerealelor. Pentru a uşura acţiunea brăzdarului de plug, atunci cînd se acţionează cu acesta într-un teren înţelenit, proaspăt defrişat, deci un teren ce este redat circuitului agrar, pentru desfăşurarea şi curăţirea brăzdarului de rădăcinile şi ierburile întîlnite în brazdă şi din cuza cărora brazda nu se desprindea normal, s-a elaborat o nouă piesă, numită otic cu ajutorul căruia plugarul desfunda şi curăţa brăzdarul plugului, chiar în timpul efectuării arăturii. Este vorba de o piesă din fier de mărimi şi forme variabile, care prezenta la capătul inferior o lăţime şi ascuţire tip daltă; la capătul superior această piesă era prevăzută cu un lăcaş de înmănuşare realizat prin batere la cald, în care se introducea o coadă de lemn, lungă după preferinţe şi necesităţi.

Pentru lucrările de recoltare a culturilor cerealiere ajunse la maturitate se foloseau ca unelte principale secerile, coasele şi cosoarele din metal, fiecare dintre ele prezentînd, în evoluţia lor, diferite tipuri şi variante legate, atît de tehnica elaborării lor, cît şi de funcţionalitatea acestora. Dintre ele se detaşează simţitor, din punctul de vedere cantitativ, secerile al căror număr cunoscut pînă acum, este, de departe, mult mai mare decît al coaselor sau al cosoarelor. Judecînd prin această prismă, deşi aici s-ar putea invoca, poate, şi alţi factori, secera reprezenta unealta de recoltare a cerealelor cea mai răspîndită şi mai mult utilizată, comparativ cu celelalte unelte de recoltat (coasa, cosorul). Evul mediu dezvoltat, dealtfel, păstrează această proporţie, coasa începînd să predomine, sub raportul utilizării ei, în epocile mai noi [36]. O evidenţă a exemplarelor descoperite pînă în prezent pe teritoriul României, care nu poate fi, se înţelege, exhaustivă, arată un număr total de peste 70 localităţi în care s-au descoperit seceri de tipuri şi variante diferite, datînd din secolele I—XI e.n. Repartizate pe perioadele istorice identificate ca momente mai importante în evoluţia societăţii de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic în secolele menţionate, situaţia în această privinţă se prezintă astfel: 35 localităţi pentru secolele I—III e.n., 21 localităţi pentru secolele IV—VII şi 22 localităţi pentru secolul VIII—XI [37].

O problemă mai dificilă în privinţa acestor unelte o prezintă identificarea, în urma cercetărilor efectuate, a tipurilor tehnice ale acestor piese şi a variantelor lor în decursul vremurilor amintite. Cercetători mai vechi, pe de o parte, n-au prea ţinut seama de evoluţia tehnică a acestor unelte, considerînd-o lipsită de o anume semnificaţie istorică. Unele cercetări recente, pe de altă parte, încearcă să identifice multiple tipuri şi variante tehnice în evoluţia secerilor, de pildă, pe baza unor

www.dacoromanica.ro

aprecieri în ce privește forma și dimensiunile pieselor, care nu pot fi întotdeauna criterii obiective, dată fiind starea de conservare precară a pieselor descoperite. Examinarea atentă a exemplarelor de seceri scoase la iveală pînă în prezent, atît pe teritoriul României, cît și pe teritoriile de la vest și sud de țara noastră, ne conduce la identificarea, pe baza criteriilor de elaborare tehnică a acestora, a două tipuri esențiale, în funcție de realizarea mînerului secerii : tipul cu spin la mîner și cel cu tijă la mîner, ambele tipuri prezentînd unele variante (în funcție de deschiderea mai mare sau mai mică a părții lucrative sau de lățimea lamei) care, sub raport economic, nu pot constitui criterii obiective de clasificare și evoluție în timp. Din această cauză socotim că tipurile de seceri amintite prezintă, într-adevăr, o importanță demnă de remarcat în ceea ce privește evoluția utilizării lor în perioada menționată, în funcție de randamentul lor economic. Așa de pildă evidența folosirii lor, potrivit modului cum se reflectă în cercetările efectuate, arată următoarea situație, comparativ cu cea întîlnită în teritoriile învecinate.

Pentru secolele I—III e.n., tipul de seceră cu spin la mîner se întîlnește într-un număr de peste 50 exemplare, restul de circa 35 exemplare aparținînd tipului cu tijă la mîner. Ambele tipuri sînt prezente și în epocile anterioare [38]; dar cel mai frecvent tip este cel cu spin la mîner, această tradiție menținîndu-se și în secolele I—III pe teritoriul vechii Dacii. În teritoriile învecinate, situația apare diferită, în sensul că în secolele I—III, cel mai frecvent tip de seceră folosită este cel cu tijă la mîner. Astfel, acest tip apare în 7 localități la sud de Dunăre, în 10 localități pe teritoriul Iugoslaviei și în 13 localități pe teritoriul Ungariei [39], pe cînd tipul cu spin apare în 2 localități la sud de Dunăre, într-o localitate pe teritoriul Iugoslaviei și lipsește pe teritoriul Ungariei.

În perioada secolelor IV—VII e.n., din cele peste 30 exemplare de seceri descoperite, mai mult de jumătate aparțin tipului cu tije la mîner, ceea ce arată o mai mare pondere a folosirii acestui tip în lucrările de recoltare a cerealelor, spre deosebire de perioada anterioară cînd era folosit mai mult tipul de seceră cu spin. În teritoriile învecinate, continuă să predomine masiv, în unele teritorii în exclusivitate, utilizarea tipului cu tijă în timp ce tipul cu spin lipsește total, cu o singură excepție la sudul Dunării [40].

Pentru secolele VIII—XI, se impune aproape total tipul de seceră cu tijă la mîner. Din totalul de 31 exemplare descoperite, doar cîteva sînt de tipul cu spin, restul fiind de tipul cu tijă. La sudul Dunării se folosește în exclusivitate tipul cu tijă (în 30 localități), iar la vest și sud-vest de Dacia, tipul cu tijă se întîlnește, de asemenea, în exclusivitate, într-un număr de 64 localități [41].

Observațiile și constatările de mai sus prilejuiesc cîteva incheieri importante în legătură cu evoluția tipurilor tehnico-funcționale de seceri întîlnite pe teritoriul vechii Dacii în secolele I—XI e.n., vis-à-vis de situația din teritoriile învecinate.

În primul rînd se constată marea frecvență a tipului de seceră cu spin la mîner pe teritoriul Daciei în (epoca geto-dacă) tip care este și cel mai vechi (se întîlnește încă din epoca bronzului și apoi în La Tène, atît în mediul geto-dac cît și în cel celtic) [42]. Tipul de seceră cu tijă la mîner (cu variantele sale) se întîlnește foarte rar (dacă descoperirea

www.dacoromanica.ro

de la Arad a secerii cu tijă datînd din epoca geto dacă este reală, am avea dovada începutului utilizării acestui tip încă înainte de cucerirea romană) [43].

În primele două-trei secole ale e.n., pe teritoriul Daciei se menține preponderența tipului cu spin, însă prezența celui cu tijă la mîner cîștigă din ce în ce mai mult poziții funcționale importante; cît privește situația din acest punct de vedere în teritoriile învecinate, ea este diferită, în ensul impunerii totale a tipului cu tijă la vest (pe teritoriul Pannoniei) și aproape total la sud și la sud-vest de Dacia.

Începînd din secolul al IV-lea și pînă în secolul VII, raportul privind utilizarea celor două tipuri se schimbă, pe teritoriul Daciei predominînd și generalizîndu-se chiar, tipul cu tijă la mîner [44], în timp ce în teritoriile vecine acest tip se utilizează în exclusivitate la vest și sud-vest, iar la sud cu o singură excepție.

În perioada următoare, a secolelor VIII—XI, pe teritoriul vechii Dacii se utilizează aproape în exclusivitate tipul cu tijă; în teritoriile vecine (la sud și la vest) continuă folosirea în exclusivitate a acestui tip de seceră.

Ca și în cazul evoluției brăzdarelor și cuțitelor de plug, și aici avem de-a face cu un fenomen asemănător: receptarea de către geto-daci, din lumea romanică, se pare, a tipului de seceră cu tijă la mîner, coexistența lui cu cel cu spin în primele secole ale e.n. și apoi impunerea definitivă și totală în secolele următoare a tipului cu tijă, datorită calităților lui tehnico-funcționale superioare celor ale tipului tradițional.

NOTE

[1] Iată cîteva dintre studiile mai reprezentative: T. Pamfile, *Agricultura la români, studiu etnografic*, București, 1912; P. S. Aurelian, *Despre sistemele de agricultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891: R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității, în Problema continuității românilor în Dacia*, Sibiu, 1943; R. P. Radianu, *Din trecutul și prezentul agriculturii române*; Partea întîia-a: *Raporturile agriculturii cu societatea în diferitele ei faze de transformare*, București, 1906; Gh. Bungescu, *Evoluția plugului din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1934; P. Cancel, *Termenii slavi de plug în daco-română*, București, 1921; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, Cernăuți, 1929.

[2] Vasile Neamțu, *Contribuții la istoricul instrumentelor de arat ...*, în „Arheologia Moldovei", 1966; idem, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés en Moyen Age en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1967, 4; idem, *La technique de la production céréalière en Valachie et la Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în „Acta Mus. Nap.", II, 1965; V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în SCIV, 1950, 2; Georgeta Moraru, *Contribuții etnografice la arheologia plugului*, în „Revista de etnografie și folclor", 1967, 3; idem, *Puncte de vedere în cercetarea etnografică a inventarului agricol românesc*, în „Rev. de etnografie și folclor", 1968, 3; R. O. Maier, *Agricultura de munte*, în „Rev. de etnografie și folclor", 1967, 2.

[3] Vasile Neamțu, *La technique de la production céréalière...*; Corneliu Mărgărit-Tătulea, *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspîndirii brăzdarelor romane în Dacia (Depozitul de fiare de plug de la Ghidici—Dolj)*, în *Oltenia. Studii și comunicări*, Craiova, vol. III, 1982; etc. Dintre cercetările străine citățm lucrarea cea mai recentă a lui Joachim Henning, *Südosteurope Zwischen Antike und Mittelalter*, Berlin, 1987.

[4] Asupra acestor probleme vezi studiul nostru: *Agricultura pe teritoriul României în secolele IV—XI în lumina izvoarelor arheologice și istorice*, (în curs de editare).

www.dacoromanica.ro

[5] Georgeta Moraru-Popa, *Puncte de vedere...*, în *op. cit.*

[6] Cercetările etnografice contemporane au identificat prezența de brăzdare pe o vastă arie geografică ce se întindea din Spania, Franța, Elveția, Boemia, Ungaria, Bulgaria, Macedonia, pînă în India, Indonezia, Malaezia și Afganistan (Georgeta Moraru Popa, *op. cit.*, p. 219).

[7] Pînă de curînd se acre lita ideea că încă înainte de cucerirea Daciei de către romani, pe teritoriul Daciei ar fi fost recepționat un nou tip de brăzdar, cel romanic. Problema aceasta a fost însă clarificată recent, în sensul că s-a demonstrat cu lepline argumente, că pînă la cucerirea romană pe teritoriul Daciei nu era utilizat decît tipul de brazdar în formă de lingură cu varianta sa „dacică" (Corneliu Mărgărit-Tătulea, *op. cit.*, p. 50 și urm.).

[8] Columella socotea un asemenea plug propice pentru lucratul solurilor tari (Columella *De re rustica*, II, 2)

[9] În lucrarea cercetătorului german amintită mai sus se menționează existența unui exemplar de brăzdar dacic la Căianu Mic, jud. Bistrița-Năsăud pentru secolele VIII X; după cum s-a dovedit recent, datarea acestui brazdar este eronată.

[10] Vezi nota anterioară.

[11] Joachim Henning, *op. cit.*, p. 51 (harta).

[12] Dobjenok și colab., menționează existența brăzdarului lingură în secolele VIII—XII pe teritoriul Rusiei; B. A. Kolcin, *Drevneia Rusi. Gorod, zamok, selo*, Moscova, 1985, p. 234, pl. 82; p. 235, pl. 83; B. K. Mikeev, *Podonîe v Sostave Havarskove Koganata*, Harkov, 1985, p. 132.

[13] Corneliu Mărgărit-Tătulea, *op. cit.*, p. 45—50; J. Kudlacek, *Kultura pohrebnyk poli cerneachovske typuna Ukrajine a antska problematika*, în „Slovenska Archaeologia", V, 2, 1957, p. 362, fig. 4; I. Ioniță, în „Arheologia Moldovei", 1966, 4, p. 217—258.

[14] Pe plan european prezența brăzdarului romanic este semnalată în toată lumea romană, precum în Britania, Germania, Noricum, Pannonia, Moesia Inferior etc. în sec. I î.e.n. — sec. I.e.n. (W. H. Manning, *The plough in Roman Britain*, în „The Journal of Roman Studies", LIV, 1964; S. E. Rees, *Agricultura Implements in prehistoire and Roman Britain*, part. 1, B.A.R. Britisch, Series, 69 (1), 1979.

[15] Cît privește menținerea mai îndelungată în folosire a brăzdarului tip lingură (a celor două variante) pe teritoriul Bulgariei, ea ar putea fi pusă în legătură cu caracteristicile pedologice ale acestui teritoriu, fiind vorba de soluri tari, pe de o parte. Pe de altă parte, însă această explicație ar putea fi infirmată de receptarea rapidă în secolele următoare (sec. V—VII) a unui alt tip de brăzdar, neîntîlnit la nordul Dunării și în Pannonia, descoperit în 38 localități în asociere cu brăzdarul lingură în 5 localități; ca în perioada următoare, cea a secolelor VIII—X, să se impună definitiv tipul de brăzdar romanic (în circa 30 localități), cu excepția unei singure descoperiri a brăzdarului tip lingură.

[16] Vasile Neamțu, *La technique...*, p. 49 și urm.; Corneliu Mărgărit-Tătulea, *op. cit*; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983 (cap. corespunzător).

[17] I. Nania, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, com. Negrași (jud. Argeș)*, în „Studii și comunicări", II, Pitești, 1969; Maria Comșa, E. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu, jud. Ilfov*, în SCIV, 1969, 4; Maria Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni*, în SCIV, 1969, 3; Gh. Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, în „Memoria Antiquitatis", III, 1971; Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 109, 111; Maria Comșa, C. Deculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani (jud. Ilfov)*, în SCIV, 1972, 3; I. Mitrea, în „Studii și comunicări", Focșani, 1978, etc.

[18] Despre asemenea prefaceri vezi Șt. Olteanu, *Societatea...*, p. 58 și urm.

[19] *Ibidem*, p. 26 și urm. Analizele efectuate asupra marilor depozite mai sus amintite au dus la concluzia că asemenea depozite de unelte agricole aparțincau, nu unui singur individ, ci unei colectivități rurale, unui grup comunitar agrar. Raportat la structura socială a vremii aceste depozite aparțineau comunităților sătești devălmașe. Într-un asemenea tip de organizare socială a producției, alături de fenomenul de individualizare a unor unelte de producție, principalele unelte agricole și meșteșugărești etc. constituiau proprietatea colectivă a comunității și erau păstrate în încăperi sau construcții corespunzătoare.

[20] Brăzdarul asimetric este caracteristic plugului propriu-zis.

[21] M. Bcranóva, *Hromadny nalez orebniho naredize Smolnice a problematika oradla v Cechachi v dobe hradostni*, în „Památky archeologickem", LIX (1968), 2, p. 537—538; Șt. Olteanu, *Agricultura la est și sud de Carpați în sec. IX—XIV*, (I), în „Muzeul Național", 1, 1974, p. 49

www.dacoromanica.ro

[22] J. Welowiejski, *Recherches sur l'agriculture antique...*, în „Kw. Hist.Kult.Mat.", 1964 (Ergon IV), p. 648; „Kw.Hist.Kult.Mat.", 1955, 1, p. 153—165; Z. Podwinska, *Origines et propagation de la charrue sur le territoire polonais*, în „Kwartalnik-Ergon", VIII/2 (1961), p. 302 și urm.; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 67—69.

[23] J. Kudrnač, *Cîteva date noi despre agricultura la Slavi*, în „Arheologia Moldovei", I; H. Lowmianski, *Le problème du tournant dans la culture du sol chez les slaves à l'époque du haut Moyen Age*, în „Kw.Hist.Kul.Mat.", 1964, 3, supl., p. 499 și urm.

[24] Vezi această discuție la V. Neamțu, *op. cit.*, p. 67 și urm.

[25] H. Lowmianski, *op. cit.*, p. 499 și urm.

[26] V. Bentzien, *Haken und Pflug. Eing wolkskundliche Untersuchung zur Geschichte Elbe und Oder*, Berlin, 1970.

[27] Întreaga discuție și bibliografie la N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului...*, în *op. cit.*, p. 307—344; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 81 și urm.; N. Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura țărilor române*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Seria Historia, 1970, XV, 1; idem, *Despre apariția plugului în țările române*, în „Terra Nostra", vol. II (1971), p. 95—117.

[28] I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, în „Dacia", 14, 1970, p. 221.

[29] I. Glodariu, M. Cîmpeanu, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 22; I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, în *op. cit.*; I. Glodariu, A. Zrinyi, în „Terra nostra", 2, 1971, p. 78.

[30] Joachim Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*, Berlin, 1987, p. 51.

[31] I. Berciu, A. Popa, H. Daicoviciu, în „Celticum", 12, 1965, p. 140, 142; A. Popa în *Actes du VIIe Congrès international du sciences préhistoriques et protohistoriques*, Praga, 1970, p. 897; I. Glodariu, în „Act. Mus.Nap.", 4, 1967, p. 472; I. Berciu, Al. Popa, în SCIV, 14, 1963, 1, p. 151; I. H. Crișan, în „Studii și comunicări", 12, Arheologie-istorie, Sibiu, 1965, p. 213; I. H. Crișan, în SCIV, 11, 1960, 2, p. 295; H. Daicoviciu, în „Act. Mus. Nap.", 1 1964, p. 117; R. Vulpe, în „Dacia", 3—4, 1927—1932, p. 253; idem, în SCIV, 1, 1951, p. 177; I. H. Crișan, în SCIV, 11, 1960, 2, p. 296; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 176; C. Scorpan, în „Mem. Ant.", 4—5, 1972—1973, p. 118; I.H. Crișan, în SCIV, 11, 1960, 2, p. 292.

[32] Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 62, 74; D. Protase, în „Act.Mus.Nap.", 8, 1971, p. 144; J. Hampel, 1905 (III); A. Haberlandt, în J.Ö.A.I., 41, 1954, p. 102—103.

[33] Joachim Henning, *op. cit.*, p. 52.

[34] *Ibidem.*

[35] I. Nania, în „Studii și comunicări", 2, Pitești, 1969, p. 117; M. Comșa, Gh. Constantinescu, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 425; V. Canarache, în SCIV, 1, 1950, 2, p. 38; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 63, M. Comșa, Gh. Constantinescu, *op. cit.*, 1969, 4, p. 617, 621; Șt. Olteanu, în „Terra Nostra", 2, 1971, p. 34—25.

[36] Explicația acestei situații constă în caracterul funcțional al acestor piese. Secera poate fi utilizată pe suprafețe agricole mai mici cu un mai mare randament economic, pierderile de boabe în timpul recoltării fiind mult mai mici în comparație cu cele rezultate din recoltarea cu coase. Coasa, pe de altă parte, permite recoltarea mai rapidă a cerealelor și ea poate fi utilizată mai des în cazul suprafețelor arabile mai întinse. Neajunsul este, însă, pierderile mari de boabe de cereale în timpul recoltării.

[37] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1979, p. 45—46; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1964, p. 20; Dan Gh. Teodoru, Gh. Coman, Ruxandra Alaiba, *Săpăturile arheologice de la Drăgănești—Vaslui*, în Materiale și cercetări arheologice (în continuare Materiale); Oradea, 1979, p. 287; N. Ghidioșan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tășad, Comuna Drăgești (jud. Bihor)*, în Materiale, Oradea, 1979, p. 19; V. Ursache, *Săpăturile arheologice de la Văleni (jud. Neamț)*, în Materiale, IX, p. 268; Gh. Ștefan și colab., *Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967, p. 59—60; Gh. Bichir, Eugenia Popescu, *Săpăturile arheologice de la Mătăsaru, jud. Dîmbovița*, în Materiale, IX, p. 275; Gr. Florescu și colab., în Materiale, IV, p. 115; R. Vulpe, în Materiale, I, P. 305; I. Winkler, V. Vasiliev, L. Chițu, A. Borda, în „Sargeția", 5, 1968, p. 59; I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, în „Dacia", 14, 1970, p. 221; Vasile Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 60—61; V. Căpitanu, V. Ursache, în „Crisia", 2, 1972, p. 113; I. Winkler, M. Takacs, Gh. Păuiș, în „Apulum", 17, 1979, p. 129; I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, în „Dacia", 14, 1970, p. 221; L. Mărghitan, *Cercetări arheologice în vatra orașului Deva*, Deva, 1971, p. 24; I. Berciu, Al. Popa, în SCIV, 14, 1963, I, p. 151; H. Daicoviciu, în „Acta Mus. Napocensis", 1, 1964, p. 117; M. Moga, D. Benea, în „Studii și comunicări de etnografie și istorie", 2, 1977, p. 321; I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în „Celticum", 12, 1965, p.140—155; Joachim Henning, *op. cit.*; Gh. Popilian, M. Nica, *Săpăturile arheologice de la Locusteni „La Gropan"*, în Materiale, Brașov, 1983, p. 395 și urm.; Ligia Bârzu, *Continuitatea populației*

www.dacoromanica.ro

autohtone în Transilvania în secolele IV—V (cimitirul 1 de la Bratei), București, 1973, p. 35; Ghenuță Coman, *Statornicie și continuitate. Raportul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 372 și urm.; V. Palade, *Metalurgia bronzului și a fierului în așezarea Sîntana de Mureș de la Bîrlad—Valea Seacă*, în Hierasus, 1983, p. 131; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș—Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în „Arheologia Moldovei", IV, 1966, p. 200; SCIV, 1955, 3—4, 717; M. Marcu, *Unele date privind practicarea meșteșugurilor în așezările daco-romane din sud-estul Transilvaniei*, în SCIVA, 1980, 3, p. 365 și urm.; I. Mitrea, *Agricultura în Moldova în secolele IV—X*, comunicare la sesiunea științifică de la Arcuș—Sf. Gheorghe; Joachim Henning, *op. cit.*; Ruxandra Alaiba, *Așezarea din secolul IX e.n. de la Gara Banca, jud. Vaslui*. Comunicare la sesiunea de rapoarte arheologice, Timișoara, 1987; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 77; I. Erdelyi, în „Etnographia", 86, 1975, 1, p. 162; Gh. Ștefan și colab., *Dinogeția I*; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare II. Așezarea medievală* București, 1977, p. 33; Materiale, VIII, p. 726; Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov—Ploiești*, București, 1973, p. 44—45; S. Dumitrașcu, *Ceramica...*, în Biblioteca „Crișia", II, p. 68 și urm.; „Carpica", 1978, p. 225—226; V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române în epoca veche*, în SCIV, 1950, 2, p. 103—104; Gh. Coman, *Murgeni*, Vaslui, 1973; Oct. Toropu, *Romanitatea...*; Ruxandra Alaiba *op. cit.*; A. Kralovansky, în A magyar metzögazdasagi muzcum Közleményei, Budapesta, 1962, p. 119, 136, pl. III; I. Nania, în „Studii și comunicări", 2, Pitești, 1969, p. 117; G. Marinescu, A. Retegan, în SCIVA, 1979, 2, p. 253; M. Comșa, Gh. Constantinescu, în SCIV, 1969, 3, p. 425, 428; Șt. Olteanu, în „Terra nostra", 1971, p. 110; V. Neamțu, *op. cit.*; Joachim Henning, *op. cit.*

[38] Gheorghe Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 45—46; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 20; a se vedea și bibliografia corespunzătoare din studiile citate mai sus.

[39] Joachim, Henning, *op. cit.*

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem.*

[42] Gheorghe Bichir, *op. cit.*, p. 46.

[43] R. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968, p. 12, fig. 7.

[44] Vezi de pildă secera cu spin la mîner din depozitul de unelte de la Bratei (vezi aprecierea lui Gh. Bichir din lucrarea *Cultura Carpică*, p. 46, notă).

CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'ÉVOLUTION DES PRINCIPAUX OUTILS AGRICOLES SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE À L'ÉPOQUE DES GRANDES MIGRATIONS (IVe —XIe SIÈCLES)

Résumé

L'évidence des outils agricoles (socs, coutres, faucilles, faux etc.) découverts dans des dizaines de localités, examinées par les archéologues, situées sur l'entier territoire du pays et représentant des centaintes d'exemplaires qui remontent à l'époque des grandes migrations démontrent, d'une part, le fait que les communautés rurales autochtones avaient cultivé la terre au cours de l'entière période mentionnée.

D'autre part, l'analyse technico-stylistique de ces outils montre que, dès l'incorporation d'une partie importante du territoire dace à l'Empire romain après 105—106 n. ère, à côté des instruments agraires traditionnels qu'on employait encore (dont quelques-uns spécifiques à la civilisation agraire géto-dace, tels le soc „dacique"), on emprunte à

www.dacoromanica.ro

la civilisation romaine de nouveaux types d'outils agricoles à rendement économique supérieur par rapport aux éléments traditionnels. C'est le cas du soc et du coutre en fer du type romain, de la faucille dont le manche était pourvu d'une tige, empruntée au monde romain aussi, outils qui, après avoir été employés pour une période à côté des instruments traditionnels géto-daces, ont fini par s'imposer dans la société daco-romaine à partir des IVe – Ve siècles n. ère ; donc, on avait définitivement renoncé aux outils traditionnels. L'auteur demontre ainsi que l'assimilation de certains éléments de la civilisation agraire romaine après le IIe siècle par la population géto-dace s'intègre pleinement, sous l'aspect de la culture matérielle, au processus connu sous le nom de romanisation.

www.dacoromanica.ro

ȚĂRĂNIMEA. RELAȚIILE AGRARE ÎN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVII-LEA ÎN VIZIUNEA ACAD. D. PRODAN

La cunoscutele sale lucrări *Supplex Libellus valachorum* (ediție 1947, 1967 și 1984), *Răscoala lui Horea* (2 volume și două ediții 1979, 1984), *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* (3 volume, 1967—1968), David Prodan adaugă o altă amplă monografie: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea* (2 volume), apărută în Editura științifică și enciclopedică în 1986—1987.

Despre primul volum s-a mai scris în paginile „Revistei de istorie" (nr. 8/1987). În atenția noastră vor sta problemele lucrării în ansamblu, cu inevitabile referiri și la volumul I, deoarece materia ambelor volume formează de fapt un tot organic, îmbrățișează laturile, desigur distincte dar ale aceleiași realități, luminează raporturi economice, sociale și tehnico-productive având ca termen ordonator iobăgia.

Titlul cărții acoperă exact conținutul ei: este o carte despre iobăgie și despre lumea care se înalță în umbra acesteia în Transilvania. Dar a explora iobăgia în secolul al XVII-lea înseamnă a reda istoriei acestei vremi o dimensiune esențială, definitorie. Prin ea se încheagă chipul istoriei în epoca dată; ea ne permite s-o înțelegem în structura ei intimă, în manifestarea ei caracteristică, în determinările ei specifice. Ea reprezintă acea temelie din adînc pe care se înalță celelalte manifestări de viață a societății, întreaga desfășurare fenomenală a acesteia în plan intern și extern, în organizarea politică, administrativă și statală, în trăirile sale spirituale. Prin tematică, cercetarea lui D. Prodan se situează, deci, în inima unei realități, acoperă zona ei centrală, și, ca atare, întrunește priorități care sînt nu numai de ordin editorial, dar și științific, generînd pentru specialist, pentru profesorul de istorie nevoia lecturii, aș spune o nevoie devenită normă obligatorie a formării sale profesionale și a nivelului său cultural de specialitate.

Ca și în cazul altor lucrări ale sale, D. Prodan ține să-și avertizeze cititorii că *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea* nu are atributele unei lecturi ușoare, captivante. Materia însăși a temei și concepția care stă la baza cercetării crează unele aridități, o anumită monotonie a desfășurării materialului documentar, expus în serii uniforme repetative. Desigur, cercetarea academicianului Prodan este una de „neistovită adîncire documentară", de continuă preocupare pentru a capta un imens material informativ. Nu o face însă de dragul documentului în sine, ci pentru a construi din miile de piese documentare imaginea vie a unei realități, pentru a obține plenitudinea senzației de viață. Căci David Prodan este, credem, în prima linie a istoricilor noștri care tinde parcă să strămute viața trecută din urna istoriei în paginile lucrărilor sale.

A mai făcut-o, în felul său, și Nicolae Iorga. Numai că Iorga intervenea el însuși în crearea senzației de viață prin culoarea și relieful celor adăugate de el. Imaginea pe care Iorga o oferă este, de aceea, nu o dată una construită sau, de ce nu, și plăsmuită artistic, fără ca prin aceasta marele istoric să nu se sprijine, bineînțeles, pe foarte numeroase repere documentare și informații provenite din sursele vremii.

La David Prodan reconstrucția istorică înseamnă o strictă „supunere" la textul documentar; metoda lui e una analitică, sistematică, de maximă rigoare obiectivă față de ceea ce viața trecută oferă ca însăși prin vestigiile ei, prin datele ei documentare. Istoricul trebuie să fie cît mai fidel acestor date, nu în sensul doar de a respecta litera și spiritul lor (aceasta se presupune că o face orice istoric onest), ci în acela de a le include cît mai mult în materia cercetării, de a reface prin ele ceea ce Eminescu numea atît de sugestiv „pînza vremii". Elocvența istoriei, în metoda academicianului Prodan, este elocvența datelor înseși, a stărilor și realităților pe care ele le cristalizează. Alături de determinările obiective — de ordin cantitativ și calitativ pe care le oferă aceste date — ele conservă și aroma vremurilor trecute. Viața de altădată palpită în aceste date; ca trebuie căutată acolo, pusă în lumină prin magia tainică a lor.

De aici încolo începe însă și sarcina receptorului: el trebuie să simtă această magie și să înțeleagă că nu este vorba de o simplă îngrămădire de date, de știri sau de cifre. Că alăturarea lor servește reconstituirii unui întreg, conduce spre o imagine globală a vieții, spre crearea unei senzații de plenitudine a ei. Cu aceasta ar trebui de fapt să înceapă perceperea lucrărilor scrise de D. Prodan; să existe adică *ab initio* presupoziția cititorului că autorul îl

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 289—294, 1989

www.dacoromanica.ro

pune în fața unui tablou relevant de viață, refăcut din bucăți infinitezimale de știri și documente. Altfel, dacă citește materia documentară ca pe o îngrămădire pulverizată de știri, fără să țină seamă de ansamblul spre care vrea autorul să-l conducă, de țelul omului de știință ca reconstructor de viață trecută, atunci, desigur, textul îl poate îndepărta, părîndu-i-se chiar indigest. O astfel de reacție este explicabilă numai dintr-o nepotrivire, din neaflarea în același plan de intenții și de înțelegere a autorului și a receptorului.

De altfel nu lasă la voia întîmplării raporturile sale cu cititorul, deconcertat și dezorientat, poate, de masa faptelor și documentelor care i se înfățișează. El îl conduce spre conținuturi și-i dezvăluie sensurile fenomenelor și proceselor prin comentarea și interpretarea documentelor atît în cuprinsul diferitelor capitole, cît și în capitolele sintezã de la finele volumelor lucrării. Este drept, considerațiile autorului sînt succinte în raport cu masa documentară a textului, însă sînt suficient de lămuritoare, de o mare densitate a ideilor, analitice prin factura lor. E un text sobru de analiză, cu enunțuri greu de înfruntat pentru că pornesc din temelia adîncă a faptelor.

David Prodan e un istoric de aspră disciplină a documentelor, de strictă organizare interioară a materiei și de atentă judecată analitică. Este un cerebral care-și stăpînește elanurile afective și clocotul puternic al simțirii sub cadența scrutătoare a rațiunii.

Primul volum al *Iobăgiei în Transilvania în secolul al XVII-lea* prezintă, așa cum specifică chiar subtitlul acestei părți, *pe supuși* adică țărănimea iobagă. Este elementul esențial al structurii lumii feudale, factorul uman pe care se înalță edificiul acestei lumi. Autorul explorează sistematic domeniile pe care se aflau supușii, cu așezările din cuprinsul lor, cu satele, tîrgurile și porțiunile de sate, cu potențialul lor uman, cu structura socială și ocupațională a acestui potențial. Urbariile epocii oferă un material abundent și edificator. Iată, de pildă, domeniul *Chioarului:* la 1566 cuprindea 66 de sate; în 1603—70 de sate, în 1651 doar 44. Pentru domeniul *Făgărașului* conscripția din 1632 înscrie un tîrg și 42 de sate; urbariul din 1637 indică două tîrguri și 58 de sate (includem aci toate domeniile aferente cetății Făgăraș). Alte cifre apar din urbariul anului 1640, altele din conscripțiile următoare, pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Sistematic sînt prezentate și alte domenii : Gurghiu, Camera Ocnelor din Dej, Almașu Mare, Șintereag, Blaj, cu mai multe conscripții, Șimleul — cu două tîrguri și 33 de sate la 1655 etc.

În sate sau în porțiunile de sate, la curțile domeniale, în așezările vremii foia o lume situată în cadre fixe, precis delimitate și totuși foarte pestriță, de statute diferite, de poziții și condiții diferențiate. Cartea lui Prodan dă relief cu o forță aparte acestei caracteristici a lumii feudale: pe de o parte fixitatea cadrelor ei, lipsa de mobilitate socială, articulațiile încremenite ale realității socio-umane, reproducerea proceselor productive și deci și a celorlalte forme de existență la aceeași scară și în aceleași modalități, ritmica organică a acestei lumi, iar pe de altă parte, caracterul ei colorit, măruntele ei despărțăminte, reglementările ei infinite, stările ei diferite, străpungerile care apar, cînd ici cînd colo, în situația unor membrii ai societății, caracterul mozaicat al satului, al condițiilor materiale ale locuitorilor, diversitatea ocupațiilor membrilor comunității rurale.

Figura centrală, era, desigur, iobagul lucrător al pămîntului — slujitorul cu vite sau numai cu brațele — apoi jelerul, țăranul de liberă strămutare, de statut ambiguu în legăturile cu marele domeniu, supus la sarcini mai ușoare, reprezentînd 30—50% din cele ale iobagului propriu zis, dar mai sărac în genere, atît sub raportul inventarului de care dispunea, cît și al întinderii de pămînt pe care o cultiva. E greu de stabilit ponderea celor două categorii de lucrători ai pămîntului — e vorba de proporții foarte diferite de la domeniu la domeniu și de la etapă la etapă. Limitele lor variază între 3—5% și 30% reprezentînd ponderea jelerilor față de iobagi. Cele mai multe serii de date prezentate de academicianul Prodan permit să aproximăm în jur de 10% ponderea jelerilor față de cea a iobagilor. Așa se prezenta, de pildă, situația pe marele domeniu al Făgărașului, dar în cazul extrem al fărămițatului domeniu al lui Ștefan Apor (la 1696 număra nu mai puțin de 90 de sate și părți din sate) jelerii constituiau 30% față de iobagi (vezi vol. I p. 81) în timp ce pe domeniul Hunedoarei numărul lor era foarte restrîns. (O altă conscripție pe domeniile Hunedoarei și Hațegului dă însă o pondere a jelerilor de 24% față de iobagi și libertini — vezi vol. I, p. 360).

Funcție de necesitățile domeniului o mulțime de iobagi îndeplineau cele mai diverse îndeletniciri, prestau slujbe administrative, de ordin militar, comercial, meșteșugăresc etc. Cartea academicianului Prodan dă o imagine vie asupra acestor roiuri de oameni integrați complexului domenial. Iată cîteva din funcțiunile îndeplinite în cea mai mare parte de iobagi, în tîrgul Șimleului : juzi, juzi alegători, slujitori cu cojocăritul, păpucari, slujitori cu cizmăritul slujitori cu fierăria, vier, 2 lăcătuși, 2 croitori, 11 argați, 1 bucătar, 1 pescar, 1 distribuitor de fîn, viziteu, slujitori la măieriște, etc., etc. De toți 125 astfel de slujbași.

www.dacoromanica.ro

Ar fi interesant de determinat rata iobagilor şi a jelerilor lucrători ai pămîntului în masa populaţiei. Conscripţiile urbariale dau o imagine mişcătoare a acestui fenomen : după contacte sumare cu situaţia am putea evalua la 70—80% ponderea colonilor angajaţi în producţia materială agricolă, restul îndeplinind alte activităţi administrative, meşteşugăreşti sau de alt gen.

Şi ar fi greşit să considerăm favorizaţi pe cei prinşi în reţeaua slujbelor de la curte. Situaţiile sînt atît de individualizate încît e greu de făcut observaţii cu caracter general. Fapt e că dacă muncile în sine sînt poate mai uşoare — una e să fii măieriţă la găini sau îngrijitor de grajd la cai, şi alta să lucrezi pămîntul pe arşiţă — situaţia materială a iobagului agricultor era, probabil, ceva mai bună decît a celor antrenaţi în alte ocupaţii.

Pe domenii se aflau şi alte categorii de locuitori : mica nobilime de condiţie materială şi statut juridic diferenţiat, libertini, preoţi, taxaliști (ţărani care-şi răscumpărau obligaţiile plătind o taxă anume), boieri si vecini în ţara Făgăraşului (după urbariul din 1648 numărul lor se ridica la 335 — vezi vol. I, p. 19), oameni aşezaţi de curînd pe domeniu, cu statut mai mult sau mai puţin definit etc., etc.

Rurală şi agrară prin excelenţă, economia feudală avea ca piloni productivi vitele şi pămîntul. Sînt indicatorii care definesc starea locuitorilor, condiţia lor materială. Lucrarea academicianului Prodan înfăţişează numeroase serii de date privind înzestrarea cu şeptel şi inventar viu a locuitorilor domeniului. Astfel, pe şapte mari domenii calculate de autor, 10 834 unităţi familiale posedau 56 700 vite — boi,vaci, junci, cai, — revenind în medie 5,2 vite de unitate. La ele se adăugau alte animale (oi, miei, porci) ceea ce ridica la 12,7 media şeptelului pe o unitate (vol. I, p. 354—355). Pe domeniul Făgăraş, potrivit conscripţiei din 1637, rezultă o medie de 5,7 vite de unitate familială şi de 19,6 pe totalul animalelor (vol. I, p. 362). Mediile estompează, evident, diferenţele pe categorii de locuitori — iobagi jeleri, văduve, libertini — cît şi în interiorul fiecărei categorii.

Esenţială este asigurarea cu vite a iobagilor ca principală categorie de producători nemijlociţi. Cifrele lasă senzaţia că aveau cel puţin dublu ca jelerii, dar mai puţine vite decît libertinii, boierii, sau chiar preoţii români iobagi. (Ţărănimea liberă nu intră în preocupările autorului). În genere deţinătorii, cu precădere, ai vitelor posedau şi oi mai multe. „Oile — scrie D. Prodan — le au deci în proprietate covîrşitoare cei cu boi şi în genere iobagii legaţi de glie, striviţi de servitute şi infinit mai puţin jelerii ori muntenii de liberă strămutare". Constatarea anihilează viziunea despre păstorie ca ocupaţie predilectă a românilor, cînd exista de fapt un raport strîns între vite, oi şi pămîntul aflat în folosinţă (vezi vol. I, p. 389—390).

Mai dificil este încă a defini mărimea medie a sesiilor, a suprafeţelor medii deţinute de supuşi. Conscripţiile urbariale înseriau vitele, nu şi pămînturile iobăgeşti. Există totuşi un tablou din 1681 pentru domeniul Blaj care indică o medie de 13,8 iugăre pămînt arător de unitate şi 6,1 care de fînaţ. (vol. I, p. 390—394). Alte date converg spre aceeaşi dimensiune a suprafeţei. Media ca indicator e însă puţin operantă, mai ales în condiţiile feudalismului, datorită varietăţii siuaţiilor individuale. D. Prodan subliniază : „Situaţii variate, la nivel ţărănesc, submediocre, rar mai în bună stare. Stări generale foarte diferenţiate, în limitele unor extreme largi, făcînd atît de variată viaţa şi în această masă osîndită în comun la servitute. Şerbia, care instituţional circumscrie o societate închisă, în limitele sale practic include o variabilitate impusă sau îngăduită de nevoile şi posibilităţile vieţii. De la omul sărac, neputincios, de la jelerul nestatornic, cu existenţă precară, de la văduva rămasă în sărăcie urcînd scara se ajunge adesea la stări remarcabile" (vol. I, p. 372). Diferenţierile se produc însă pe fondul unei stări gregare a societăţii, al unui organism social cu tendinţa de a nivela şi reglementa „raporturile", de a păstra diferenţele ca diferenţe individuale, mai mult decît ca stratificări socio-economice.

Realitatea de temelie a acestei lumi era sesia, pămîntul pe care se întemeia gospodăria şi munca iobagului. E locul pe care îl deţinea supusul, pe care se afla casa şi gospodăria lui, funcţionînd „pe căi empirice", cum spune autorul, putînd să scadă, să crească, trecînd din neam în neam prin legi scrise şi mai mult nescrise, înrădăcinînd pe oameni în pămînt, identificîndu-l cu locul, îngemănînd pămîntul şi omul într-un destin (vezi vol. I, p. 394). Datele nu permit să se distingă clar condiţia sesiilor : întreagă, jumătate etc. Semnificativ e faptul că „supuşii" erau de fapt posesori ai pămîntului, putînd dispune de el : îl puteau schimba, zălogi (în anumite condiţii) şi, bineînţeles, transmite ereditar.

Foarte elocvent este tabloul servituţilor feudale ale supuşilor : censul, darurile, dijmele şi slujbele (robota). După multiplele date cu care operează autorul, am putea evalua la aproximativ un florin censul anual datorat stăpînului. Darurile (daturile) erau prin definiţie o mărime variabilă, deşi reglementările obiceiului introduceau şi aici norma. Caracteristic pentru dijmă este tendinţa de a se extinde şi asupra altor culturi decît cele principale, de a vămui cu 1/10 cît mai multe produse ale gospodăriei ţărăneşti.

În mod special autorul se opreşte la slujbe pentru că ele prevalează acum în masa obligaţiilor feudale acaparînd, ca bază de pornire, o treime din timpul de lucru al ţăranilor

www.dacoromanica.ro

supuşi, dar avînd tendinţa de a se extinde şi peste această durată, de a sechestra în întregime timpul favorabil de muncă al ţăranilor dependenţi, în special în perioada muncilor agricole. Extinderea slujbelor se face atît prin creşterea numărului zilelor de muncă ale capilor familici, cît şi prin atragerea braţelor gratuite ale altor membri ai familiei, în speţă ale femeilor pentru anumite lucrări specifice — tors, ţesut etc.

Secolul apasă cu toată greutatea asupra timpului necesar al iobagului ; o dată cu extinderea alodiului, cu constituirea marilor rezerve feudale creşte foamea după munca de clacă. Reglementările lui Verbőczi în faimosul său *Triportit* (1514) rămăseseră doar un punct de plecare, o bază juridică pentru traiectoria crescîndă a slujbelor. ,,Independent de legiuirea din 1514 — scrie D. Prodan — care osîndea pe iobag la o zi de lucru pe săptămînă, ea creşte în marginile dreptului privat, arbitrar, variabil, după nevoile proprii ale acestei tot mai complexe economii" (vol. I, p. 210).

Jelerii prestau, desigur, un volum mai mic de robote, circa 30—40% din sarcinile ţăranului iobag cu vite sau ,,pedestru" (numai cu braţe de muncă).

Ponderea iobagilor care răscumpărau slujbele în bani era restrînsă, cuantumul răscumpărării ridicîndu-se la circa 5—6 florini pe an (preţul aproximativ al unei vite ceva mai ieftine).

Transformarea rentei în muncă în rentă în bani — precizează D. Prodan — nu exteriorizează tendinţa de restructurare a economiei feudale, de transformare a ei într-una băneacă, cu toate implicaţiile evolutive ce decurg de aci. Teoria stadiilor rentei feudale — muncă — dijmă-bani — formulată de Marx, este un concept logic, care nu se suprapune realităţii istorice. În realitatea istorică concretă se poate întîmpla ca un foarte dezvoltat grad de comercializare a produselor agrare să coexiste cu preponderenţa raporturilor naturale în sfera producţiei, aşa cum a fost în agricultura României în cea de a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi la începutul sec. al XX-lea : desfacerea produselor pe piaţa mondială, munca în dijmă în sfera procesului de producţie.

În cazul vieţii agrare a Transilvaniei sec. al XVII-lea situaţia era, desigur, alta : aci domeniul se structura şi se dezvolta acum pe temeiul muncii iobage, a rentei în muncă (vezi vol. I, p. 214—215).

Cartea academicianului Prodan dă o imagine vie a regimului monopolurilor senioriale — al morilor şi pivelor, al vămilor, al crîşmăritului şi măcelăritului — a regimului apelor şi pădurilor (care nu intraseră încă în circuitul exploatării economice decît în zonele producţiei miniere şi ca producătoare de ghindă pentru porci) a situaţiei păşunilor, munţilor, vînatului.

De asemenea, ca prezintă modalităţile şi formele de judecată a iobagilor — o logică judiciară paternalistă şi extrem de dură în acelaşi timp — şi acordă o atenţie specială sarcinilor publice ale locuitorilor, în special a dărilor către stat.

Pe linia de continuitate din secolul precedent darea — impusă în bani şi completată cu provizii în natură — cunoaşte o pronunţată traiectorie ascendentă. Cerinţele puterii sînt în continuă creştere, solicitările devansează mereu reglementările statornicite ; evenimentele extraordinare — angajări în acţiuni militare, războaie, ocupaţii străine, mai ales către sfîrşitul secolului al XVII-lea, odată cu pătrunderea şi instăpînirea imperialilor în Principat — dările publice, duc pînă la sleire economia Transilvaniei şi situaţia contribuabililor. De la doi florini pe unitatea contribuabilă în secolul al XVI-lea, darea ajunge la 10 florini de ,,poartă" la începutul secolului al XVII-lea, urcînd mereu la 20 de florini (între 1630—1640 — vezi vol. I, p. 492) apoi la 50—60 de florini (în 1686 — vezi p. 502) pentru ca să atingă, în anumite perioade, chiar la 200 de florini impuşi unei ,,porţi" (formată în principiu din 10 gospodării iobăgeşti). Chiar dacă se ţine seama de deprecierea monetară, saltul este spectaculos, invederînd o prelevare de mijloace peste puterile productive ale iobagului. Jelerii plăteau şi ei cam 1/4 din darea unui iobag cu sesie întreagă.

Dieta Principatului — ca organism care stabilea contribuţiile — invoca anual dificultăţile perceperii lor, dar accepta cursul ascendent al creşterii. Doar magnaţii funciari şi virfurile societăţii feudale nu erau loviţi direct de dări. Încolo, impunerile vizau secuimea şi locuitorii Pămîntului Crăiesc, nobilimea mică, oraşele, tîrgurile, preoţii saşi şi cei români, diferite comunităţi şi categorii de slujbaşi. Figura principală a contribuabililor era iobagul, purtătorul anonim al tuturor sarcinilor pe umerii căruia se ridica societatea vremii.

Să ne mai mire, în atari condiţii, că fuga de pe moşii, năzuinţa de-a se ascunde de ochii stăpînului şi ai stăpînirii era destul de răspîndită ? Fenomenul însoţeşte permanent feudalismul, ponderea lui — aşa cum sugerează cifrele indicate în lucrare — tinde spre 7—10% din totalul unităţilor înregistrate în conscripţii (şi e cu mult mai mare dacă ţinem seama de gospodăriile ,,pustii" menţionate în documente). Interesantă este discrepanţa dintre strașnicele reglementări menite să împiedice fuga de pe domenii şi realitatea fugii, mai puternică decît intenţiile legislatorilor şi seniorilor feudali.

De aci, de la temelia productivă a societăţii, D. Prodan ne introduce în volumul al doilea la etajul ocupat de ,,stăpîni" şi de economia domenială.

www.dacoromanica.ro

Sigur, economia domenială este o individualitate distinctă în peisajul realității socio-economice feudale, dar ea funcționează cu oamenii și cu forța de muncă de pe domeniu, încît îi vom regăsi din nu pe producătorii direcți, mai ales pe ei, alături de alți slujbași specializați, integrați de astă dată mecanismului productiv, structurii funcționale a domeniului. Literatura noastră de specialitate nu dispune, din păcate, de monografii domeniale, iar datorită lipsei surselor documentare nici nu am putea să realizăm asmenea monografii pentru Țara Românească și Moldova decît începînd, în cazul cel mai bun, cu sfîrșitul secolului al XVII-lea sau, și mai sigur, cu secolul al XVIII-lea. În istoriografia din unele țări occidentale abundă asemenea monografii de domenii pentru secolele XVI—XVII. Cu atît mai importantă este cercetarea întreprinsă de academicianul David Prodan pentru Transilvania secolului al XVII-lea, în continuarea celeilalte lucrări pe care a dedicat-o secolului al XVI-lea.

Nucleu de putere și de viață economică domeniul este, am spune, opera timpului și a circumstanțelor. În legătură cu cristalizarea și extinderea domeniului D. Prodan insistă asupra creșterii lui prin adiționări fragmentare, a constituirii pe principiul coagulării picăturilor de ploaie care formează, pînă la urmă, un ochi de apă. Oricum, deși secolul al XVII-lea este secolul deplinei structurări a domeniului, autorul arată că în destule situații el se prezenta încă fărămițat, uneori chiar pulverizat, tendința generală fiind, totuși, aceea de concentrare.

Ce așteptau stăpînii de la domeniul lor, cum trebuia organizat și gospodărit, ne-o spun instrucțiunile cîtorva mari seniori — principii Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I, apoi Emeric Thökölyi, principesa Anna Bornemisza etc. Se sintetizează aci nu numai experiența de gospodărire și de organizare a unui domeniu — în cazul dat mari domenii senioriale — dar se dezvăluie orizontul de judecată asupra stărilor și lucrurilor din epocă. Instrucțiunile sînt infinitezimale, căutînd să răspundă la toate situațiile, să preîntîmpine orice defecțiune, să curme orice abuz sau prejudiciere a veniturilor și a căilor de prosperitate a domeniului. Ce puteau însă face instrucțiunile date intendentului (provizorul domeniului) în fața tentațiilor pe care tipul dat de gospodărire le genera la tot pasul... Nu numai provizorul, dar orice îngrijitor sau păstrător al vreunei categorii de bunuri făcea în așa fel să-și rezerve și lui ceva... dacă se putea. Fiindcă, practic, nu era posibilă asigurarea evidenței exacte a bunurilor care se strîngeau și se depozitau în încăperile domeniilor, în cămările, hambarele și grajdurile sale, mai peste tot unde te gîndeai și nu te gîndeai, creînd senzația de spirit gospodăresc și totodată de dezordine, de aparent interes pentru bunurile stăpînului, dar și de vraiște care compromitea spiritul veritabil de economie.

David Prodan scrutează lucid fenomenul îndemnînd la o meditație de ordin mai general asupra lui. Considerațiile lui sînt o sinteză a unor stări de fapt atent cîntărite: „Exemple de administrații incorecte, de abuzuri, spolieri se pot cita destule. Rapoartele deschid administratorilor posibilități infinite. Și altfel economia agrară se pretează la nereguli. În totalitatea ei nu se pot introduce calcule precise, nu se poate exercita un control riguros. Și mai ales nu într-o asemenea economie cvasi-patriarhală, libertină. Relativitatea ei e și ea o vesnică tentație de nereguli" (vol. II, p. 143—144). Lui D. Prodan îi reușește foarte bine tabloul gospodăriei domeniale, situația vieții de zi cu zi și a preocupărilor de aprovizionare cu cele de trebuință. „Stocurile supranormative" abundau nu o dată și ele sînt oarecum de înțeles în vremuri ca acelea schimbătoare și într-un cadru mental care considera că e „mai bine să fie", „să se ajungă" decît să lipsească cele necesare. Și erau, în adevăr, destule: slănini și șunci de porc de ani de zile, vin transformat în oțet și butoaie de oțet stricat, piei de vită, de oaie, de vînat, deteriorate de vreme, brînză și unt din anii precedenți, stoguri de grîu neîmblătite de mai mulți ani și clăi de fîn neconsumate.

Judecînd după inventare și hîrtiile de socoteli ale domeniilor, se mînca multă carne și se consuma zdravăn vin.

Rațiile erau, desigur, reglementate pe categorii de slujitori indicînd o scară enormă, de la mai marii cetății Făgăraș, de pildă, la argații (birișii) de la curte. În genere mulțimea vitelor și mai ales ponderea mare a celor care nu erau de muncă — vaci, junci, viței — a oilor și păsărilor asigurau cantități de carne „la cerere". Interesul și preocuparea pentru vii, ca și crișmăritul înfloritor, lasă de asemenea senzația că se consuma vin din abundență. Ce soiuri, cum se prepara — documentele o spun mai puțin, deși citim nu o dată în instrucțiile menționate în lucrare că butoaiele trebuiau îngrijite și curat păstrate, că o bute de vin varia între 40, 80 și 120 de vedre etc. etc.

Mai puțin percepem din descriere imaginea vizuală a domeniului, deși autorul enumeră cu minuție părțile componente ale cîtorva domenii. Ansamblul e însă oarecum estompat de părți; prezentarea fiecăreia e descrisă stăruitor, amănunțit, interesant.

Dincolo de curte, sau cetate se afla alodiul, economia propriu-zisă a domeniului, spațiul productiv al acestuia. E cu neputință să ne oprim în limitele unui text ca cel de față la toate categoriile de informații pe care le conține lucrarea în această privință. Punctăm cîteva cu titlul ilustrativ: alături de aparatul administrativ al domeniului cercetarea academicianului

www.dacoromanica.ro

Prodan prezintă în întreaga lui varietate „aparatul productiv" al domeniului, plătit și neplătit; apoi structura suprafețelor alodiale; pămînt arător, fînețe, vii etc. (Pe domeniul Hunedoarei, de exemplu, pămîntul arător se ridica la circa 1 500 găleți teren arător, 900 care de fîn, 4 332 vedre de vin — vezi vol. II, p. 176). Culturile se evaluau mai adesea în „găleți", — ele însele de capacități diferite, dar echivalînd de obicei la semănat cu o jumătate de jugăr — deci două găleți la jugăr. Productivitatea, atît cea preliminată cît și cea efectiv realizată, era dezamăgitor de scăzută, dacă am judeca-o după indicatorii noștri. Pentru grîu abia dacă se ridica în mod curent la 250—300% față de cantitatea însămînțată. Te întrebi: de unde estimările superlative, pentru Moldova, ale lui Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae?*

Ar fi fost, desigur, interesante unele estimări transpuse în termenii capacităților de măsură din zilele noastre. Pornind de la sugestiile pe care le dă academicianul Prodan putem aproxima producția de grîu pe un jugăr la 250—300 kg. ceea ce ar reveni 500—600 kg. la ha. O producție foarte modestă, după normele de azi, dar trebuie să ținem seama că media producției de grîu la ha între cele două războaie mondiale era de 1 000—1 200 kg! Producții mai ridicate apar, după indiciile vremii, la ovăz și mei (cam 500%), dar esențială era cultura grîului, strîns legată de extinderea alodiului și de creșterea ponderii producției alodiale. De pildă, între 1567—1672,pe domeniul Dumbrăveni producția de grîu pe alodiu era de 3,6 ori mai mare decît cea rezultînd din dijme; pe domeniul Făgăraș dijma nu trecea de 17% din producția de pe alodiu. Mai ridicată era ponderea dijmei pe domeniul Blaj — circa 30—36% (vol. II, p. 244—246).

Pornind de la această constatare am deduce, deci, că întreaga producție a țăranilor dependenți era cam de 2 1/2 mai mare decît producția alodiului.

Multe, foarte multe știri și informații despre vii, în special despre cantitățile obținute și despre crîșmărit. Datele nu lasă nici un dubiu asupra gradului înalt de comercializare a vinului — la adăpostul monopolului seniorial — și a ponderii ridicate a veniturilor provenite din vînzarea vinului în raport cu vînzarea altor produse. În lipsa certitudinii statistice (ea însăși nu odată incertă) putem presupune, după datele *Iobăgiei...*, că acest venit era de circa 3 ori mai mare decît cel provenit din vînzarea grînelor.

În general D. Prodan estimează prudent nivelul de dezvoltare a raporturilor marfă-bani în epocă. Din izvoare diferite, pe căi diferite, banii curgeau totuși în visteriile marilor seniori. Sume imense aveau însă puțini; principi ca Gh. Rákóczi sau stăpîni întreprinzători ca Ștefan Apor. Și vor fi fost, se înțelege, destui alții. Pe domeniul Hunedoarei un venit apreciabil aduceau cohurile producătoare de fier (9 150 florini potrivit știrilor din 1681—1682, ceea ce întrecea de peste două ori taxa provenită din răscumpărarea prestațiilor și venitul crîșmăritului — (vol. II, p. 284; vezi și 176—177). Academicianul Prodan pune în valoare datele foarte interesante ale intervalului din 1861—1682 oglindind condițiile și procesul de producție a fierului la Hunedoara (vezi vol. II, p. 281—288).

În genere, sub aparența unui material arid și stereotip se încheagă în lucrarea lui David Prodan tabloul multiform și colorit al economiei feudale: care era tipul personalului productiv agricol și meșteșugăresc de care dispunea, în ce consta inventarul viu și mort al domeniului, cum se crîșmărea vinul și se realizau alte produse, cum se adunau veniturile de pe domeniu. De aci și pînă la consumul „mărilor lor" în vremea ședерii în cetatea Făgăraș (ca și pe alte domenii, vol. II, p. 373—374) sau cam cît se consuma la o nuntă princiară (vol. 2, p. 379 — 381), fiecare pagină a cărții e o secvență vie a lumii secolului al XVII-lea transilvănean, a realității unei societăți la baza căreia se afla munca aspră, încordată și grea a țăranului iobag, a oamenilor care lucrau în general. O muncă înstrăinată în bună parte, prestată pentru alții, dar în esența ei creatoare, capabilă să facă pămîntul să rodească, să umple cîmpurile de vite, să ridice cetăți și să dea viață meșteșugurilor.

Căci în ultimă instanță *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea* este o carte închinată muncii, sensului ei creator, dezvăluind, bineînțeles, și condițiile sociale în care ea se producea. Este o carte frumoasă și adevărată despre o aspră realitate.

Atît de necesară istoriografiei noastre, presupunînd eforturi intense și o inflexibilă disciplină intelectuală, cunoașterea temeinică a limbii izvoarelor — latină, maghiară, germană — (o mare realizare este chiar transpunerea în română a terminologiei documentelor) noua lucrare a academicianului D. Prodan întregește o operă impunătoare ca proporții și valoare științifică.

În istoriografia română această operă își află pe merit un loc de frunte.

Damian Hurezeanu

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

LABORATORUL DE STUDII OTOMANE ÎN ANUL 1988

Anul 1988 s-a încheiat cu rezultate foarte bune pentru Laboratorul de studii otomane. Și cînd spunem aceasta ne gîndim în primul rînd la faptul că toate obiectivele fixate de către conducerea Laboratorului și aprobate de Rectoratul Universității din București au fost integral îndeplinite. Apoi, a fost definitivat cuprinsul primului volum ce urmează să reunească o serie de lucrări prezentate în cadrul ședințelor de comunicări și documente turco-osmane traduse și prelucrate în ședințele de lucrări practice. Pentru mai tinerii membri ai Laboratorului, cursanți sau aflați la prima comunicare susținută, apariția acestui volum va constitui, desigur, încununarea eforturilor depuse și o binevenită încurajare pentru continuarea perfecționării lor post-universitare în frumosul, dar atît de dificilul domeniu al studiilor osmane.

În cadrul ședințelor de lucrări practice desfășurate sub conducerea cercetătoarei Anca Ghiață, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, s-a încheiat traducerea și prelucrarea *Anuarului (Sâlname)* din 1873 pentru vilayetul Dunării (Tuna vilayeti). A fost o muncă extrem de complexă, care a permis participanților să se familiarizeze cu probleme de paleografie și limbă turco-osmană, istorie economică, a instituțiilor, a mentalităților, geografie și demografie istorică, dar mai ales cu cerințele lucrului în echipă, atît de necesar în abordarea unui document de asemenea natură.

Orele de turcă modernă, predate de cercetătoarea Liliana Ionescu, de la același institut, s-au ținut, în continuare, de două ori pe lună. Depășind deja cadrul manualului, cursanții au trecut la traducerea unor pasaje din lucrări ale istoriografiei turce contemporane, fiecare în funcție de domeniul de preocupare.

În cea de a treia miercuri a lunii, lect. univ. dr. Mihai Maxim, vicepreședintele Laboratorului de Studii Otomane, a continuat orele de limbă și paleografie turco-osmană. În selectarea documentelor care au fost traduse și analizate, s-a ținut cont atît de nivelul lor de accesibilitate, de posibilitățile pe care le ofereau pentru a ilustra diverse probleme ale gramaticii turco-osmane, cît și de aportul lor la înțelegerea unor aspecte mai dificile ale istoriei otomane. Iată deci că ședințele au fost într-adevăr de lucrări practice, cu real profit pentru cursanți. Este meritul conducerii Laboratorului — al președintelui acestuia, prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță — de a fi urmărit și îndrumat permanent aceste activități, asigurîndu-le toate condițiile necesare pentru buna lor desfășurare.

A doua latură a activității Laboratorului de Studii Otomane au constituit-o, ca și în anii trecuți, ședințele de comunicări, în cadrul cărora s-au prezentat subiecte variate : rezultate recente ale unor investigații de arhivă, noi puncte de vedere într-o problemă sau alta a raporturilor româno-otomane, informări privind desfășurarea unor manifestări științifice de peste hotare etc. Alături de nume consacrate ale istoriografiei române, au apărut și tineri cercetători, chiar studenți, care au înfățișat rezultatele cercetărilor proprii. Ei au putut să își verifice, în fața unui auditoriu avizat, concluziile la care au ajuns și au primit îndrumări în privința direcțiilor de urmărit în cercetarea lor viitoare. Unele comunicări au fost prezentate — ca și în anii trecuți — în cadrul rubricii *Din arhiva istoriei* a ziarului „Scînteia" și au fost înregistrate de redactori ai Secției de limba turcă a Radioteleviziunii Române pentru a fi apoi prezentate în cadrul emisiunilor „Punți ale prieteniei româno-turce".

În luna ianuarie a anului 1988, Sala de consiliu a Facultății de Istoric-Filosofie a găzduit trei comunicări ce au abordat, pentru prima oară în cadrul Laboratorului, domeniul numismaticii. Nicolae Eugen, cercetător la Institutul de arheologie, a înfățișat *Probleme actuale ale numismaticii otomane*. S-a făcut o trecere în revistă a rezultatelor obținute în ultima vreme în acest domeniu de cercetare în țările din sud-estul Europei, subliniindu-se faptul că documentele numismatice otomane sînt tot mai mult integrate în categoria izvoarelor importante ale istoriei naționale. Baza de cercetare o reprezintă — cu excepția Republicii Turcia — colecțiile de stat, cele particulare fiind investigate în mai mică măsură. Cel mai bine sînt cunoscute emisiunile monetare din sec. XIV—XV și cele din sec. XVIII. Și în acest domeniu se impune tot mai mult necesitatea cercetării interdisciplinare. În continuare, Paraschiva Stancu, de la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, a prezentat comunicarea *Date noi privind*

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 295—301, 1989

www.dacoromanica.ro

circulația monetară în sec. XIV—XV. Au fost înfățișate o serie de concluzii ce s-au desprins din cercetarea tezaurului descoperit la Schela Cladovei — compus din monede de aur și argint, de proveniență diferită, ce acoperă o perioadă de 120 ani — și a celui din satul Plopi — care conține monede otomane emise în intervalul cuprins între domniile lui Bayezid II și Süleyman I. Numărul aspriior descoperiți pe teritoriul Țării Românești sporește foarte mult după 1481, dată la care au încetat emisiunile monetare autohtone. Cea de a treia comunicare, intitulată *Cu privire la dreptul monetar al domnilor moldo-munteni în perioada suzeranității otomane,* a fost susținută de lect. univ. dr. Mihai Maxim, vicepreședintele Laboratorului de Studii Otomane. Reexaminînd materialul documentar existent și procedînd la analiza problemei ținînd seama de exercitarea „dreptului regalian" în chip neîntrerupt de către principii Transilvaniei, rectorii (knezii) Dubrovnikului și hanii Crimeei, cu un statut asemănător celui pe care îl aveau domnii români față de Poartă, autorul a ajuns la concluzia că la baza încetării emisiunilor regulate ale Țării Românești — din ultimele decenii ale sec. XV — și ale Moldovei — din prima jumătate a sec. XVI — a stat nu o interdicție oficială a Porții, ca semn al pierderii suveranității — nesemnalată, de altfel, de nici un izvor anterior sec. XVIII — ci nerentabilitatea unor asemenea emisiuni. Lupta românilor pentru restabilirea autonomiei depline și a suveranității interne, ca un prim pas spre independență, va repune în discuție și acest drept, recucerit la 1867, în condițiile în care independența țării nu era încă proclamată în mod oficial. La discuțiile ce au urmat s-au înscris : Bogdan Murgescu, lect. univ. dr. Mihai Maxim, Călin Felezeu, dr. Tahsin Gemil, Mehmet Ali Ekrem, Paraschiva Stancu, Nicolae Eugen, Constanța Știrbu.

O premieră în activitatea Laboratorului a constituit-o și ședința de comunicări din luna februarie a anului trecut, care a inclus două comunicări înrudite ca tematică. Lect. univ. dr. Nevzat Yusuf, de la Facultatea de Filologie din București, a prezentat *Structura marilor poeme orientalo-islamice în perioada medievală.* Expunerea a constituit o veritabilă inițiere în tainele literaturii islamice medievale. Prezentînd tipul de erou din poemul oriental, lect. univ. dr. Nevzat Yusuf a marcat diferența dintre cel dinainte de cucerirea islamică — gata de jertfă pentru a-și apăra teritoriul, puternic marcat de viața nomadă pe care o ducea — și cel de după cucerirea islamică — acum el s-a interiorizat puternic, accentul punîndu-se tot mai mult pe forța spirituală. S-au subliniat, de asemenea, dificultățile cu care se confruntă cititorul european — deci și cel român — atunci cînd abordează acest gen de creații literare. Cei ce caută să europenizeze sentimentele și trăirile din aceste poeme, prin aducerea la un numitor comun a celor două viziuni, poate oferi o traducere corectă, dar o decodare falsă. Cu același interes a fost urmărită cea de a doua comunicare, susținută de cercetătoarea Liliana Ionescu și intitulată *Interferențe literare româno-turce în ultimele decenii.* S-a subliniat faptul că incontestabila deschidere pe care a reprezentat-o anul 1965 a dus la o sporire a prestigiului țării noastre și în Republica Turcia și implicit la un interes fără precedent manifestat în această țară față de cultura română. Pe de altă parte, ca o consecință a politicii de bună vecinătate și pace promovată de țara noastră, a crescut, tot de la mijlocul deceniului șapte, preocuparea editurilor și publicațiilor din țara noastră pentru traducerea și prezentarea operelor autorilor reprezentativi ai literaturii turce. Astfel, opere clasice ale literaturii române au devenit accesibile cititorului turc, iar romanele, schițele, nuvelele și poeziile traduse în limba română oferă o imagine elocventă a evoluției literaturii turce. În ultimii 20 ani s-a tradus la noi, din literatura turcă, mai mult decît în primii 70 ani ai secolului XX. Există toate premisele pentru ca în anii următori acest proces să continue, la cote și mai înalte, spre profitul ambelor popoare, al păcii și colaborării în Balcani. Mehmet Ali Ekrem, Valeriu Veliman, Nedret Mamut, Andrei Ionescu, Virgil Ciocâltan, prof. Mihail Guboglu și lect. univ. dr. Mihai Maxim au luat cuvîntul, subliniind reușita acestei manifestări.

Prima comunicare susținută în ședința din luna martie a avut ca autori pe cercetătorul Sergiu Iosipescu, de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, și prof. Stelian Dumitrescu de la Școala generală din comuna Corbu, jud. Constanța. Sub titlul *O schelă premodernă la Marea Neagră — portul Karaharman și continuitatea românească pe litoralul pontic* au fost reunite și prezentate rezultatele unor cercetări pluridisciplinare : investigații de teren, arheologice, anchete sociologice-istorice pe bază de chestionare, corelate cu datele oferite de studiul vechilor reprezentări cartografice și de aerofotografii. Autorii au schițat evoluția așezării antice și medievale de la Vadu, subliniind faptul că sursele otomane pomenesc constant existența unei așezări creștine aici. Cea mai însemnată descoperire arheologică realizată în cetatea Karaharman o constituie tezaurul monetar din secolele XIV—XVII, care, prin ponderea emisiunilor monetare venețiene și spaniole din aur și argint, impune o nouă interpretare a comerțului pontic din sec. XVII. În comunicarea intitulată *Politica orientală a lui Murad II,* Pienaru Nagy, redactor la „Revista de istorie", a analizat—punînd accentul pe izvoarele osmane, arabe și persane — politica asiatică desfășurată de sultanul Murad II în intervalul anilor 1421—1430. Au fost înfățișate principalele direcții ale avansării

www.dacoromanica.ro

otomanilor, modul cum au fost neutralizate sau anexate principatele anatoliene Menteșe, Aydin, Teke, Candar-oğlu (sau Kastamonu), Karamania. S-a subliniat permanența interconditionare între expansiunea anatoliană și dezvoltarea stăpînirii otomane în Europa, cît și influența raportului de forțe din triunghiul strategic pe care îl alcătuiau statul mameluc, stăpînirea timuridă și triburile Ak-koyunlu și Kara-koyunlu. Comunicări atît de interesante au stîrnit interesul celor prezenți, manifestat prin numărul mare al celor înscriși la cuvînt : lect. univ. dr. Mihai Maxim, Bogdan Murgescu, Mustafa Ali Mehmet, Viorel Panaite, prof. Mihail Guboglu, dr. Tahsin Gemil, dr. Cristina Feneșan, Valeriu Veliman, Sergiu Iosipescu, Stelian Dumitrescu, Pienaru Nagy.

Dr. Ion Stoica, directorul Bibliotecii Centrale Universitare, a răspuns cu solicitudine inițiativei Laboratorului de a prezenta în luna aprilie cîteva dintre tendințele actuale înregistrate în domeniul producției de carte și în cel al biblioteconomiei. De altfel, prezența Bibliotecii Centrale Universitare la acțiunile organizate în cadrul Universității din București a devenit un lucru obișnuit în ultima vreme. Dr. Ion Stoica a înfățișat un tablou extrem de viu și de interesant al evoluției tipăriturilor, care au înregistrat în ultima vreme o progresie geometrică. În condițiile în care informația este plasată în triunghiul de vîrf al resurselor, invitația la esență rămîne una dintre marile chemări ale epocii actuale. Li s-au înfățișat celor prezenți eforturile pe care le depune Biblioteca pentru a asigura un fond de carte cît mai bogat și mai echilibrat. În continuare, Anișoara Mihăilescu, din cadrul Bibliotecii Centrale Universitare, a prezentat *Cartea orientală în fondurile B.C.U.* Referindu-se la importanța studiilor de orientalistică pentru cultura română — care și-a dovedit de timpuriu vocația mediatoare între Orient și Occident — referenta a subliniat necesitatea existenței unei solide baze de informare, temeinic organizată și cît mai accesibilă celor interesați. O mare parte a fondului de carte orientală al Bibliotecii se află cuprinsă în cadrul Secției de limbi romanice, clasice și orientale a Facultății de Filologie (circa 5 000 volume). Accesul la acest fond este facilitat de cataloage alfabetice și sistematice (pentru cărți) și alfabetice și geografice (pentru periodice). O atenție deosebită s-a acordat asigurării instrumentelor de lucru. Între titlurile cuprinse în fondul de carte rară al Bibliotecii se numără și manuscrisul persan al lui Sa'adi *(Bustan și Golestan)* din 1795, *Dicționarul chinez-francez* al lui Ch. Louis Joseph de Guigues din 1813 și o *Gramatică* siriană din 1788. Cu ajutorul Bibliotecii Centrale Universitare a fost organizată și o expoziție de carte pe profil, pe care cei prezenți au vizitat-o cu mult interes.

Laboratorul de Studii Otomane a organizat, în colaborare cu Consiliul județean de educație politică și cultură socialistă Argeș, Inspectoratul școlar județean Argeș, Societatea de științe istorice, filiala Argeș și subfiliala Cîmpulung, o manifestare științifică dedicată împlinirii a 300 ani de la urcarea lui Constantin Brîncoveanu pe tronul Țării Românești, care s-a desfășurat la Cîmpulung-Muscel în ziua de 21 mai 1988. Cadre didactice universitare și din învățămîntul liceal și gimnazial, precum și cercetători din orașele București, Iași, Cluj-Napoca, Satu Mare, Tîrgoviște, Giurgiu, Alexandria au susținut comunicări în care au reliefat personalitatea marelui domn și semnificația luptei pentru unitate a românilor în veacurile XVII—XVIII. Membrii Laboratorului au prezentat următoarele intervenții : prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, decanul Facultății de Istorie-Filosofie, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene și președintele Laboratorului de Studii Otomane — *Constantin Brîncoveanu — personalitate marcantă a istoriei poporului român* ; lect. univ. dr. Mihai Maxim, vicepreședintele Laboratorului de Studii Otomane — *Constantin Brîncoveanu — apărător al statutului de autonomie statală a Țării Românești față de Poarta otomană* ; Viorel Panaite, profesor la Școala Urlați, jud. Prahova — *Reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta otomană în epoca lui Constantin Brîncoveanu* ; Călin Felezeu, profesor la Liceul industrial nr. 1, Curtea de Argeș — *Imaginea societății otomane în istoriografia românească din epoca lui Constantin Brîncoveanu* ; Adrian Tertecel, profesor la Școala Letca Nouă, jud. Giurgiu — *Imaginea lui Constantin Brîncoveanu în cronistica otomană* ; Mirela Murgescu, de la Biblioteca Academiei R.S.R. — *Domnia lui Constantin Brîncoveanu în manualele școlare de istorie din sec. XIX* ; Bogdan Murgescu, profesor Liceul industrial nr. 3, Tîrgoviște — *Cu privire la climatul spiritual al epocii brîncovenești* ; Liviu Mitache, profesor Liceul industrial 1, Călărași — *Mentalități, sensibilități, atitudini în epoca brîncovenească.*

O nouă ședință de comunicări s-a desfășurat în luna iunie. Lect. univ. dr. Nicolae Isar a prezentat o interesantă comunicare despre poziția intelectualilor pașoptiști din Țările Române față de revoluție, despre integrarea lor activă în desfășurarea evenimentelor. Studentul Armand Goșu, din anul II al Facultății de Istoric-Filosofie, a înfățișat modul în care s-a reflectat *Revoluția română de la 1848 în „Journal de Constantinople"*. Periodic de limbă franceză, semioficios al guvernului otoman, apărut din 1845, el a exprimat în coloanele sale poziția Porții față de evenimentele anului revoluționar 1848. Ziarul stambuliot a fost primul în care revoluția română și-a aflat un ecou internațional.

www.dacoromanica.ro

Laboratorul de Studii Otomane și-a reluat activitatea în anul 1988, după vacanța de vară, cu ședința din luna octombrie, care a prilejuit participanților reîntîlnirea cu prof. dr. Virgil Cândea, secretar general trezorier al AIESSE. Recunoscută autoritate în domeniul studiilor vieții și activității principelui Dimitrie Cantemir, avizat cunoscător al mediilor orientale, prof. dr. Virgil Cândea a înfățișat numeroasei audiențe *Noi glose cantemiriene*. Domnia sa a invitat asistența la un dialog pe marginea principiilor care trebuie să guverneze editarea operei lui Cantemir, pornind de la un caz concret: recent apărutul volum VIII al *Operelor complete*, și anume *Sistemul religiei muhamedane*. În înțelegerea operei principelui român trebuie să ținem cont de condițiile vitrege în care a fost realizată cea mai mare parte a acesteia — a precizat prof. dr. Virgil Cândea. Știm că *Sistemul* făcea parte dintr-un triptic, din care a mai apărut doar *Istoria Imperiului otoman*. Soarta s-a opus realizării și a ultimei părți. Cantemir a trebuit să facă o serie de concesii pretențiilor lui Petru I și sfetnicilor săi. Dar trebuie precizat că inițiativa scrierii *Sistemului* nu a aparținut țarului, chiar dacă momentul realizării a coincis cu cel al campaniei din Caucaz. Scrisă inițial în limba latină, au trecut 5 ani pînă ce lucrarea a fost tradusă în limba rusă. Cu toate acestea, cultura rusă nu i-a acordat atenția cuvenită, iar pentru Occident, ea a rămas pînă azi necunoscută practic și operația de introducere în circuitul științific internațional ridică o serie de probleme nu ușor de soluționat. Este necesar un efort mult mai susținut decît pînă în prezent de explicare și valorificare a operei sale. Și efortul merită și trebuie să fie făcut. Incitantele puncte de vedere expuse de prof. dr. Virgil Cândea au prilejuit un viu schimb de idei, la care au luat parte dr. Șerban Tanașoca, dr. Andrei Pippidi, dr. Zamfira Mihail.

Trei comunicări au fost prezentate în cadrul ședinței din luna noiembrie. Mustafa Ali Mehmet a informat pe cei prezenți despre lucrările celui de al VI-lea Congres internațional de turcologie. S-au înregistrat cîteva elemente noi față de manifestările anterioare: expedierea comunicărilor integrale înainte de începerea Congresului, cu obligativitatea respectării termenului de predare; deși au fost acceptate comunicări și în alte limbi, s-a manifestat în mod evident preferința pentru susținerea lor în limba turcă; participarea a fost mai redusă față de alte ediții și datorită faptului că în paralel se mai desfășurau două congrese de turcologie, unul în China și altul în Japonia. Lucrările Congresului s-au grupat în jurul a trei personalități ale culturii turce: 1) Mustafa Kemal Atatürk; 2) Namik Kemal și 3) Yahiya Kemal. Din țara noastră a participat o delegație de patru persoane. Ar fi bine ca viitoarele Congrese să își fixeze teme mai generale, care să permită aprofundarea cercetărilor de turcologie în domenii mai vaste. Valeriu Veliman a prezentat *Seminarul de paleografie turco-osmană*, desfășurat la Sofia, între 26 septembrie și 6 octombrie 1988. Organizat de CIBAL, care are sediul în capitala Bulgariei și activează sub egida UNESCO, acesta a fost cel de al II-lea Seminar de paleografie și diplomatică turco-osmană; primul a avut loc la Vișegrad în 1982. Intervalul mare de timp care desparte cele două manifestări se explică prin faptul că în vreme ce seminariile similare pentru documente în limba slavă (Bulgaria), pentru cele în limba greacă (Grecia) și pentru cele în limba latină (Italia) și-au găsit organizatori permanenți, pentru cel de paleografie și diplomatică turco-osmană nu și-a asumat nici o țară responsabilitatea găzduirii permanente. La actuala ediție au sosit participanți din 7 țări. Datorită duratei reduse, Seminarul nu a putut avea decît un caracter strict informativ, reducîndu-se la prezentarea unor comunicări, acordîndu-se mai puțină atenție lucrului practic cu documentele. Cea de a treia comunicare a aparținut lui Aurel David și s-a intitulat *Românii în lupta de la Varna — 1444. Noi puncte de vedere*. Reanalizînd izvoarele contemporane cu una dintre ultimele încercări de acțiune comună a Europei în vederea opririi expansiunii otomane, cît și bibliografia consacrată acestei probleme, autorul a desprins o serie de concluzii interesante privind ponderea reală a Țărilor Române în efortul de cruciată. Aflați în prima linie a rezistenței antiotomane, românii au jucat un rol mai însemnat decît li se acordă de obicei, atît în faza inițială, a pregătirilor diplomatice, cît și în cadrul forțelor militare grupate pe cîmpul de luptă. În oastea ridicată de Iancu de Hunedoara din Transilvania și în cea regală se aflau numeroși români. Lor li se adăugau cei veniți din Galiția, din sudul Dunării, dar mai ales cei sosiți din Moldova (în mod independent) și din Țara Românească (4 000 cavaleriști, sub comanda lui Vlad Dracul). În timpul luptei, cavaleria munteană a declanșat un zdrobitor contraatac, ajungînd pînă în tabăra sultanului și doar nechibzuința regelui Vladislav a transformat bătălia într-o înfrîngere în care el însuși a pierit. Au luat cuvîntul pe marginea comunicărilor prezentate Mehmet Ali Ekrem, lect. univ. dr. Gheorghe Iscru, lect. univ. dr. Mihai Maxim, conf. univ. Constantin Mocanu.

Șirul ședințelor de comunicări din anul 1988 s-a încheiat cu interesanta temă *Congrese internaționale și noutăți editoriale în Republica Turcia*, susținută de prof. Mihail Guboglu Domnia sa a expus un scurt istoric al congreselor desfășurate de-a lungul timpului în Republica Turcia. Istoria lor începe cu primul Congres de istorie economică, organizat sub patronajul lui Mustafa Kemal Atatürk, la Izmir, căci în vremea Imperiului otoman nu s-au organizat asemenea manifestări științifice. Primul Congres internațional de istorie economică și

www.dacoromanica.ro

socială însă s-a organizat abia în anul 1977, cînd a participat și o delegație română. Cel de al V-lea Congres de istorie economică urmează să aibă loc în luna august 1989, la Universitatea Marmara. Tot lui Atatürk i-a aparținut și inițiativa organizării primului Congres de istorie, la Istanbul, în 1933. Surprinzător este faptul că la aceste congrese România, deși număra istorici de mare valoare, precum Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, C. C. Giurescu, nu a participat pînă în anul 1970. Concomitent cu aceste manifestări — și tot la sugestia lui Atatürk — s-au organizat Congresele de limbă și lingvistică turcă. Din anul 1973, după ce s-a luat hotărîrea să nu se mai țină Congresele de Orientalistică, se organizează în această țară, în mod regulat, Congrese de turcologie. Iar din 1976 s-a luat inițiativa organizării unor Congrese de folclor și literatură populară turcă, bine primite și care se bucură de o participare numeroasă. După acest extrem de interesant tablou al manifestărilor științifice cu caracter istoric organizate în Republica Turcia, prof. Mihail Guboglu a prezentat ultimele noutăți bibliografice pe care le-a adus din recenta sa vizită în această țară.

Credem că la sfîrșitul acestei scurte prezentări a activității Laboratorului de Studii Otomane, cuvintele cu care începeam și-au aflat deplina acoperire. Frumoasele rezultate înregistrate în activitatea de pînă acum, bunele aprecieri de care ele s-au bucurat, sînt o garanție că Laboratorul se află pe drumul cel bun și că își justifică pe deplin crearea, în urmă cu trei ani. Rămîne ca activitatea sa viitoare să aducă noi confirmări în acest sens.

Dorin Matei

SIMPOZION PE TEME DE ISTORIE LA „ATENEELE CĂRȚII"

În ziua de 21 octombrie 1988 Biblioteca Centrală Universitară (B.C.U.) din București a organizat în cadrul manifestărilor „Ateneele cărții" un simpozion prilejuit de împlinirea a trei secole de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Constantin Brâncoveanu. În aula acestei prestigioase instituții de cultură au fost prezenți, un mare număr de bibliotecari, cercetători științifici, cadre didactice din învățămîntul mediu și superior, muzeografi, arhiviști.

În cuvîntul de deschidere Doina Făget, redactor la serviciul de Bibliografie al B.C.U. care a condus lucrările simposionului a evocat într-o scurtă alocuțiune marea personalitate a lui Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești (1688—1714), scoțînd în relief modul cum acesta a instaurat în țara sa o domnie autoritară. El s-a remarcat în politica internă prin grija manifestată pentru prosperitatea tuturor sectoarelor de activitate ale țării iar în politica externă prin abilitatea cu care a reușit să mențină integritatea teritoriului Țării Românești și s-o țină departe de ororile războiului austro-otoman ale cărui operații militare s-au desfășurat în apropierea hotarelor țării.

În continuare a luat cuvîntul dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga" care a prezentat comunicarea intitulată : *Constantin Brâncoveanu, personalitate remarcabilă a luptei de eliberare națională și înnoitor al culturii românești.* În cuvîntul său vorbitorul a trecut mai întîi în mod critic în revistă istoriografia românească și străină privind viața și domnia lui Constantin Brâncoveanu oprindu-se asupra lucrărilor mai importante care prin conținutul lor reprezintă contribuții valoroase în abordarea acestei probleme. Un loc important în expunere a ocupat-o analiza făcută gîndirii politice a domnului muntean care încă din perioada cînd a ocupat înalte dregătorii în sfatul domnesc pe timpul lui Șerban Cantacuzino, predecesorul său la tronul țării s-a dovedit un abil cunoscător al relațiilor internaționale europene din acea vreme ajunse într-un moment de criză prin declanșarea războiului dintre Liga sfîntă și otomani, început prin asediul Vienei din vara anului 1683 și încheiat cu pacea de la Carlovitz din 1699. Cu acest prilej auditoriul a fost informat asupra talentului diplomatic dovedit de Constantin Brâncoveanu față de curțile monarhilor europeni angajate în acest război prin intermediul căruia el nu numai că a stabilit legături secrete prin agenții săi cu principalii oameni politici (regi, ambasadori, cancelari și trimiși extraordinari) din țările angajate în acest război dar a întreținut o foarte bogată corespondență care dată la iveală în zilele noastre de specialiști permite celui interesat s-o cunoască avînd posibilitatea de a aprecia înaltul patriotism de care a dat dovadă fostul domn în lupta sa pentru menținerea autonomiei țării sale față de puterea suzerană (Imperiul otoman) și față de Polonia, Austria și Rusia călăuzite de tendința de cotropire sub pretextul eliberării și redobîndirii independenței politice.

În continuare a mai luat cuvîntul Răzvan Theodorescu, conf. univ. dr. la Institutul de arte plastice „N. Grigorescu", care a prezentat comunicarea : *Stilul brâncovenesc o sinteză de civilizație.* Vorbitorul a prezentat mai întîi contribuția hotărîtoare la dezvoltarea culturii din Țara Românească în toate domeniile de activitate (învățămînt, tipar, artă și arhitectura) sub-

www.dacoromanica.ro

luiind faptul că prin activitatea sa și mai ales prin rezultatele obținute în numai un sfert de secol acesta a continuat de fapt opera culturală începută cu cîteva decenii mai înainte de înaintașul său și ruda foarte apropiată Matei Basarab, ducîndu-o, însă pe culmile cele mai înalte. Rînd pe rînd a fost apoi analizată creația artistică a epocii brâncovenești care prin însușirile sale proprii ce reflecta o puternică influență a stilului baroc împletit cu elementul autohton popular, tradițional avea să rămînă în amintirea contemporanilor și a generațiilor următoare pînă în zilele noastre sub numele de stil brâncovenesc. Vorbitorul depășind cadrul analizei elementelor estetice de o certă valoare europeană, remarcate nu numai la ctitoriile sale fie laice, fie religioase dar și la alte ctitorii de acest gen ridicate în secolul al XVIII-lea a precizat că denumirea de stil brîncovenesc trebuie extinsă și la alte înfăptuiri ale fostului domn. Astfel s-a demonstrat prin exemple grăitoare că un stil brîncovenesc a fost introdus în acea epocă în ceremonialul și protocolul diplomatic de la curtea domnească, ca și în viața cotidiană a familiei domnitoare, care a dat un nou sens domniei itinerante prin călătoriile efectuate periodic pe meleagurile țării, pe la ctitoriile sale sau diferite conace. Un stil brâncovenesc mai trebuie recunoscut și în contactele stabilite de fostul domn cu călătorii străini oaspeți la curtea sa (ambasadori, soli, oameni de cultură, comandanți militari etc), care în memoriile lor au lăsat pagini de antologie privind personalitatea lui Constantin Brâncoveanu. Nu-i mai puțin adevărat că acest stil nou de a face față tuturor problemelor ce-i stăteau în față, a mai adăugat vorbitorul, mai poate fi surprins și în modul cum urmașul lui Șerban Cantacuzino a rezolvat principalele probleme ale politicii interne în cele mai diferite sectoare de activitate (economic, fiscal, social, administrativ, militar). În încheiere a fost evocat sfîrșitul tragic al fostului domn și al celor patru fii ai săi decapitați în apropierea seraiului sultanului la Constantinopol, eveniment care a făcut atunci ocolul întregului continent iar în secolele următoare a intrat în conștiința maselor populare prin intermediul cronicei rimate *Istoria lui Constantin vodă Brâncoveanul*.

După încheierea lucrărilor simpozionului participanții au avut prilejul să viziteze o interesantă expoziție de carte consacrată vieții și domniei lui Constantin Brâncoveanu. Alese cu multă competență de organizatori o multitudine de materiale documentare: cărți rare românești și străine datînd din secolele XVII și XVIII, izvoare narative interne și externe, din secolele XVIII și XIX, publicații de formă și cu conținut foarte variat, de la articole și studii la monografii și sinteze din secolele XIX și XX tratînd cele mai diferite aspecte ale epocii brâncovenești. Astfel alături de exemplare excelent conservate ale unor cărți tipărite în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu ca de ex.: Biblia (București, 1688), Evanghelia (București, 1693), Mărturisirea credinței ortodoxe (Snagov, 1699), Noul testament (București, 1703), Apostolul (București, 1704), Panoplia dogmatică (Tîrgoviște, 1710) etc. dar și întîmpinarea la principiile catolice a lui Meletie Sirigul (București, 1690), Manualul în contra schismei papistașilor al lui Maxim Peloponezianul (București, 1690) și Carte sau lumina de același (Snagov, 1699), s-au aflat jurnalele de călătorie ale lui La Motraye (La Haye, 1727) și Ed. Chishull (London, 1747) precum și cunoscuta „Istoria delle moderne Rivoluzioni della Valachia" a lui Del Chiaro (Venezia, 1718), pe lîngă unele cronici muntene (Stoica Ludescu, Radu Greceanu, Radu Popescu, Constantin Cantacuzino) și moldovene (Ion Neculce, Nicolae Costin), lucrări de bază menite să reflecte contribuția fostului domn al Țării Românești la dezvoltarea societății românești pe calea progresului în acea vreme. Date noi privind viața lui Constantin Brâncoveanu au mai dezvăluit vizitatorilor expoziției lucrările lui Dimitrie Cantemir cu caracter istoric și geografic, cele aparținînd unor istorici din secolul trecut (Mihail Kogălniceanu, Gr. Tocilescu, V. A. Urechia, Alexandru Xenopol, C. D. Aricescu etc.) și din secolul nostru (N. Iorga, C. Giurescu, N. Dobrescu, V. Drăghiceanu, E. Virtosu etc.), privind atît pe colaboratorii fostului domn: stolnicul C. Cantacuzino, Antim Ivireanul, cît și unele evenimente importante ale epocii: asediul Vienei din 1683, lupta de la Zărnești din 1690, pacea de la Carlovitz din 1699, războiul ruso-turc din 1710—1711 care prin implicațiile lor în viața politică a Țării Românești au necesitat prezența acestuia în miezul evenimentelor. S-au mai remarcat de asemenea și numeroasele studii, articole, monografii și sinteze, albume consacrate dezvoltării învățămîntului, tiparului, dar mai ales arhitecturii civile și de cult aparținînd secolelor XVII și XVIII legate de personalitatea lui Constantin Brâncoveanu. În fine un interes deosebit a trezit „Tabelul genealogic al Brâncovenilor" alcătuit cu acest prilej de către Virgil Ciociltan și Mariana Mihailescu. Încheiem cu mențiunea că materialele prezentate la această expoziție de o abundență rar întîlnită privind această temă ar putea constitui într-un viitor apropiat o *Bibliografie* privind viața și domnia lui Constantin Brâncoveanu de mult așteptată de specialiști și chiar de marele public.

Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

CRONICĂ

În ziua de 17 decembrie 1988 în fața Comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Politica României în sud-estul european după al II-lea război mondial* elaborată de *Elisabeta Petreanu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I „Reluarea relațiilor României cu statele din sud-estul european în condițiile anilor 1944—1947"; Cap. II „România și proiectul unei federații în sud-estul european postbelic"; Cap. III „Relațiile României cu unele state din sud-estul european în condițiile războiului rece"; cap. IV „Evoluția relațiilor României cu statele din sud-estul european în condițiile „dezghețului" internațional din anii 1954—1956"; Cap. V „Inițiativele României pentru edificarea unui climat de bună vecinătate și colaborare în sud-estul european în anii 1957—1960; Cap. VI „Contribuția României socialiste a președintelui Nicolae Ceaușescu la dezvoltarea relațiilor de colaborare cu toate statele din sud-estul european, la edificarea unui climat de pace și securitate internațională". În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere"; „Încheiere"; „Bibliografie selectivă".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din dr. Gheorghe Surpat, șef de sector la Institutul de studii istorice și social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., președinte, conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct științific al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., conducător științific, prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, prof. univ. dr. Ștefan Lache, dr. Gheorghe Unc, membrii.

Comisia de doctorat a acordat în unanimitate *Elisabetei Petreanu* titlul științific de *doctor în istorie*.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

N. ADĂNILOAIE, *Răscoala ţăranilor din 1888*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1988, 287 p.

Moment de vîrf al luptei ţărănimii, răscoala din 1888 constituie cea mai importantă mişcare socială pentru pămînt şi o viaţă mai bună din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ridicarea la luptă a ţărănimii în primăvara anului 1888 a atras atenţia asupra marilor probleme nerezolvate care grevau asupra regimului economic social din România, asupra caracterului contradictoriu şi dureros al dezvoltării capitaliste asupra ţărănimii, secole de-a rîndul principala forţă a progresului social a apărării libertăţii şi neatîrnării ţării.

Despre acest eveniment s-a scris mult; s-au publicat documente, articole şi studii, inclusiv o monografie[1], care au pus în circulaţie o bogăţie impresionantă de informaţii privind condiţiile economice, politice şi sociale, cauzele şi desfăşurarea răscoalelor, trecutul de luptă al ţărănimii române din a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Monografia elaborată de N. Adăniloaie, apărută recent, la împlinirea a o sută de ani de la izbucnirea răscoalei din 1888, şi care constituie şi un prilej de evocare şi cinstire a trecutului de luptă şi jertfă al ţărănimii române — are meritul de a *aprofunda toate aspectele majore ale acestui important eveniment revoluţionar din istoria ţărănimii*, analizînd pe larg cauzele mai îndepărtate şi ocazionale ale izbucnirii răscoalei — mai bine de o treime din lucrare fiind consacrată situaţiei social-economice a ţărănimii —, reliefîndu-se că răscoala a fost pregătită de o întreagă perioadă istorică bogată în evenimente politice şi sociale, care au contribuit la maturizarea şi impulsionarea acţiunilor revoluţionare ale sătenilor (p. 10—11).

Rod al unor investigaţii începute cu peste trei decenii în urmă (cum se arată în *Cuvînt înainte*), monografia este bazată, în cea mai mare parte, pe documente inedite, dar şi edite, care au permis autorului să urmărească pe un plan larg multiple aspecte ale răscoalei: desfăşurare, forme de luptă folosite, atitudinea partidelor politice, a cercurilor muncitoreşti, aflate în plin proces de creare a partidului clasei muncitoare, a opiniei publice, să releve însemnătatea, ecoul şi urmările răscoalei.

Din cele nouă capitole ale lucrării, două sînt consacrate antecedentelor, adică situaţiei social-economice şi luptei ţărănimii dintre anii 1864—1888. Primul dintre acestea are în vedere analiza legii rurale din 1864, moment de răscruce în dezvoltarea ţării şi cu deosebire în istoria ţărănimii, care a emancipat pe ţărani de servituţile feudale şi, în acelaşi timp, a determinat extinderea economiei bazate pe schimbul produselor necesare consumului, cît şi celor folosite ca mijloace de producţie. Reforma — arată autorul, deşi nu a rezolvat decît parţial şi temporar problema agrar-ţărănească, atît de mult dezbătută încă din timpul revoluţiei de la 1848, desfiinţînd claca, dependenţa de moşie şi împroprietărind majoritatea clăcaşilor, e drept, adeseori, cu loturi de pămînt insuficiente, a dat un puternic impuls progresului societăţii româneşti, dezvoltării industriei, agriculturii, comerţului etc.

După aplicarea legii rurale din 1864, moşierimea a rămas stăpînă pe cea mai mare parte din suprafeţele de pămînt cultivate, pe păşuni, pe păduri, în timp ce ţărănimea, deşi se eliberase de clăcăşie, era lipsită de mijloace băneşti şi de întinderi de pămînt suficiente, care să-i permită să întemeieze o gospodărie independentă şi prosperă. Insuficienţa loturilor de pămînt, calamităţile naturale şi seceta din vara anului 1864 au contribuit la agravarea situaţiei ţărănimii, care a fost nevoită să apeleze din nou la moşieri şi arendaşi, angajîndu-şi munca pe mulţi ani în condiţiile dictate de aceştia. La rîndul ei, legea pentru „tocmeli" agricole, votată în 1866, stabilind noile relaţii dintre proprietarii de pămînt şi ţărani, constituind „instrumentul legal" cu ajutorul căruia moşierii şi arendaşii puteau folosi aparatul adimninstrativ comunal spre a-i obliga pe ţărani să le muncească pămînturile, (ale cărei prevederi au fost şi mai mult înăsprite în 1872, cînd ţăranii trebuiau să fie scoşi la munci cu ajutorul dorobanţilor) a contribuit şi mai mult la înrăutăţirea situaţiei ţăranilor, determinînd mari frămîntări în lumea satelor, amplificînd nemulţumirile lor, cu atît mai mult cu cît guvernanţii amînau promisiunile împroprietăririi tinerilor („însurăţeilor") care în 1864 se aflau sub drapel

[1] Constantin Corbu, *Răscoala ţăranilor de la 1888*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, 234 p.

„Revista de istorie", tom 42, nr. 3, p. 303—315, 1989

www.dacoromanica.ro

şi deci nu primiseră pământ. La sfîrşitul anului 1873, în condiţiile intensificării frămîntărilor şi ale agravării crizei orientale, implicit a iminenţei izbucnirii războiului pentru independenţă, guvernul naţional-liberal a promis împroprietărirea urgentă a tuturor sătenilor îndreptăţiţi de articolele 5 şi 6 ale legii rurale. Între timp, însă, izbucnind războiul, guvernul a amînat lucrările de împroprietărire, circulara dată în acest sens de Ion C. Brătianu urmărind, pe de o parte, să calmeze spiritele agitate din lumea satelor (p. 59), pe de altă parte, să lege promisiunea împroprietăririi de războiul în care avea curînd să intre şi România. Promisiunile ,,noii" împroprietăriri au avut un larg ecou în rîndurile ţărănimii, care lega de dobîndirea independenţei speranţa împroprietăririi, lupta pentru independenţă contopindu-se cu lupta pentru pămîntul mult dorit.

Monografia relevă pe larg contribuţia ţărănimii, participarea ei masivă la războiul pentru dobîndirea independenţei depline, mii de ţărani, animaţi de dorul de libertate şi de o viaţă mai bună, au răspuns la chemarea ţării, mergînd pe cîmpul de luptă, dînd dovadă, în marile bătălii de la Griviţa, Plevna, Rahova, Vidin, Smîrdan, de un eroism care a uimit lumea întreagă; alte sute de mii au sprijinit campania militară prin subscripţii băneşti, donaţii de vite, alimente, îmbrăcăminte, ca şi prin numeroase transporturi de muniţii şi provizii necesare frontului. Ostaşii proveniţi în cea mai mare parte din rîndurile ţărănimii au dus greul războiului pentru cucerirea independenţei naţionale.

După război (vezi cap. III *Agravarea situaţiei ţărănimii şi frămîntările de la sate între anii 1878—1888)* ţărănimea, înşelată în aşteptările ei, a început din nou să se agite, frămîntările şi nemulţumirile ei fiind alimentate nu numai de promisiunile neonorate, dar şi ca urmare a agravării condiţiilor de viaţă, cît şi a ruinării multor gospodării ţărăneşti în timpul războiului. În faţa intensificării nemulţumirilor — se arată în monografie — guvernul naţional-liberal a fost nevoit să împroprietărească, în anii 1878—1879, o parte a ţăranilor care nu primiseră pământ. Din cele peste 100 000 de familii ţărăneşti îndreptăţite a primi pământ, au fost împroprietăriţi numai 48 342 de familii de însurăţei, cărora, în mare parte, li s-au oferit pămînturi slab productive. Modul cum s-a făcut ,,noua" împroprietărire, ţăranii fiind şicanaţi la delimitarea loturilor şi înşelaţi la măsurătoarea pămîntului, cît şi faptul că mulţi ţărani, în timp ce erau pe front, fuseseră deposedaţi de terenurile de pământ primite la împroprietărire, a determinat noi frămîntări la sate. Această situaţie a impus guvernului să vină cu noi măsuri: pe de o parte, să pună în vînzare loturi de 4, 6, 8, 25 şi 50 ha din unele moşii ale statului, plătibile în rate, pe o durată de 24 ani, cu o dobîndă de 6%, măsură de care aveau să beneficieze mai cu seamă ţăranii înstăriţi, cărora le-a venit în sprijin, cu fonduri băneşti, *Creditul agricol*, înfiinţat, de asemenea, în 1881, iar pe de altă parte, să modifice unele prevederi ale legii ,,tocmelilor" agricole, prin care erau excluse clauzele penale şi cele de solidaritate din contractele agricole, precum şi executarea ţăranilor la muncă prin forţa dorobanţilor (p. 82). Aceste măsuri, dacă ar fi fost aplicate întocmai, ar fi dus cît de cît la ameliorarea suferinţelor ţăranilor.

În deceniul care a urmat războiului de independenţă, la sate s-au înregistrat mari nemulţumiri şi frămîntări. Numai între anii 1883—1887 — arată autorul — au avut loc peste 40 de răfuieli violente împotriva exploatatorilor (p. 101—110).

Analiza aprofundată a situaţiei social-economice a ţărănimii dintre anii 1864—1888 îl determină pe autor să conchidă că ,,Nesoluţionarea problemei agrare, insuficienţa loturilor acordate foştilor clăcaşi şi neglijarea drepturilor generaţiilor viitoare de săteni de a obţine pămînt au generat izbucnirea răscoalei din 1888". Lipsa de pămînt a unei mari părţi a ţărănimii, ,,învoielile" agricole oneroase, creşterea cuantumului dijmei, a arenzii, a cametei, abuzurile şi jafurile aparatului administrativ, inclusiv agitaţiile politice în vara anului 1887—1888, toate acestea au contribuit la ridicarea la luptă a ţărănimii.

Momentul izbucnirii răscoalei din 1888 a avut loc în oraşul Urziceni, în ziua de 20 martie, de unde s-a întins în alte localităţi, cuprinzînd 28 din cele 32 judeţe ale ţării. Răscoala s-a resimţit puternic în judeţele Ialomiţa, Ilfov, Prahova, Dîmboviţa, Vlaşca, cuprinzînd circa 300 de sate, (numărul maxim înregistrîndu-se în judeţul Ilfov, unde s-au răsculat 132 de sate), Roman, Vaslui, Botoşani, Succava, fiind mai puţin intensă în judeţele Putna Tecuci, Covurlui, Iaşi, Neamţ etc.

Desfăşurarea răscoalei (a se vedea cap. V *Desfăşurarea răscoalei în Muntenia)* este urmărită în ordine cronologică în cadrul fiecărui judeţ, marcîndu-se momentele mai semnificative, aria de răspîndire, durată, participanţi etc.

De la Urziceni, unde trupele trimise au reuşit cu greu să ,,restabilească ordine", răscoala s-a întins în comunele învecinate: Speteni, Bărcăneşti, Manasia, Alexeni, Bărbuleşti, Elizâ Stoeneşti, Grindu, Gîrbovi, etc, ţăranii intrînd cu plugurile pe pămînturile arendaşilor, bătînd pe primari, notari, şefi de garnizoană, pe arendaşi şi pe oamenii acestora, introducînd vitele pe semănăturile lor. În partea de sud a judeţului Ialomiţa focarul principal al răscoalei a

www.dacoromanica.ro

fost comuna Ulmu; de aci răscoala s-a extins în comunele Chirnogi, Ciocăneşti, Mărgineni, Vărăşti, Valea Mare, Valea Rusului, Ceacu, Tăricen, Cuneşti, Lupşani. Flăcările răscoalei au cuprins, între 4—6 aprilie 1888, întreaga zonă între Lehliu, Slobozia şi Călăraşi, ţăranii maltratînd pe proprietari, arendaşi şi primari, incendiindu-le casele, arzînd registrele de „tocmeli" agricole, devastînd prăvăliile comercianţilor.

În judeţul Ilfov flacăra răscoalei a cuprins mai întîi comunele Afumaţi şi Ştefăneşti, cunoscînd o mare violenţă în comunele Dascălu-Creaţa, Căciulaţi, Creaţa-Leşile, Moara Săracă, Greci-Grădiştea, Fierbinţi, Micşuneşti-Greci, Lipia Bojdani, Nuci, Meri Petchi, Piteasca Pasărea, Moara Domnească, Brăneşti, Belciugatele, Crîngu, Fundulea, inclusiv majoritatea satelor din jurul capitalei: Colentina, Pantelimon, Dudeşti-Cioplea, Berceni, Căţelu, Jilava, Săftica, Periş etc. răsculaţii cerînd, pe lîngă pămînt, porumb, micşorarea dijmei, uşurarea „învoielilor" agricole, atacînd pe primari, perceptori, devastînd magazine, împărţindu-şi produsele.

În judeţul Prahova răscoala, desfăşurată între 2—13 aprilie, a cuprins 52 de localităţi, printre care: Fulga, Gherghiţa, Vadu Părului, Sălciile, Ciorani, Adîncata, Drăgăneşti, Cioranii de Sus, Tomşani, Gorgota, Potiganu etc.

În judeţul Dîmboviţa răscoala a cuprins, de asemenea, un număr de comune, printre care: Bildana, Cătunu şi Butimanu, Cojasca, Crîngurile, Bilciureşti, Cornetu, Potlogi, Valea Mare, Mogoşani, Pătroaia, Conţeşti, Cornetu etc.

În sfîrşit, în judeţul Vlaşca răscoala s-a desfăşurat între 7—16 aprilie, cuprinzînd comunele: Prundu, Gălăţeni, Călugăreni, Mihăileşti, Clejani, Bulbucata, Slobozia, Pueni, autorul referindu-se şi asupra răscoalelor din celelalte judeţe (Buzău, Rîmnicu Sărat, Brăila, Muscel, Argeş, Dolj, Gorj, Vîlcea, Olt, Teleorman, şi Romanaţi zăbovind mai mult asupra celor din judeţele Dolj şi Romanaţi unde, exagerările prefecţilor privind amploarea mişcărilor, s-au soldat cu schingiuirea multor ţărani nevinovaţi, ca la Izlaz, Giuvărăşti etc.(p. 116—132).

În Moldova (vezi cap. VI *Mişcările ţărăneşti din Moldova* p. 184—212) răscoalele generate de aceleaşi cauze au izbucnit mai tîrziu şi n-au avut amploarea celor din Muntenia. Ele au cuprins judeţele Tecuci, Covurlui, Putna, Iaşi, Neamţ, Vaslui, Roman, Suceava şi mai ales Botoşani, unde au fost şi cele mai puternice, mai ales în comunele Corni şi Dumbrăveni.

Într-un capitol scparat (al VII-lea *Forme de luptă folosite de răsculaţi* p. 203—216) autorul analizează formele de luptă folosite pentru atingerea obiectivelor lor, deşi, atunci cînd s-a urmărit desfăşurarea răscoalei s-au arătat întrucîtva şi acestea. Oricum, în capitol se insistă asupra intrării răsculaţilor în oraşe ca Oltenita, Călăraşi, Găeşti, Galaţi (s-au făcut încercări de a se pătrunde şi în capitala ţării, dar fără sorţi de izbîndă) în scopul de a obliga autorităţile superioare să le satisfacă revendicările, atacarea oraşelor constituind, în fapt, o formă superioară de luptă folosită de răsculaţi.

Într-alt capitol (cap. VIII) autorul analizează în mod succint modul cum au reacţionat clasele conducătoare, cum a fost reprimată răscoala, represiune care era cerută nu numai de numeroşii moşieri şi arendaşi refugiaţi în Capitala ţării (aproximativ 150) dar şi de partizani ai fostului guvern naţional-liberal şi ai Opoziţiei-Unite. Represiunea — apreciază autorul — a fost de o cruzime fără precedent, „barbară". Au fost arestaţi, maltrataţi şi schingiuiţi mii de ţărani „capi ai răscoalelor". Deşi numărul exact al victimelor este greu de stabilit, autorul apreciază că 1 000 de ţărani au căzut ucişi şi răniţi" (p. 229), din care 400 morţi şi 600 răniţi.

Ultimul capitol al monografiei (cap. IX) analizează atitudinea partidelor politice, a cercurilor muncitoreşti şi a opiniei publice faţă de răscoală. Indiferent de apartenenţa de moment la Partidul Conservator ori Naţional-Liberal, reprezentanţii claselor dominante au fost ostili mişcării ţăranilor. Moşierimea, mai ales, lovită în interesele ei de clasă exploatatoare, a avut în întregime o atitudine ostilă răscoalei (p. 239). În contrast cu atitudinea claselor exploatatoare, monografia reliefează atitudinea plină de simpatie, de înţelegere pe care a avut-o clasa muncitoare, intelectualitatea şi unele cercuri şi grupări de stînga. Muncitorii din Bucureşti, Paşcani, Mizil, Găeşti, Galaţi şi din alte oraşe şi-au manifestat solidaritatea cu ţărănimea răsculată, presa socialistă. („Dezrobirea" organul cercului muncitorilor din Bucureşti şi „Muncitorul" — organ al cercului muncitorilor din Iaşi) luînd apărarea răsculaţilor şi făcînd un aspru rechizitoriu claselor dominante. Manifestele date publicităţii în timpul răscoalei condamnau atitudinea claselor dominante. „Muncitorul" evidenţia mai ales necesitatea ca ţărănimea să acţioneze pe cale paşnică. Socialişti şi intelectuali cu vederi înaintate, ca A. Bacalbaşa, C. Mille, G. Scorţeanu, Gh. Panu, Vintilă C.A. Rosetti, şi alţii cereau reforme radicale pentru îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor. La rîndul lor, învăţătorii, muncitorii şi tîrgoveţii, ca şi mărginaşi ai oraşului Ploieşti luau apărarea ţăranilor adresînd soldaţilor îndemnul de a nu trage în fraţii lor. Răscoala din 1888 a pus în lumină ataşamentul clasei muncitoare şi interesul profund al socialiştilor faţă de ţărani. „Solidarizarea cu răsculaţii a maselor populare orăşeneşti, a cercurilor socialiste — conchide autorul — nu a îmbrăcat o formă organizată pe întreaga ţară, datorită faptului că nu exista un partid marxist revoluţionar care să înfăptuiască alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea şi să conducă la victorie lupta acestora" (p. 253).

www.dacoromanica.ro

Răscoala din 1888 a avut un larg ecou în provinciile româneşti de dincolo de Carpaţi subjugate de Austro-Ungaria, în ţările vecine şi în presa europeană. Ziarele româneşti, ungureşti şi germane din Transilvania şi Banat au publicat numeroase articole privind desfăşurarea răscoalei, manifestînd o vie simpatie faţă de cauza ţărănimii.

În finalul monografiei sînt reproduse unele documente inedite, deosebit de importante, referitoare la răscoala din 1888, aflate în fondurile Tribunalului Ilfov şi Prahova, şi în Biblioteca Muzeului Militar Central.

Dată fiind mulţimea localităţilor rurale (comune şi sate) angrenate în răscoală, a diferitelor personalităţi, considerăm că un indice de nume şi localităţi ar fi fost bine venit. Tot atît de utilă socotim că ar fi fost o hartă privind aria de răspîndire a răscoalelor.

Apreciem că monografia elaborată de Nichita Adăniloaie, cunoscător profund al perioadei istorice din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, se înscrie printre apariţiile valoroase ale istoriografiei noastre. Ea aduce contribuţii însemnate, atît sub raport informativ cît şi interpretativ privind lupta revoluţionară a ţărănimii la sfîrşitul secolului al XIX-lea pentru pămînt şi o viaţă mai bună, impunîndu-se atenţiei tuturor.

Mircea Iosa

TUDOR MATEESCU, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră*, D.G.A.S., Bucureşti, 1986, 123 p. + 8 ilustraţii.

Lucrarea elaborată de Tudor Mateescu ca o sinteză a problemei enunţate, este construită pe o amplă şi serioasă documentare şi este rodul muncii asidue şi al înţelegerii proporţiei, cauzalităţii şi efectelor fenomenului transhumanţei. Autorul a cercetat cu migală zeci şi zeci de documente — liste, condici, rapoarte, însemnări de călătorie, depozitate în arhivele româneşti sau din străinătate, în mare parte inedite şi a reuşit să aducă în faţa specialistului şi a publicului larg, imaginea de ansamblu, analitică, dar şi pe cea concretă, palpabilă prin informaţiile cantitative-matematice a tot ceea ce a însemnat transhumanţa mocanilor în Dobrogea.

Volumul cuprinde o introducere, trei capitole — delimitate cronologic privind păstoritul transhumat pînă la 1877, un capitol de concluzii generale, încheiere şi în anexă cîteva documente şi fotocopii semnificative.

În introducere autorul defineşte fenomenul transhumanţei şi termenul de „mocan", prezintă condiţiile de relief şi climă propice iernării în Dobrogea şi, în finalul acesteia analizează succint lucrările de specialitate dedicate acestei teme.

De la bun început este subliniat faptul că transhumanţa, ca la toate popoarele de altfel, nu exclude viaţa sedentară, ci dimpotrivă este strîns legată de aceasta, fenomenul fiind determinat numai de bogăţia şeptelului şi de insuficienţa furajelor, neavînd cauze de natură demografică. Aşezările de unde proveneau mocanii nu au fost abandonate niciodată, ele existînd de-a lungul veacurilor, pînă în zilele noastre, fapt ce se constituie într-o dovadă de necontestat a continuităţii poporului român în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Păstoritul, aşa după cum apreciază autorul, a fost doar o componentă a vieţii sociale a poporului român, care n-a fost popor de păstori, ci a fost întotdeauna legat de pămînt şi de viaţa sedentară.

În primul capitol — Păstoritul mocanilor în Dobrogea pînă la 1829 este argumentată marea vechime a fenomenului a cărui existenţă a fost semnalată documentar încă din vremea lui Mircea cel Mare, apoi de numeroase aşezăminte similare, la care, în secolul al XVIII-lea se adaugă firmane ale unor sultani otomani. Un proces complex care a durat cel puţin, după cîte ştim pînă acum, cinci sute de ani — nu se poate logic, să nu aibă începuturi şi rădăcini adînci şi puternice în timp. Cu secole în urma epocii amintite turmele de oi ale românilor transilvăneni au coborît pe vechi poteci şi cărări ale munţilor spre şes la Marea cea Mare. După anul 1800 sursele documentare se înmulţesc dar păstoritul transhumant nu a putut fi reconstituit sub toate aspectele, datorită ştirilor disparate şi fragmentare, şi după cum apreciază cercetătorul odată cu anul 1829 se încheie o primă şi lungă etapă a păstoritului mocanilor în Dobrogea.

Capitolul al doilea — Păstoritul mocanilor în Dobrogea în perioada 1830—1854, sintetizează numeroase informaţii şi date ce l-au determinat pe autor să aprecieze că, epoca reprezintă apogeul acestui fenomen, amploarea lui atingînd cifre fără precedent şi fără a fi cunoscute mai tîrziu.

Mai întîi autorul face precizări asupra cadrului „legislativ" ce reglementa trecerea mocanilor peste Dunăre. Acesta s-a fixat după organizarea cordonului sanitar pe linia Dunării printr-un raport al Divanului Săvîrşitor al Ţării Româneşti, aprobat la 9 octombrie 1830, cuprins

www.dacoromanica.ro

apoi și în Regulamentul vămilor din 31 decembrie 1830. Reglementările juridice au fost urmate de introducerea la carantinele Dunării a unor evidențe stricte, astfel la 24 noiembrie se cerea carantinelor să înainteze lunar un „perilipsis de ori cîte vite vor trece peste graniță în Turchiia, la ernatic, arătînd deosebit felurimea lor". Evidențele din această epocă s-au păstrat în mare măsură și i-au dat posibilitatea autorului să aprecieze aspectul cantitativ al fenomenului transhumanței în Dobrogea.

Pe baza perilipsisurilor, condicelor șnuruite și catastivelor întocmite de carantinele de pe Dunăre, autorul a realizat grafice anuale pentru toamnă și primăvară subliniind cu fidelitate numărul tîrlelor, al animalelor, numele stăpînilor, al ciobanilor simbriași și ai localităților de proveniență a acestora. Semnificative ni s-au părut cifrele pentru toamna anului 1841, cînd pe la Oltenița au trecut 357 de păstori transilvăncni în septembrie, 62 în octombrie, 213 în noiembrie și 45 în decembrie, iar pe la Călărași : 564 în septembrie, 196 în octombrie, 132 în noiembrie și 163 în decembrie ; pentru Călărași deținem și informații cu privire la numărul vitelor : 106 805 și 953 cai și 164 asini în septembrie, 21 316 și, 135 cai și 26 asini în octombrie, 189 cai în noiembrie și 253 cai în decembrie. În primăvara anului 1842 unii păstori au revenit la stînga Dunării pe la Giurgiu : 218 în martie, 171 în aprilie și 21 în mai ; pe la Oltenița : 379 în martie, 176 în aprilie și 112 în mai ; pe la Călărași : 157 în februarie, 745 în martie, 92 în aprilie și 2 în mai.

Parcurgînd acest capitol și comparînd informațiile oferite, constatăm că un număr impresionant de oi la care, după anul 1831 se adaugă cornutele mari sînt duse la „iernat" și la „vărat" peste Dunăre ; acest fapt i-a permis autorului să aprecieze just că epoca 1830—1854 este epoca de apogeu a păstoritului transhumant în Dobrogea.

În capitolul al III-lea este continuată tratarea problemei în ultimele decenii ale stăpînirii otomane (1855—1877) în Dobrogea. Începutul perioadei este marcat de încheierea convenției austro-otomane (7 februarie 1855) care stabilea condițiile păstoritului, obligațiile mocanilor și statutul lor juridic.

Convenția rămasă în vigoare pînă în anul 1865, a însemnat după opinia autorului nu numai un mijloc de reglementare a transhumanței, ci o îngrădire serioasă a acestui fenomen printr-o serie de restricții.

Perioada analizată este mai săracă în surse documentare, după anul 1857 nu s-au mai păstrat liste ale mocanilor de la punctele de trecere spre Dobrogea și dinspre Dobrogea, fenomenul fiind atestat, deși diminuat cantitativ, în însemnările lui Henry C. Barkley participant la construirea liniei ferate Cernavodă—Constanța și sporadic în acte ale vremii.

Autorul apreciază pe bună dreptate că, declinul păstoritului transhumant în Dobrogea a fost marcat de colonizarea masivă a tătarilor în stepele dobrogene, de extinderea terenurilor arabile în dauna pășunilor și a continuat prin scăderea puterii economice a mocanilor și cu stabilirea definitivă a unui număr mare de păstori ardeleni în Dobrogea. Capitolul se încheie cu concluzia justă, potrivit căreia „la 1878 transhumanța mocanilor în Dobrogea în trăsăturile ei clasice ia sfîrșit".

Capitolul IV — Aspecte generale ale păstoritului mocanilor în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane este capitolul de analiză și sinteză, în care autorul reușește să desprindă trăsăturile caracteristice ale fenomenului transhumanței. Este tratată cu discernămînt problema locurilor de origine ale participanților la transhumanță, făcîndu-se distincție în tratarea acestui aspect, între stăpînii vitelor și ciobanii simbriași. Mocanii stăpîni proveneau din trei mari regiuni etnografice : ținutul Sibiului (Mărginimea—Săliștea, Vale, Tilișea, Poiana Gales, Rod etc.), Țara Birsei (satele brănene, Săcelene, Brașov, Hărman, Vîlcan), Trei Scaune (Bretcu și Intorsura Buzăului), iar păstorii angajați cu simbrie proveneau din diverse localități ale țărilor române și nu în mod obligatoriu din Transilvania.

Sînt de asemenea, analizate aspecte privind drumurile parcurse de mocani prin „țară" pînă la Dunăre ; punctele de trecere al fluviului (Brăila, Călărași, Giurgiu, Zimnicea, Izvoarele, Calafat, Cerneț, Piua Petrii, Oltenița, Galați) ; mijloacele folosite la traversarea Dunării, care erau, de regulă bacuri numite „poduri umblătoare", aparținînd „contracciilor" șenalului Dunării, caice sau luntri ; destinația mocanilor care treceau la dreapta Dunării precizată de regulă prin expresiile „în Turchiia" „la Dobrogea", „la malul mării" sau „la mare".

Se impun atenției noastre informațiile referitoare la obligațiile financiare ale mocanilor față de statul otoman. Ciobanii transilvăneni se bucurau în Imperiul otoman, de drepturile cetățenilor austrieci, fiind scutiți de taxele pe care le plăteau raialele. Ei se aflau inițial sub jurisdicția consulatului Austriei de la Galați apoi după 1856 sub cea a viceconsulului de la Hîrșova destinat să se ocupe special de treburile mocanilor veniți cu vitele în Dobrogea. Pentru pășunat, care era „în principiu" de șase luni sau un an, dar putea fi prelungit pînă la durata de patru ani, statul otoman încasa, pentru șase luni, 56 parale de fiecare oaie (otlakie) și, în plus, percepea o oaie la fiecare turmă de 500 de oi. Caii, animalele de povară și bovinele erau scutite de orice taxă, dar limitat : un cal pentru 100 de oi, o vacă cu

www.dacoromanica.ro

lapte, la 500 de oi, iar cînd aceste proporții erau depășite se plăteau 240 parale un cal pentru șase luni și 160 parale de fiecare vacă, tot pentru șase luni.

În continuare autorul tratează viața pastorală propriu-zisă : sălașurile și hrana păstorilor, organizarea tîrlelor, bolile oamenilor și animalelor, raporturile dintre stăpînii turmelor și ciobanii simbriași, condițiile aspre ale vieții de păstor, jafurile pricinuite de tîlhari și armatele otomane.

Așa după cum o demonstrează documentele, numai stăpînii de tîrle mai puțin înstăriți își însoțeau vitele în Dobrogea, cei bogați rămînînd în Transilvania, la gospodăriile lor. Stăpînii turmelor veneau, de obicei să-și inspecteze tîrlele instalate pentru iernat și să aducă lucruri de trebuință pentru păstori. În cursul lunii decembrie 1831, au trecut la dreapta Dunării, pe la Călărași, mai mulți stăpîni de turme, din Sălițe ; despre care se arată că „merg spre vederea oilor ce le au spre ernatic în Turchiia, la Nangaliia cu soroc de două luni", toți avînd „cai cu tarhaturile lor" și sume de bani.

Volumul se impune și prin aprecierile corecte asupra stabilirii definitive ale mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră. Viața grea nu i-a împiedicat pe mulți dintre mocani să rămînă perioade îndelungate cu vitele în Dobrogea, situație care a dus treptat la stabilirea definitivă a unora dintre ei pe pămîntul dobrogean. Mocanii statorniciți în Dobrogea ieșeau din circuitul transhumanței, trecînd la practicarea păstoritului local, a agriculturii comerțului și meșteșugurilor, unii dintre ei contribuind la înflorirea vieții spirituale a Dobrogei.

În final autorul subliniind implicațiile de ordin economic, social și politic ale acestui fenomen, apreciază faptul că mocanii sabiliți definitiv în Dobrogea au constituit un element activ în viața provinciei și au grăbit trezirea conștiinței naționale a românilor băștinași.

Lucrarea în ansamblul său adună și sintetizează izvor lîngă izvor, fapt lîngă fapt, argument lîngă argument și reușește să convingă că păstoritul mocanilor în Dobrogea, fenomen cu implicații multiple și cu adînci rădăcini în trecut, s-a împletit organic, de-a lungul veacurilor, cu însăși istoria acestui străvechi pămînt românesc.

Filofteia Rînziș

RADU POPA, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1988, 324 p.

În urmă cu două decenii, prin monografia *Țării Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Radu Popa lansa în istoriografia românească un nou mod de abordare a istoriei țărilor medievale românești. Înscriindu-se în cele mai avansate curente ale cercetării istorice, investigarea istorico-arheologică globală a acestor subdiviziuni politico-geografice — atît de importante pentru procesele de etnogeneză și de constituire a statelor feudale românești — s-a dovedit a fi deosebit de generoasă, lucrarea de față constituind, credem, cea mai bună dovadă în acest sens.

O asemenea abordare necesita desigur și o metodă adecvată condițiilor materiale și nivelului actual al cercetării, ca și problemelor specifice ridicate de aceste „țări". Folosită și în Țara Maramureșului, metoda reconstituirilor regresive, deși nu singura, după cum recunoaște însuși autorul, s-a dovedit cea mai oportună.

Lucrarea debutează cu un capitol preliminar menit să delimiteze geografic și cronologic limitele cercetării, lămurind aspecte esențiale privind semnificația extinderii teritoriale a Țării Hațegului sub raportul evoluției relațiilor dintre formele de organizare autohtone și cele pe care regalitatea încerca să le implanteze, precum și fixarea momentului cronologic pentru care este posibilă reconstituirea geografiei istorice hațegane la care să se raporteze informațiile arheologice în măsură să ofere date despre etapele anterioare.

Izvoarele și istoriografia Țării Hațegului sînt trecute în revistă cu mult spirit critic, autorul apreciind lucid și cumpătat importanța dar și limitele fiecărei categorii de izvoare, limite ce decurg din natura sau din stadiul actual al cunoașterii lor. Raportarea autorului la rezultatele cercetării anterioare subliniază nota de continuitate, reprezentată de bogatele informații privind diferite aspecte, dar exprimă și incapacitatea lor de a ține locul unui demers global care prelucrează și interpretează unitar întreaga informație și care este în măsură să releve atît specificul local cît și trăsăturile generale, semnificative pentru întreaga istorie medievală românească.

Precizarea condițiilor cadrului natural-geografic constituie obiectul unei analize a cărei necesitate este subliniată cu îndreptățită insistență. Compartimentarea geografică, reliefu, rețeaua hidrografică și de drumuri, precum și resursele naturale, constituie factori care au exer-

www.dacoromanica.ro

citat o permanentă influență asupra societății. De modul în care ea a reușit să răspundă acestor determinări a depins vitalitatea ei și, în ultimă instanță, continuitatea de locuire a Țării Hațegului.

Caracterul lacunar al izvoarelor documentare și narative referitoare la primele secole ale evului mediu transilvan și metoda de cercetare amintită l-au determinat pe autor să consacre un capitol substanțial analizei documentației arheologice (cap. V. *Țara Hațegului de dinaintea știrilor scrise*, p. 39—77). Deși investigațiile arheologice au sporit considerabil în ultimele trei decenii, ele sînt încă departe de a fi suficiente și omogen repartizate din punct de vedere cronologic și geografic. Cercetările întreprinse de autor în Țara Hațegului sînt în măsură să arunce o lumină nouă asupra realităților istorice : cca. 80—90% din teritoriul cercetat nu a fost afectat direct de înaintarea granițelor politice ale regatului maghiar în secolele XI—XIII, așezările românești din secolele anterioare putîndu-și continua viața și evoluția istorică proprie. Vestigiile arheologice din afara zonei de contact cu colectivitățile nou instalate aparțin satelor românești, existînd chiar situații (ca de ex. la Streisîngiorgiu) în care este dovedită continuitatea unor asemenea vestigii cu cele de mai tîrziu, din secolele XIV—XV, a căror atribuire etnică este asigurată de izvoarele documentare.

Sînt remarcabile paginile consacrate problemelor cronologiei și atribuirii etnice ale unor elemente de inventar arheologic, abordarea nuanțată și circumspectă fiind în măsură să-l ferească pe autor de aprecieri unilaterale și de exagerări. Deosebirile constatate în inventarul arheologic din diferitele zone ale Transilvaniei sînt interpretate ca reflectînd nu atît deosebiri etnice cît decalaje de evoluție și de progres tehnic. Prezența unor podoabe sau accesorii de port în necropolele medievale transilvane poate reflecta evoluția unor granițe politice, nicidecum transformări etnice fundamentale.

Problemele geografiei istorice hațegane, aspect esențial al reconstituirii structurii societății, constituie substanța capitolului următor : *Țara Hațegului în secolele XIII—XIV. Satele hațegane*, p. 78—144. Cantitatea și calitatea știrilor din izvoarele documentare ridică în fața cercetătorului habitatului medieval transilvan dificultăți adesea insurmontabile, riscul ignorării unor sate fiind practic imposibil de eludat. Aceste dificultăți nu îndreptățesc însă concluziile grăbite ori denaturate ce caracterizează geografiile istorice mai vechi întocmite pentru Țara Hațegului. Neluarea în seamă a sistemului de relații sociale caracteristice satelor românești sau neglijarea transformărilor esențiale intervenite la începutul sec. al XIV-lea în sistemul social-juridic — transformări care au creat condițiile apariției în documente a satelor și a feudalității românești — duc în mod inevitabil la o imagine deformată și incompletă a geografiei istorice hațegane din sec. XIII—XIV. Singura cale justă, urmată și de autor, o constituie utilizarea tuturor informațiilor documentare, a cercetărilor de teren, arheologice, toponimice etc. p_c baza cărora să se reconstituie rețeaua de sate și de relații patrimoniale, trăsăturile și dinamic$_a$ habitatului sub raportul repartizării geografice, a mărimii și vechimii satelor, precum și su$_b$ cel al etniei lor.

Registrul așezărilor, ce cuprinde 195 de sate, este rezultatul unui efort impresionant, minuțiozitatea analizei structurilor patrimoniale, genealogice, a toponimiei, constituind garanția încheierilor ce se cuprind în capitolele următoare. Știrile scrise, coroborate cu informația arheologică, dovedesc în mod convingător că peste 85% din numărul așezărilor îl formau satele românești, iar pretinsa „explozie demografică" ce ar trebui să fie urmarea unei colonizări recente, nu reprezintă decît cel mult o „explozie" a informației documentare în condițiile social-politice noi din vremea dinastiei angevine,

Capitolul *Societatea hațeganâ la începuturile evului mediu. Obști sătești, cnezi și nobili*, p. 145—202, evidențiază cu și mai multă claritate vechimea și caracterul omogen românesc al structurilor politico-sociale și juridice ale societății hațegane. Factor de permanență și de unitate în istoria noastră, obștea sătească a constituit și în cadrul societății hațegane realitatea fundamentală. Echivalînd în esență cu satul, obștea a funcționat ca organism social-economic unitar chiar și după aservirea ei juridică. Caracterul confuz al documentelor ca și interesele autorității politice sau ale stăpînilor feudali proveniți din mediul autohton ridică numeroase obstacole în calea unei analize ce-și propune reconstituirea mecanismelor care asigurau funcționarea obștilor sau a procesului de destrămare ale acestora. Interpretarea atentă a informațiilor din documentele de cancelarie a permis totuși autorului să distingă aspectele reale de cele create în mod artificial de cancelaria regală sau voievodală.

În veacul al XIV-lea obștea sătească hațegană, deși încă puternică, suferise fisuri ce i-au grăbit dezagregarea și apariția unor instituții noi. Printre acestea pe primul loc se impune cea a cnezatului. Desemnînd o simplă posesiune de pămînt sau avînd caracter de dominium, deci de stăpînire asupra satului, cnezatul este definit de autor ca o instituție de natură feudală pur românească, reflectînd existența unei pături sociale suprapuse cu importante rosturi sociale, economice, militare și spirituale.

www.dacoromanica.ro

Reconstituirea formaţiunilor teritoriale, reprezentate de uniunile de obşti, de aceeaşi natură cu cnezatele de vale din Ţara Maramureşului, este de natură să ofere noi puncte de sprijin în cunoaşterea mai detaliată a societăţii haţegane, dar relevă în acelaşi timp şi caracterul unitar al evoluţiei scietăţii româneşti în evul mediu. Cele zece cnezate de vale (Rîul Mare, Densuş, Rîu Bărbat, Rîul Alb, Britonia, Streisîngiorgiu, Cerna, Sălaşuri, Silvaş şi Vad) îşi datorează existenţa unor necesităţi ce ţin de funcţionarea mecanismelor economice, sociale, juridice, militare şi spirituale în afara cărora nu se poate concepe vieţuirea nici unei comunităţi săteşti.

Un aspect important, adesеori greşit înfăţişat, îl reprezintă transformările suferite de feudalitatea românească haţegană în contactul cu autoritatea politică care i s-a suprapus începînd din sec. al XIII-lea. Sistemul de stăpîniri din interiorul societăţii româneşti nu a fost afectat direct de instalarea la Haţeg a reprezentantului autorităţii regale în deceniul al optulea al sec. XIII, noul factor politic mulţumindu-se cu acceptarea tacită a stăpînirilor de fapt exercitate de feudalitatea românească în schimbul unor redevenţe. Relaţiile s-au dezvoltat în secolele următoare, înregistrîndu-se chiar fenomene de înobilare ale unor cnezi, ceea ce a încurajat procesul de destrămare al obştilor. Cu toate acestea, este în afară de orice îndoială că ieşirea din devălmăşie n-a fost determinată de actul regal şi că procesul de stratificare socială a fost unul intern în fundamentele lui.

Atenţia autorului s-a îndreptat în continuare spre mărturiile de civilizaţie haţegană (cap. VIII. *Civilizaţie medievală în Ţara Haţegului*, p. 203—249). Analiza proceselor de producţie l-a condus pe autor la surprinderea modalităţilor în care societatea românească din Ţara Haţegului a izbutit să-şi regleze procesele economice în funcţie de resursele naturale şi de necesarul subzistenţei, relevînd caracterul complex, agro-pastoral al economiei săteşti.

Remarcînd problemele ridicate de investigarea arheologică a satului medieval, rezultate din insuficienţele cercetării sau din însăşi natura acestor obiective greu de surprins în teren, cercetătorul insistă asupra monumentelor de arhitectură, militare şi civile, abordarea lor subliniind stăruitorul efort depus pentru a desluşi semnificaţiile sociale adînci ale ridicării acestor construcţii. Cetăţile (Haţeg, Deva, Hunedoara), fortificaţiile şi reşedinţele cneziale (Răchitova, Mălăeşti, Colţ, Strei) sînt expresii ale maturizării relaţiilor feudale în societatea românească.

În capitolul *Ţara, comitatul şi districtul Haţegului*, p. 249—264, sînt analizate aspectele legate de evoluţia teritorial-administrativă şi instituţională a „ţării". În contextul Diplomei cavalerilor ioaniţi din anul 1247 această *terra* se defineşte ca un teritoriu geografic delimitat ce formează o structură teritorial-politică românească, asemenea cnezatului lui Litovoi voievodul, înainte de această dată ea fiind unul din cnezatele care formau voievodatul lui Litovoi dispus pe cele două versante ale Carpaţilor. Cercetarea evoluţiei statutului juridic şi al organizării interne ale Ţării Haţegului prilejuieşte exprimarea poziţiei autorului în controversata problemă a descălecatului haţegan în Oltenia, interpretat ca un transfer al unui nucleu de organizare politico-militară românească şi nu ca un transfer de populaţie de pe o parte pe alta a munţilor. Analizînd condiţiile în care Ţara Haţegului a evoluat de la *terra* la district, se remarcă continuitatea teritorială şi instituţională, deci implicit şi etnică, încercarea de a organiza un comitat negăsindu-şi suportul social şi politic necesar.

Transmiterea unor instituţii din sec. XII—XIII ale Ţării Haţegului în districtul din sec. XIV—XV este exemplificată de evoluţia instituţiei „adunărilor obşteşti ale cnezilor, bătrînilor şi oamenilor de orice stare din district". Iniţial adunările au fost o instituţie exclusiv românească a Ţării Haţegului, cu caracter larg popular, care doar după instalarea autorităţii regale şi-a pierdut o parte din atribuţii (politic, administrativ, militar) rămînînd doar scaune de judecată.

Ultimul capitol, *Ţara Haţegului ca parte a teritoriilor româneşti, Pagini de istorie politică*, p. 265—286, este consacrat prezentării istoriei politice a Ţării Haţegului pînă în secolul al XIV-lea, preocuparea centrală a istoricului fiind plasarea evenimentelor în contextul general al istoriei româneşti. „Nici nu putea fi altfel, după cum recunoaşte însuşi autorul, căci indiferent de împrejurările care au condiţionat diferit evoluţia societăţii dintr-o parte sau alta a teritoriilor locuite de români, această istorie a fost unitară".

Lipsa ştirilor scrise pentru această perioadă timpurie a evului mediu românesc obligă pe specialişti la avansarea multor ipoteze referitoare la evoluţia istoriei politice a acestor „ţări", raportarea permanentă la evenimentele, mai bine cunoscute, din vecinătate fiind unica garanţie a veridicităţii acestor reconstituiri. Explicaţia situaţiei politice aparte a Ţării Haţegului în secolele XI—XII, ca şi a celorlalte formaţiuni teritorial-politice româneşti din sud-estul Transilvaniei şi nordul Olteniei, este găsită de autor în rezistenţa acestor ţări, cuprinse într-un bloc omogen şi compact de locuire românească, atît împotriva centralelor de autoritate ale regalităţii de pe Mureş, cît şi împotriva acelora ale cumanilor din regiunile extracarpatice.

www.dacoromanica.ro

Din această perspectivă, o serie de evenimente și procese istorice (rolul și ponderea populațiilor alogene, crearea Banatului de Severin, conflictul dintre regat și voievodul Litovoi etc.) își găsesc explicația și locul potrivit în contextul istoriei românești.

Remarcabilele rezultate științifice și calitățile metodologice ale lucrării o vor impune, sîntem convinși, printre contribuțiile de referință în domeniu.

Antal Lukacs

*** *Paysans et Nations d'Europe centrale et balkanique. La réinvention du paysan par l'État en Europe centrale et balkanique aux XIXe et XXe siècles*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1985, 279 p.

Volumul *Paysans et Nations d'Europe centrale et balkanique* conține 18 comunicări, ce au fost prezentate la Paris, cu prilejul unei reuniuni internaționale, sub auspiciile Centre Nationale de Recherche Scientifique și avînd drept temă: *La reinvention du paysan par l'État en Europe centrale et balkanique aux XIX-e et XX-e siècles* (Reinventarea țăranului de către stat în Europa centrală și balcanică, sec. XIX și XX).

Autorii comunicărilor tind să demonstreze că odată cu apariția Statului-Națiune și pînă în zilele noastre în întreaga regiune central-sud-est-europeană, s-a desfășurat și continuă să se desfășoare un proces, cu totul defavorabil țărănimii ca atare.

Pentru a dovedi această idee, ei au utilizat moderna metodă de cercetare interdisciplinară și s-au ocupat de controversele dintre statul națiune și țărani, recurgînd la analiza asupra *folclorului* (partea I-a), a *limbii și ideologiilor* (partea a II-a), oprindu-se apoi în partea a treia a lucrării asupra aspectului: *țărani și politică*.

Cartea oferă, incontestabil, mult interes atît din cauza metodei întrebuințate cît, mai ales, din cauza conținutului variat, bogat în idei și informații al comunicărilor. Ținem, de la bun început să relevăm două mari idei pozitive, ce se desprind din majoritatea comunicărilor, idei ce constituie de altfel și firul roșu care leagă între ele subiecte foarte diferite. Prima idee se referă la trăsătura comună a statelor din aceste regiuni ale Europei, trăsături ce le distinge și de occident și de Orientul Apropiat și de Rusia, și care interzice ideea că ele ar fi un simplu mimetism al occidentului sau ar putea fi examinate ca un univers închis (p. 7). Cea de-a doua idee generală, ce considerăm că trebuie scoasă în evidență subliniază rolul important al țăranului în formarea Statului-Națiune. Conform acestei idei, Statul-Națiune a luat ființă numai atunci cînd țăranul a intrat în strategia politică sau mai tîrziu, cînd el s-a integrat în activitatea politică națională (p. 7).

Concomitent, majoritatea comunicărilor tind însă să demonstreze ideea că și în secolul al XIX-lea și în cel al XX-lea, elitele, care dețin puterea, indiferent de poziția lor politică, cultivă ideologii neo-țărănești, destinate să le întărească puterea atît pe plan național cît și pe plan social. Aceste elite — se arată în continuare — recurg la țăran în sensul „unui recurs mitologic, care le servește în fond, drept legitimare" (p. 7).

În consecință, aproape toate comunicările urmăresc de aceea să stabilească raporturile instrumentale sau de putere, ce au existat și există pînă în zilele noastre, între stat și țărani.

În prima parte a lucrării, destinată *folclorului* (p. 13—93) sînt prezentate șase comunicări — trei cu caracter general și alte trei consacrate folclorului grec.

Incontestabil, că specialiștii greci Statis Damianakos [1], Stelios Papadopoulos [2] și Alke Kyriakidou [3] au izbutit să ofere, chiar și pentru nespecialiști, un tablou deosebit de interesant atît asupra rolului țărănimii, cît și a folclorului în societatea greacă. De remarcat este faptul că oamenii de știință greci consideră necesară examinarea producțiilor culturale ca atare și în contextul lor istoric și sociologic, propunînd astfel, o analiză interdisciplinară.

Aceeași metodă de cercetare este utilizată în genere și de ceilalți trei specialiști — Zador Todai [4], Vilmos Voigt [5] și Claude Karnoouh [6] care tratează probleme generale și trag concluzii pentru folclorul din toate statele regiunii central-sud-est europene.

Astfel, Claude Karnoouh, care se ocupă de impactul dintre Statul-Națiune și societățile rurale în secolul al XIX-lea, consideră că Statul-Națiune a ignorat „valorile proprii gîndirii țărănești arhaice și uzurpînd cuvîntul țăranilor, discursurile folclorice au fost constituite în discursuri politice; concomitent, a operat și o analogie înșelătoare între aistoricitatea identității etnice și lingvistice a comunităților țărănești și istoricitatea proiectului statal al Statului-Națiune" (p. 52), ce și-a oferit astfel probe ontologice, care legitimează spațiul suveranității sale. Constatăm imediat că această idee, foarte discutabilă, a cercetătorului francez nu corespunde cîtuși de

www.dacoromanica.ro

puțin ideii, incluse în chiar introducerea acestei cărți în care se afirmă că „Statele-Națiuni nu au devenit State și Națiuni decît atunci cînd țăranii au intrat în strategia Politicului sau mai tîrziu cînd ei s-au integrat în politica națională. În fond, se subliniază în continuare *Societățile țărănești și partidele cu interese țărănești au legitimat aceste state*" (p. 7). Apare așadar limpede contradicția dintre idcea-cheie și plină de substanță a cărții, subliniată în Cuvîntul introductiv, (p. 7) și ideca neconfirmată de realitatea istorică, susținută de Claude Karnoouh.

Dacă unii dintre autorii acestui volum, inclusiv Claude Karnoouh, care au utilizat metode de cercetare interdisciplinară, ar fi studiat cu atenție procesul istoric, care a dus, pas cu pas, la formarea Statului-Națiune, ar fi înțeles ireversibilitatea acestui proces dominat de forța principiului naționalităților; ar fi înțeles atunci mai bine, rolul istoric al țărănimii factor important în lupta pentru formarea și consolidarea Statului-Națiune.

Această serioasă deficiență apare și mai pregnant, dacă ne referim la comunicarea lui Zador Tordai, despre Metamorfozele folclorului în întreaga regiune central-sud-est europeană. El pornește de la ideea justă că transformările folclorului decurg din transformările generale ce afectează și societățile locale (p. 20); dar că înscrîndu-se în național, folclorul s-a izolat de conținutul său popular pentru a da naștere unei slabe identificări naționale care putea compensa ideologia naționalistă, dînd astfel istoriei naționale un caracter mitic; apoi, continuă autorul cînd această mitologie a luat locul vidului ideologic creat de schimbarea socială, funcția sa a fost aceea de a menține naționalul în afara socialului. Astfel, consideră Zador Tordai, poate fi înțeleasă fixarea punctelor nodale ale identificării naționale pe independență și pe luptele naționale între țări vecine : *unificarea*, conchide el, *se funda pe negarea celuilalt*, nercalizîndu-se deci în cadrul pozitiv al problemelor sociale (p. 21) și naționale.

Pornind de la astfel de speculații și idei apriorice, autorul ignoră procesul istoric, care a dus în anul 1918 la formarea sau la unificarea statelor naționale în regiunea central-sud-est europeană. El ignoră, de asemenea, o imensă literatură istorică, inclusiv o cunoscută istorie a Ungariei [7] care a analizat efectele luptei istorice purtate, în numele principiului naționalităților, de către națiunile oprimate în scopul formării sau al unificării Statului-Națiune [8]. De pe această poziție, el susține că anumite forme de folclor apar acolo unde unitatea națională este mai mult ideologică decît socială, fiind realizată „pentru a satisface scopuri exclusiv politice" (p. 30). Pentru a-și funda această aserțiune, Zador Tordai utilizează metoda de cercetare interdisciplinară, recurgînd la istorie și anume la istoria României, de a cărei unitate națională se ocupă în mod special.

Pornind de la etapa istorică a desăvîrșirii unității naționale, în cursul anului 1918, etapă pe care Zador Tordai o definește ca „moment a celei mai vaste extensiuni teritoriale a României", (p. 30), autorul emite o teorie apriorică despre natura unirii din 1918, teorie ce el tinde să demonstreze pe baza faptelor istorice. Începe prin a considera că unirea s-a realizat în jurul Munteniei „țară, după el, relativ arierată" (p. 30), în comparație, în primul rînd cu Transilvania și chiar cu Moldova. Deci, continuă Zador Tordai, dacă unificarea se realizează în jurul părții celei mai periferice a Națiunii, se produce o nivelare prin factorul inferior, (p. 31). Din acest moment, procesul nu mai poate fi trăit de întreaga națiune; astfel că, susține el, transformarea în Stat-Națiune nu mai este rezultatul unei evoluții ci sacrificarea părții celei mai înaintate a națiunii. În consecință, conchide autorul, dacă regiunca centralizatoare se relevă incapabilă de a oferi o perspectivă de progres general, statul va folosi ideologia ca mijloc de realizare a unificării (p. 31), mitologia și folclorul constituind cele două chei de boltă ale acestei ideologii (p. 31); iar această ideologie ca atare, se va manifesta prin construcția și reconstrucția oarecum ireală a unei istorii naționale, ce vizează să legitimeze faptul național. În esență, acestea sînt opiniile autorului despre natura unirii din 1918 cînd națiuneă română din teritoriile subjugate de două mari imperii anacronice a hotărît să se unească cu țara. Tocmai acest din urmă fapt îi scapă lui Zador Tordai, adică faptul istoric, universal cunoscut, că unirea din 1918 s-a făcut cu Regatul României. Îi mai scapă autorului și alte fapte tot atît de bine cunoscute și anume : unirea din 1859, votată de reprezentanții aleși ai națiunii, între Moldova și Țara Românească și ca urmare apariția Statului-Națiune România care, în 1881, devine Regatul România, stat suveran și independent, cu rol efectiv pe arena internațională. Și atunci desigur, se ridică întrebarea : ce valoare mai poate avea o teorie ce se bazează pe atît de evidente greșeli materiale? Constatăm, de asemenea că spre deosebire de majoritatea comunicărilor, cea a lui Zador Tordai nu are aparatul critic de rigoare și deci nu indică nici o sursă de informare. Ne putem atunci întreba, cum se poate el referi la știința istorică? Cum se pot trage concluzii cu caracter istoric, dacă nu se bizuie pe sursele documentare necesare oricărei cercetări în această știință? Fără bază documentară, fără istoriografie, ce sînt atunci afirmațiile lui Zador Tordai despre Actul istoric al Unirii din 1918? Răspunsul se impune imediat : nu sînt decît simple declarații, pe care autorul desigur le poate face oriunde, dar care nu au nimic de a face cu cercetarea științifică.

www.dacoromanica.ro

Cu aceste rezerve, considerăm că partea I-a a lucrării consacrată analizei pe baza folclorului, a rolului țărănimii în formarea Statului-Națiune oferă, incontestabil, interes, în ciuda faptului, că impactul Stat-Națiune — țăran nu iese cu claritate și deci nu este atins unul dintre obiectivele importante anunțate de autori.

Partea a II-a : *Limbi, ideologii, identități naționale* (p. 97—144) este efectiv o reușită. Autorii, scoțind în evidență exemple din limba și literatura turcă și greacă, izbutesc, în mod pertinent, să dovedească cît de important, cît de pozitiv este raportul dintre Statul-Națiune și țărănime.

Astfel, Altan Gökalp [9] arată că turca, limbă comunitară purtînd stigmatul statutului de țăran și de nomad, servește drept model pentru limba scrisă și vorbită a Turciei de azi (p. 101). În fond, autorul utilizînd metoda de cercetare interdisciplinară și recurgînd adesea la istorie, dovedește că întreaga mișcare lingvistică, care în anii 1920—1930 ai Turciei kemaliste, acționa sub deviza „Țăranul, iată stăpînul nostru", (p. 101), a participat la geneza Statului-Națiune Turcia (p. 113).

Pe aceeași linie de gîndire se situează Nedim Gürsel [10]. Cercetînd tradiția poeților și muzicienilor populari (âsik) ce-și cîntau propriile compoziții transmițîndu-le apoi pe cale orală, din generație în generație, Nedim Gürsel descoperă perenitatea acestei tradiții pînă și în viziunea modernă a poeziei revoluționare a lui Nazim Hikmet (p. 137).

Ambii cercetători relevă deci, cu prisosință, rolul pozitiv al țăranului atît la constituirea Statului-Națiune Turcia cît și la consolidarea, în continuare, a acestui stat și a dezvoltării culturii.

Ca și ceilalți cercetători Zachos Siaflekis [11] urmărește să demonstreze, recurgînd la opera marelui scriitor A. Papadiamantis, rolul țărănimii în fondarea literaturii naționale grecești (p. 125—136).

În concluzie, putem constata că exemplele concrete ca și analizele pertinente ale acestor trei oameni de știință dau un înalt nivel părții a doua a lucrării.

Partea a treia intitulată *Paysans et politiques*, (p. 147—279) conține opt comunicări referindu-se la raporturile Stat-Națiune-Țărani în țări ca : Iugoslavia (1 comunicare), Bulgaria (1 comunicare), România (4 comunicări) și Polonia (2 comunicări). Autorii, conform ideilor expuse în introducerea semnată de Catherine Durandin și Jean-Charles Szureck, (p. 147—149), urmăresc să demonstreze că Statul-Națiune duce o acțiune de instrumentalizare a țăranilor în scopuri unificatoare de instaurare a puterii și de uniformizare a ideologiei naționale, (p. 147).

Ceea ce surprinde, imediat după lectura majorității comunicărilor, ce conțin un aparat critic cu serioase referințe deocumentare și istoriografice, este faptul că ele nu demonstrează, decît în mică măsură, ideile incluse în introducere.

Astfel, Marie-Paule Canapa [12], în ciuda ideii prezentată în introducere, privind prioritatea ideii naționale unificatoare, arată că statul socialist Iugoslavia poartă o politică de recunoaștere a diferitelor identități naționale (p. 151) ; că deși statul influențează parțial declarațiile de identitate națională, totuși spre deosebire de etapa monarhiei, promovează ideea că recensămîntul se face conform convingerii intime a cetățenilor cu privire la naționalitatea lor (p. 151) și că recunoscînd importanța religiei (p. 153) în formarea națiunii, a recunoscut implicit și o națiune musulmană, ca și importanța regionalismului în viața politică (p. 158). Urmărind textul comunicării se poate, așadar conchide, că din datele recensămintelor, nu se degajă o acțiune de instrumentalizare în defavoarea țărănimii de către Statul-Națiune Iugoslavia.

Aceeași idee apare și mai limpede după lectura comunicării lui Frederick B. Chary [13], care se ocupă de *Critères de differenciation entre Bulgarie „rurale" et Bulgarie „urbaine"* (p.161—178). Utilizînd tabele statistice, deci metoda cantitativă, și analizînd, în mod pertinent datele, autorul ajunge să definească societatea bulgară, cu excepția marilor orașe, ca o societate țărănească (p. 165).

În ceea ce privește Polonia, constatăm chiar că în cele două comunicări se subliniază cu putere rolul țărănimii în formarea Statului-Națiune. Comunicarea lui Zbigniew T. Wierbicki [14], de pildă, stă efectiv sub obedința istoricei bătălii de la Raclawice (1794), condusă de Tadeuz Kosciuszko împotriva Rusiei, bătălie unde, rolul decisiv l-a avut celebrul detașament de țărani Kosynierzy (Les Faucheurs), p. 227. Toată tragica istorie din secolul al XIX-lea a Poloniei, împărțite, este evocată de autor sub semnul luptei permanente și tenace pentru identitatea națională, luptă în care țărănimea are un rol deosebit de important (p. 229—234). Cînd s-a ajuns, conchide autorul, la etapa consolidării naționale (1918—1981), rolul țărănimii a devenit și mai evident, căci Statul-Națiune Polonia (1918) are pentru prima oară în istoria sa un prim ministru țăran, W. Witos, șeful Partidului Țărănesc (p. 235).

În continuare, referindu-se la istoria strict contemporană a Poloniei și anume la anii 1980—1981, Jean Charles Szurek [15] reafirmă aceeași idee.

www.dacoromanica.ro

Dacă trecem la analiza comunicărilor privind România găsim aceeași trăsătură caracteristică: conținutul comunicărilor nu demonstează, decît în mică măsură, ideile expuse în introducere. Nu ne vom ocupa decît de două dintre aceste comunicări, care sînt riguros întocmite și se sprijină pe serioase surse documentare, ca și pe referințe istoriografice de prim rang, celelalte două neposedînd aparatul critic necesar pentru o analiză științifică.

Catherine Durandin [16] și Paul A. Shapiro [17] prezintă în comunicările lor, etape importante ale istorici Statului-Națiune România.

Conform introducerii, (p. 147), Catherine Durandin vrea să demonstreze cum statul după 1878, „zis liberal" vrea să „încadreze", și să „integreze" printr-o reformă educativă radicală, masele de țărani în statul modern, constituit după războiul de independență din 1877 (p. 147). În comunicarea sa însă autoarea se ocupă, în mod obiectiv, de rolul important al țărănimii în formarea Statului-Națiune arătînd, de pildă, că în 1877, România intra pe scena internațională printr-un război unde lupta o armată de soldați-țărani (p. 179); arată apoi în continuare situația școlară „tragică", în ciuda învățămîntului școlar obligatoriu statuat în 1864, exista, subliniază ea, un mare număr de analfabeți în mediul rural mai ales (p. 183). Relevăm apoi poziția Statului în această problemă, examinînd pe larg Proiectul lui Spiru Haret, care, se știe, a redresat, efectiv învățămîntul din România. De asemenea, autoarea dă o serioasă prețuire intelectualilor care s-au ocupat atunci de educarea țărănimii (p. 183—185). Reiese, din întregul conținut al comunicării, că Statul-Națiune nu a diminuat cu nimic țărănimea, instruind-o și educînd-o, chiar dacă Catherine Durandin susține că se urmărea încadrarea țărănimii în scopul susținerii proiectelor Statului-Națiune. Am putea replica chiar că prin instruirea și educația căpătată, țărănimea și-a întărit și mai mult forțele în lupta ce ducea pentru rezolvarea problemei agrare.

Aceleași concluzii se pot trage și din remarcabilul studiu a lui Paul A. Shapiro consacrat etapei interbelice, din care reiese că, în fond, „gigantica reformă agrară din anii 1918—21" (p. 198) era fructul tocmai al acestei lupte; reiese, de asemenea, că „țăranul, care a fost și este și astăzi depozitarul folclorului și valorilor spirituale ale țării" (p. 198), va constitui elementul de bază în programele multor partide politice (p. 199—206). Studiind aceste programe și urmărind, concomitent, evoluția politică a țăranilor, Paul A. Shapiro ajunge la următoarea concluzie: „Țărănimea română s-a mobilizat din punct de vedere politic, desigur, mai mult sau mai puțin superficial, conform situației din diversele regiuni ale țării, dar această mobilizare ca atare deosebește perioada interbelică de toate celelalte perioade precedente ale istorici României" (p. 211). În consecință, se impune din nou ideea, că Statul-Națiune nu a diminuat și nici nu a pulverizat țărănimea, care în ciuda multor vicisitudini, a ajuns la o efectivă conștiință politică.

În pofida acestei contradicții esențiale între ideile introductive și conținutul multora dintre comunicări, volumul *Paysans et nations d'Europe centrale et balkanique* oferă un incontestabil interes și pentru specialiști și pentru publicul mai larg.

Eliza Campus

NOTE

[1] Stathis Damianakos, *Représentation de la paysannerie dans l'Ethnographie grecque*, (p. 81—86).

[2] Stelios Papadopoulos, *La découverte muséologique du paysan en Grèce*, (p. 87—93).

[3] Alke Kyriakidou, *L'idée du peuple, dans les theories folkloriques de la Grèce Moderne*, (p. 63—69).

[4] Zador Tordai lucrează la Institutul de Filozofie al Academiei de Științe a Ungariei. Comunicarea sa este intitulată: *Les métamorphoses du folklore: Quelques repères pour une compréhension*, (p. 19—33).

[5] Vilmos Voigt lucrează la Departamentul de Etnologie al Universității din Budapesta. *L'Élaboration des symboles ethniques dans le folklore*, (p. 35—47). Lucrarea este de strictă specialitate și se bizuie, în mare măsură, pe teoria semiotică a omului de știință american Norris.

[6] Claude Karnoouh lucrează la R.C.P. 589, C.N.R.S. Paris 10-Nanterre, *De l'usage du folklore ou les avatars du „folklorisme"*, (p. 49—62).

[7] *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours* sur la direction de Ervin Pamlény, Editions Corvina, Budapest, 1974, p. 431, 432, ae arată că Imperiul Habsburgic s-a dezintegrat din cauza luptei naționalităților și a opoziției lor crescînde; la p. 492, se afirmă chiar, deși există și rezerve, că „Tratatul de la Trianon a dat satisfacție justelor aspirații ale minorităților naționale".

www.dacoromanica.ro

[8] Citãm doar cîteva dintre lucrările de referință privind principiul naționalităților și formarea Statelor-Națiune: Robert Kann, *A history of the Habsburg Empire (1526—1918)*, University of California Press, 1974; Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, Frederik A. Praeger, New York, 1961; Pierre Renouvin, *La crise européenne et la Grand Guerre*, Felix Alcan, Paris, 1939. Există o extrem de bogată istoriografie despre principiul naționalităților și a Statelor-Națiune atît în occident cît și în statele central-sud-est europene care, desigur, nu poate fi inclusă în cadrul acestei recenzii.

[9] Altan Gökalp lucrează la C.N.R.S. Paris, *Le Turquisme: l'émergence de la langue nationale turque et les problèmes du changement linquistique en Turquie*, (p. 101—114).

[10] Nedim Gürsel lucrează la C.N.R.S. ERA, 57, Universitatea din Paris III, *La tradition des Asik dans la poésie de Nazim Hikmet: „Comme Kerem" et „Tahir et Zuhre"*, (p. 137—144).

[11] Zachos Siaflokis, Universitatea din Janina (Grecia), *Identité paysanne et identité romanesque dans „les petites filles et le mort" d'Alexandre Papadiamantis*, (p. 125—136).

[12] Marie-Paule Canapa lucrează la C.N.R.S., CERI, RCP 589, Paris, *La politique de l'Etat socialiste yougoslave (du parti communiste PCY—LCY) envers les critères de l'identité nationale au travers des recensements de la population*, p. 151—160.

[13] Autorul lucrează la Indiana University Northwest din S.U.A.

[14] Zbigniew T. Wierzbicki, Academia poloneză de științe, *L'identification nationale des paysans au XIX-e siècle*, p. 227—239.

[15] Autorul lucrează la R.C.P. 589, C.N.R.S., Paris X Nanterre, *Resurgence de l'agraranisme en Pologne (1980—1981)*, p. 251—255.

[16] Catherine Durandin lucrează la R.C.P. 589, I.N.A.L.C.O., Paris, *Une étape de l'idéologie nationale roumain: La voie de l'Etat-Nation-Paysan*, (p. 179—195).

[17] Paul A. Shapiro lucrează la U.S. International Communication Agency, (Washington D.C.), *Les Partis politiques et la paysannerie dans la Roumanie de l'entre deux guerres*, p. 197—225.

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele, vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București—71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - — SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - — SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - — SÉRIE BEAUX-ARTS
  - — SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice.

Geneza orașului medieval în viziunea istoriografiei românești.

Învățămîntul preuniversitar în Evul mediu.

Mișcarea comunală în Europa apuseană (secolele X—XIII).

Rolul factorului demografic în Spania secolului de aur.

Independența Americii Latine, marile puteri europene și S.U.A.

Nicolae Iorga și Revoluția franceză

Impactul Revoluției franceze asupra lumii hispano-americane.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Problemele învățămîntului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.

Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.

Legislația electorală în România după Marea Unire.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

Opinii ale economiștilor români din perioada interbelică cu privire la încadrarea țării noastre în circuitul economic internațional.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Demografia istorică în lume la sfîrșit de mileniu.

RM ISSO 567—630

I. P. Informația, c. 2798

43 356

Lei 15

www.dacoromanica.ro